

Axel Kaiser

INTERVENCIONIZEM IN REVŠČINA: 1929–2008

**Kako so vlade in centralne banke uničile svet
in zakaj najhujše šele prihaja**

Fundación para el Progreso je intelektualna strokovna ustanova, posvečena proučevanju in uveljavljanju načel in vrednot svobodne družbe z namenom vzgajanja novih izobraženih rodov, ki bodo ta načela dejavno branili. Verjamemo namreč, da so ta načela temelj napredka in da so svoboda, individualna odgovornost, strpnost, vladavina prava, zasebna lastnina, prosti trgi, monetarna trdnost, podjetništvo in majhna, odgovorna vlada tisto, kar je Čilu omogočilo, da je postal zgled za ves svet v razvoju.

Naslov: Avda. del Parque 4161 Oficina 602 A
Ciudad Empresarial, Huechuraba
Santiago C. P. 8580675
Čile

Telefon: (56 2) 39935367

E-pošta: contacto@progreso.org

Twitter: [@progreso_org](https://twitter.com/progreso_org)

spletna stran: www.fprogreso.org

HACER – The Hispanic American Center for Economic Research (Hispansko-ameriški center za ekonomske raziskave) je neprofitna organizacija, posvečena spodbujanju proučevanja vprašanj, značilnih za srednjeameriške države in za ljudi hispanskega porekla, ki živijo v ZDA, zlasti glede njihovega odnosa do vrednot osebne in gospodarske svobode, omejene vlade v okviru vladavine prava in individualne odgovornosti.

Naslov: 910 17th Street NW Suite 422
Washington DC, 20006
Združene države Amerike

Telefon: (1) (2029) 241-0349

E-pošta: eneas.biglione@hacer.org

Twitter [@ebiglione](https://twitter.com/ebiglione)

spletna stran: www.hacer.org. Vsi, ki se zavzemajo za tržno gospodarstvo, se bodo strinjali, da se ne smemo ukloniti tistim, ki pravijo, da so svetovno gospodarsko krizo (veliko depresijo) v letih 1929–1933 povzročile sile prostega trga, da je George W. Bush dovolil tržnim silam, da so nenadzorovano prevladale, in da je finančni zlom leta 2008 povzročila deregulacija.

Philip Booth

KAZALO

Predgovor

Uvod

Prvo poglavje

Finančni zlomi in gospodarske krize: vir in zdravilo

Drugo poglavje

Resnica o veliki gospodarski krizi

Tretje poglavje

Neuspeh osrednje struje ekonomske misli

Četrto poglavje

Pot v propad

Peto poglavje

Napihovanje mehurčkov

Šesto poglavje

Zlom leta 2008 in velika recesija

Sedmo poglavje

Kaj svet potrebuje: pristni kapitalizem

Sklep

Bibliografija

Predgovor

Pot do bogastva je odvisna samo od dveh besed, podjetnosti in varčnosti.

Benjamin Franklin

Intervencionizem in revščina: 1929–2008 Axela Kaiserja je pomembno delo. Kot sam zelo primerno pravi, je ekonomija postala astrologija. Čim revnejša postajajo naša gospodarstva, tem prevzetenjši postajajo poklicni ekonomisti (kot je v govoru ob sprejemu Nobelove nagrade leta 1974 omenil Friedrich Hayek).

Diskurz sedanje osrednje struje vodilnih ekonomistov pogosto spominja na zaključek govora čarovnika iz Oza (iz filma v produkciji družbe MGM), ko se v košari svojega toplozračnega balona poslavlja z besedami:

"Jaz, vaš čarovnik, *par adua outer*, se odpravljam na tvegano in nerazložljivo potovanje v zunanjo stratosfero, da se sestanem z mojimi brati čarovniki, se z njimi posvetujem in veselo družim."

Kaj, če je pot iz revščine v blaginjo aksiomatično preprosta in je vse drugo navadna zmeda? Kaiser začne četrto poglavje z mislijo Benjamina Franklina: "Pot do bogastva je odvisna samo od dveh besed, podjetnosti in varčnosti." V nadaljevanju nato razgali tiste, ki se prevzetno pretvarjajo, da bi lahko bilo drugače.

Zakaj je nekaj tako očitno preprostega tako pomembno? Keynes je v *Splošni teoriji zaposlenosti, obresti in denarja* (24. poglavje, V. del) slavno zapisal:

Toda ne glede na sedanje stanje duha imajo ideje ekonomistov in političnih filozofov, kadar imajo prav pa tudi kadar se motijo, večjo moč, kot jim jo na splošno pripisujejo. In res svetu ne vlada skoraj nič drugega. Praktični ljudje, ki o sebi menijo, da nanje ne vpliva prav nobeno intelektualno razmišljanje, so običajno sužnji kakega že pokojnega ekonomista. Blazneži s prisluhi na oblasti črpajo svojo blaznost iz tekstov kakega

akademskega pisuna, nastalih nekaj let poprej. Prepričan sem, da je moč pridobljenih koristi v primerjavi s postopnim prodiranjem novih idej strašno precenjena. Slednje resda ne prodrejo takoj, temveč šele čez nekaj časa, saj na področju ekonomske in politične filozofije ni veliko ljudi, ki bi bili po doseženem petindvajsetem ali tridesetem letu starosti dojemljivi za nove teorije, tako da ideje, ki jim sledijo uradniki, politiki in celo agitatorji, po vsej verjetnosti niso novejšega datuma. Toda prej ali slej so ideje, ne pa pridobljene koristi, tisto nevarno gibalo, ki je krivo za vse dobro ali zlo. (John Maynard Keynes: *Splošna teorija zaposlenosti, obresti in denarja*, Studia Humanitatis, Ljubljana, 2006.)

Keynes je bil, kot je zapisal njegov življenjepisec sir Roy Harrod, "*iznajdljiv mož*". (Ne smemo pozabiti tudi na Hayekov posmrtni poklon Keynesu: "Bil je eden od resnično velikih ljudi, kar sem jih poznal, in sem ga brezmejno občudoval.") Preobrazba Keynesa, tega najbolj protidogmatskega in širokosrčnega človeka, v "pokojnega ekonomista", proti kateremu je pozival, nas pripelje od tragedije k farsu. Kaiser je pomemben, ker diskurz preusmeri na pot razuma.

Statizem oziroma državno vodeno gospodarstvo temelji na veri, ne na razumu. Črni kamen iz Kaabe – prvina vsega – današnjih kanonskih ekonomistov je trditev, da je veliko gospodarsko krizo v tridesetih letih prejšnjega stoletja nekako povzročil prosti trg, potem pa je ni mogel ozdraviti. Kaiser to trditev neposredno in argumentirano kritizira kot temeljni mit, na katerem je zgrajen statizem, ta najmodernejša religija. Primerno razgali večino zunanega leska teoretske legitimnosti, od katere je statizem odvisen.

Nelegitimnost statizma začinja dobivati položaj javne skrivnosti. Celo Liaquat Ahamed, v svojem delu *Lords of Finance (Gospodarji financ)*, The Penguin Press, 2009, str. 457), za katero je dobil Pulitzerjevo nagrado, omeni New Deal.

Ta niz ukrepov je bil nenavadna mešanica dobronamernih korakov do družbene reforme, napol izdelanih načrtov za kvazisocialistično industrijsko načrtovanje,

predpisov za zaščito potrošnikov, programov socialnega varstva za najhujše prizadete, vladne podpore za kartelizacijo industrije, višjih plač za nekatere, nižjih plač za druge, na eni strani vlade, ki je iz proračuna investirala projekte za zagon gospodarstva, na drugi pa javnega gospodarstva. Le malokaj od tega je bilo res premišljeno, nekaj ukrepov je bilo protislovnih, velik del je bil neučinkovit. Večina novih zakonov je bila sicer zelo hvalevredna, ker so bili usmerjeni v izboljšanje družbene pravičnosti in so prinesli kanček gospodarske varnosti ljudem, ki je prej niso imeli čisto nič, k spodbujanju gospodarstva pa niso kaj prida pripomogli.

Vlade ne morejo ustvariti blaginje. Skrajni čas je, da odstranimo še zadnje tančice skrivnostnosti, ki obdajajo to dejstvo. Ustvarijo lahko samo ozračje, ki spodbuja ali duši podjetništvo in z njim blaginjo. Kaiser domiselno in na duhovit način razblini mit, da lahko državni posegi vodijo v blaginjo. Pokaže, da je statizem zanesljiva pot, ki ne vodi le v tlačanstvo, ampak tudi v revščino. To delo, kot pove že njegov naslov, popelje bralca od borznega zloma leta 1929 in velike gospodarske depresije, ki je sledila, skozi ekonomsko zmedenost, ki je tlakovala pot za paniko leta 2008 in veliko recesijo. Čeprav se moje politične ocene ne ujemajo vedno povsem s Kaiserjevimi, pa je njegova neoporečnost pri kritiziranju svetih mitov, ki so okužili sodobno ekonomijo, občudovanja vredna, njegovi argumenti pa vedno tehtni in domišljeni.

Kaiser sklene svoje delo s pozivom h "končanju skrivnosti, kar bo pomenilo konec vračev in dokončni poraz ekonomske astrologije, ki je prevladovala v zadnjih desetletjih". Najpomembnejši prispevek, ki ga to delo daje diskurzu, pa morda ni v njegovi strokovno podprti razgradnji prevladujočega nesmisla statizma. Velika moč je v njegovi bistroumni oživitvi aforizma Benjamina Franklina: *"Pot do bogastva je odvisna samo od dveh besed, podjetnosti in varčnosti."*

Recimo temu Kaiserjev postulat.

"Ni treba reči, da je idejo, da blaginja izvira iz trdega dela in varčnosti, izčrpno oblikoval Adam Smith v delu *Bogastvo narodov*. Med mnogimi razmišljanji, ki

poudarjajo to Smithovo idejo, jo naslednje zelo primerno predstavi: 'Vendar pa se redko zgodi, da se veliko bogastvo, celo v velikih mestih, ustvari v okviru ene redne, uveljavljene in dobro znane gospodarske veje, ampak je posledica dolgoletne marljivosti, varčnosti in pozornosti.' Smith je verjel, da enako velja za vso državo, katere blaginja je odvisna od varčnosti, gospodarske svobode in naravnosti k trdemu delu."

Ta jedrnata izjava o resničnem naravnem zakonu in poti do bogastva si zasluži središčni položaj v naši politiki. Ne glede na to, kako se vlada igračka s sistemom, ne glede na to, kakšne prazne marnje kvasijo naši sodobni astrologi v svojem "tehnično nerazložljivem potovanju v zunanjo stratosfero", sta način za ustvarjanje bogastva podjetnost in varčnost. Vsekakor lahko državne intervencije, ki kaznujejo podjetnost in varčnost in nagrajujejo lenobo in razsipnost, samo še olajšajo širjenje revščine. Kaiserjev postulat, ki vsebuje tako očitno resnico, v povezavi z njegovo bistroumno razgradnjo prevladujočih mitov, prinaša močan protistrup za nerazumno zmedenost, v katero je zdrsnila ekonomija. Berite, uživajte in uspevajte.

Ralph J. Benko

Ralph J. Benko je višji svetovalec za gospodarsko politiko pri organizaciji American Principles Project v Washingtonu in avtor tedenske kolumne "A Golden Age" (Zlata doba) v reviji Forbes. Pred kratkim je izšla knjiga "The 21st Century Gold Standard: For Prosperity, Security and Liberty, ki jo je napisal skupaj s Charlesom Kadlecom. Benko je bil nižji uradnik v Beli hiši pod predsednikom Reaganom, ustanovitelj Prosperity Caucusa in član prvotnega gibanja Supply Side.

Uvod

Le malokaj je lahko bolj moteče kot zavest o razširjeni mitologiji in brezbržnosti glede finančne krize leta 2008, ki prežema splošno javnost, akademske kroge in množična občila. Enako kot pri veliki gospodarski krizi v tridesetih letih prejšnjega stoletja tudi danes prevladuje ideološka zgodba, da je prosti trg odpovedal in je bila država prisiljena vzeti stvari v svoje roke in priskočiti na pomoč. Še več, da so za preprečitev nove katastrofe nujni še večji posegi države. Nevarnosti, ki preži pod takim popolnoma zmotnim pogledom – kar bom, upam, pokazal –, nikakor ne bi smeli podcenjevati. Glede na to, da trg ni nič drugega kot svobodna izmenjava med posamezniki, se lahko zahteva po večji intervenciji države udejanji le z uzurpacijo svobode in, posledično, vira splošne blaginje. Jezik, ki se uporablja v ta namen, je še zlasti zavajajoč: govori se o neizogibni regulativi, ki nas bo ubranila pred pohlepom brezobzirnih špekulantov in pomanjkljivostmi, ki da so naravni del kapitalizma in jih lahko popravi samo država. Posledica tega ideologiziranega sporočila je, da se ljudje še zdaleč ne upirajo, ampak celo sami zahtevajo okove, ki jih bodo podjarmili.

Boj proti tej protikapitalistični mitologiji je zato postal neizogibna dolžnost tistih, ki jih skrbi, ker trditev, polna zmot in prevar, pridobiva na moči in uničuje temelje svobode in resničnega napredka. Ta knjiga poskuša odgovoriti na to. S pomočjo dokazov, logike in tehtne ekonomske teorije si prizadeva ovreči argumente tistih, ki trdijo, da je prosti trg kriv za velike finančne krize, kakršni sta bili leta 1929 in leta 2008. Za ta namen sem izbral ekonomski teoretski okvir avstrijske šole ekonomske misli, katere člani so znani kot "prostotržni ekonomisti". Ta skupina v nasprotju z drugimi šolami ekonomske misli v svoji viziji povezuje več disciplin, kot so pravo, filozofija in zgodovina, in se odreka matematičnemu redukcionizmu, v okviru katerega je ekonomija katastrofalno omejena in ki je glavni krivec za to, da večina ekonomistov očitno ne razume, kaj se dandanes v svetu v resnici dogaja.

Za člane avstrijske ekonomske šole lahko trdimo, da so bili edini ekonomisti, ki so med drugimi dogodki v svetovni gospodarski zgodovini napovedali propad socializma, še preden se je zgodil, veliko gospodarsko krizo v tridesetih letih, konec sporazuma iz Bretton Woodsa, stagflacijo v sedemdesetih letih kot dediščino keynesianizma,

razpočenje mehurčka dot-com ob koncu devetdesetih in krizo leta 2008. Nobena druga šola ekonomske misli ni dosegla tako številnih in tako točnih napovedi, pa vendar osrednji ekonomski krogi nadvse neradi sprejemajo njena mnenja in jih zavračajo, češ da so neznanstvena. Navezoval sem bom na ta dognanja in pojasnil glavne vzroke, ki so sprožili finančno katastrofo leta 2008 in krizo leta 1929 ter v obeh primerih pokazal, da je resnica povsem drugačna od tega, kar vztrajno ponavljajo politiki, birokrati, osrednji ekonomisti in konstruktivistični ideologi po vsem svetu. V resnici obe krizi še zdaleč nista bili plod kapitalizma, ampak predvidljiva posledica državnega intervencionizma proti prostemu trgu. Seveda kljub dejstvu, da so zlasti v najnovejši krizi pomembno vlogo pri poslabšanju težav igrali močni interesi velikih korporacij, ker so ob pomoči vlad priredili pravila prostega trga. Temu vprašanju se bom temeljiteje posvetil, ko bom razpravljal o tem, kako so Združene države privolile v škandalozno reševanje finančnih ustanov z izgovorom, da so "prevelike, da bi propadle".

Za zdaj naj zadošča, če rečem, da zagovorniki prostega trga vedo, da je najslabša od vseh možnosti prav združitev gospodarskih in političnih interesov. Ko se to zgodi, država ne more več izpolnjevati svoje podporne vloge varuha konkurence. Trg zato ne more normalno delovati, to pa posledično ovira napredek in zarezje v družbo. Posledica je, da so blaginja in privilegiji v bistvu zajamčeni le tistim redkim, ki so neposredno ali posredno del politične in gospodarske elite. V nasprotju s klasičnim socializmom ima ta prevzem državnega aparata zloveščo prednost, ker zavaja javnost. Navzven se namreč zdi, da država nadzoruje interesne skupine, v resnici pa deluje v njihov prid in jim – z zakonskimi predpisi in davki, ki jih sprejema v imenu skupnega dobrega in zaščite najšibkejših – zagotavlja položaj, ki jim daje nepremostljivo prednost pred vso preostalo družbo. V tej igri se baranta z ogromnimi vsotami denarja, ki se namenjajo za politične kampanje vseh strank, z izmenjavanjem kadrov med vlado, velikimi korporacijami in sindikati, z zavajanjem množice volivcev in s pokroviteljskim odnosom do davčne nenasitnosti, ki politikom in birokratom omogoča skoraj kraljevsko življenje, za katero plačujejo srednji in revnejši sloji.

V tem okviru tisti, ki trdijo, da kriza iz leta 2008 ni le pojav ekonomske, ampak tudi moralne narave, ne razumejo, da je srž problema v obsežnosti in dejavnostih države. Resnica, kot sta pokazala James Buchanan in teorija javne izbire, je, da ne smemo misliti, da politiki in birokrati pri sprejemanju odločitev ne upoštevajo svojih interesov, ampak si prizadevajo za skupno dobro. Navsezadnje je pohlep stalnica v zgodovini in državni uslužbenci in politiki so vsaj tako pohlepni kot drugi ljudje.

Zaradi tega in ker je država praviloma nesposobna ustvarjati bogastvo, ne more sestaviti rešitve za težave gospodarske ali družbene narave. Poleg tega izkušnje kažejo, da čim več politikov in birokratov posega v tržne sile in jih pači, tem večja bo škoda za družbo kot celoto. Velika depresija iz tridesetih let je najboljši primer tega. Njeni izjemna globina in zaostrenost – kakršnim dotlej nikjer na svetu ni bilo para – je bila neposredna posledica nebrzdanega delovanja administracij, ki sta jih vodila ameriška predsednika Herbert Hoover in Franklin Delano Roosevelt (FDR), in je vsekakor prineslo koristi peščici na račun večine. Na žalost nas poduk, ki nam ga je dalo najslabše obdobje v sodobni gospodarski zgodovini, ni izučil. V sedanji najnovejši krizi se po vsem svetu ponavljajo enake intervencionistične napake, kakršne so sprožile veliko depresijo, in njihove posledice bodo porazne za našo blaginjo. In povsem tako kot v času velike depresije bodo osrednje struje v akademskih, političnih in novinarskih krogih spet krivile prosti trg, s tem pa zasejale semena, ki bodo vzknila v novo katastrofo. Njene posledice za blaginjo vsega človeštva lahko presežejo tudi najhujša predvidevanja.

PRVO POGlavJE

Finančni zlomi in gospodarske krize: vir in zdravilo

Nastanek depresije sproži inflacija. Depresija je proces, s katerim se tržno gospodarstvo prilagaja, se znebi ekscesov in deformacij iz predhodnega vzpona inflacije in ponovno vzpostavi trdno gospodarsko stanje.

Murray N. Rothbard

I.1. – Vir vseh mitov: velika gospodarska kriza

Henry Hazlitt, ekonomist, ki je s svojim udrihanjem po Keynesu postavil enega največjih zgledov, kako intelektualec brez zadržkov uničuje drugega, je v začetku svoje slavne knjige *Economics in One Lesson* (Lekcija iz ekonomije) dejal, da je med vsemi vedami, kar jih človek pozna, ekonomija najbolj popačena zaradi zmot.¹ V več kot petdesetih letih, odkar je Hazlitt to izjavil, so se razmere sicer nekoliko izboljšale, niso pa se bistveno spremenile. Jasen znak te stagnacije v splošni ekonomski inteligenci zlahka zaznamo, če beremo zgodovino velike depresije iz tridesetih let, kot so jo spisali osrednji ekonomski krogi – to pa je potrebno, če želimo razumeti gospodarsko krizo iz leta 2008.

Iz zgodovinskega zornega kota in s stališča tehtne ekonomske teorije so podobnosti med obema krizama dovolj trdne, da jih je nemogoče izločiti. Še več, upravičeno lahko trdim, da je popačena razlaga finančnega zloma leta 1929 in krize, ki je sledila, navdihnjena z zmotnimi ekonomskimi nauki. Ta razlaga je odigrala pomembno vlogo pri porajanju najnovejše krize in vplivala na način, kako so se vlade in centralne banke po svetu zaman poskušale boriti proti njej.

Toda zunaj strogo gospodarskih krogov ne bi smelo biti preveč presenetljivo dejstvo, da je splošna razlaga krize iz leta 1929 močno protikapitalistično naravnana, to pa prispeva k diskreditaciji prostega trga in nagiba javno mnenje v prid državnega aktivizma. Resnica je, da so cele generacije mladih ljudi na različnih univerzah po svetu dan za dnem deležne zelo popačenega izobraževanja. Na predavanjih iz zgodovine, politologije in ekonomije poslušajo, da so gospodarske krize, kot je bila leta 1929, neločljivi del prostotržnega sistema in da so dejavniki, kot so skromna regulacija finančnega sistema in celo nesorazmernost med prihodki bogatih in revnih, bistveni za razlago zloma, ki je sprožil veliko depresijo.

¹ Henry Hazlitt, *Economics in One Lesson*, Three Rivers Press, New York, 1979, str. 15.

Argumenti pa se tu še ne nehajo. Večina zgodovinarjev in seveda keynesianskih ekonomistov v svojih delih tudi trdi, da je bila resnost recesije, ki je sledila zlomu leta 1929, posledica dejstva, da se je vlada tedanjega ameriškega predsednika Herberta Hooverja odločila, da ne bo intervenirala in spodbudila gospodarstva s povečano proračunsko porabo, ampak je sprejela katastrofalno politiko *laissez-faire* in proračunsko preudarnost.² Odrešenje je po tej razlagi prinesel FDR leta 1933 s svojim gigantskim paketom intervencionističnih ukrepov in fiskalne porabe, znanim kot "New Deal", ki je domnevno izboljšal razmere prebivalstva, dokler ni naposled vstop ZDA v drugo svetovno vojno zagotovil potrebne finančne spodbude za dokončni izhod iz krize.

Verjetno v zadnjem času nihče ni toliko prispeval k širjenju vse te mitologije kot Paul Krugman s svojimi številnimi članki v časniku *The New York Times*. Prispevke tega vplivnega in uglednega profesorja z univerze Princeton željno pričakujejo tako politiki kot akademiki z intervencionističnimi nagnjenji po vsem svetu. In Krugman svojih privržencev ne razočara. Z Nobelovo nagrado za ekonomijo pod roko vztraja, da je bilo "poslanstvo predsednika Roosevelta pokazati, da vladni aktivizem deluje". Pa ne le to: kot pravi ta karizmatični ekonomist, se je intervencionizem FD Roosevelta "zavzemal za interese delavcev" in je omogočil ustanovitev mreže socialnega varstva, ki je do takrat v Združenih državah ni bilo.³ Tudi glede konca velike depresije ta ikona keynesianizma nima nobenih dvomov: hvaležni moramo biti velikanski proračunski porabi za financiranje druge svetovne vojne – ki je bila v resnici zadnji korak pri odpravljanju katastrofe, podedovane od Hooverja in njegove politike *laissez-faire*.⁴

Tu ne bom ponavljal, kaj so drugi avtorji iz osrednjih akademskih krogov – na splošno navdihnjeni s keynesianskimi nauki ali protikapitalističnimi odkloni – dejali o krizi v tridesetih letih, ker bi bilo to odveč in se v celoti ne razlikuje bistveno od tega, kar je

² Paul Krugman, *Fifty Herbert Hoover's*, The New York Times, 28. december 2008.

³ Daniel B. Klein in Harika Anna Barlett, *Left Out: A Critique of Paul Krugman Based on a Comprehensive Account of His New York Times Columns, 1997 through 2006*, Econ Journal Watch, 5. zvezek, 1. številka, januar 2008, str. 116.

⁴ Paul Krugman, *New Deal Economics*, The New York Times, 8. november 2008.

povedal Krugman. Toda da bi povsem razčistili zastavljeno vprašanje, bom povzel štiri teze, za katere mislim, da sestavljajo bistvo prevladujoče mitologije o veliki depresiji: a) finančni zlom leta 1929 je bil pojav, značilen za kapitalistični sistem in je bil poleg drugih dejavnikov posledica odsotnosti predpisov za preprečevanje neracionalnega špekuliranja, ki je bilo krivo za borzni mehurček; b) recesija se je prevesila v depresijo, ker predsednik Hoover ni hotel intervenirati na trgu in povečati proračunske porabe za boj proti krčenju gospodarstva; c) vlada FD Roosevelta je rešila kapitalistični sistem in obenem zagotovila olajšanje za prebivalstvo po zaslugi množične porabe in vladnih posegov v gospodarstvo v okviru New Deal; in d) vstop ZDA v drugo svetovno vojno je državi omogočil, da je po zaslugi znatnega povečanja javne porabe za financiranje vojne dokončno pustila recesijo za seboj.⁵

Vsak razumno dojemljiv bralec bo takoj opazil, kako so mnoge od teh tez podobne razlagam, ki so prevladovale v poročanju množičnih občil o krizi leta 2008. To ne preseneča, ker je narava problema enaka in je večina opravljenih analiz temeljila na istih zmotah in napačnih predstavah. Zato so neizogibno podobni tudi sklepi, ki iz njih izhajajo. Če danes slišimo, da bi morale vlade "reševati" gospodarstvo in da bo brez njihovega posega kapitalistični sistem verjetno propadel in uničil življenja milijonov ljudi, trditve o veliki depresiji, ki se ponavljajo že desetletja, niso tako zelo različne. Tako na primer David Kennedy, priznan zgodovinar, ki je med drugim dobitnik Pulitzerjeve nagrade in zaseda izjemen položaj na univerzi Stanford, trdi, da Rooseveltov intervencionizem ni želel končati kapitalizma, temveč ga narediti trdnjše in enakomerneje porazdeliti njegove koristi. Zahvaljujoč temu, dodaja

⁵ Ena najmanj priljubljenih tez, ki jo je poglobljeno razvil Milton Friedman, pravi, da je bila ameriška centralna banka (Federal Reserve) eden glavnih dejavnikov, ki so povzročili veliko depresijo, ker ob izbruhu krize ni vnesla zadostne likvidnosti v finančni sistem. Kot pravi, je to sprožilo verižno reakcijo, katere končna posledica je bila dobesedna zamrznitev toka posojil in denarja v realno gospodarstvo, to pa je dramatično prizadelo proizvodno bazo države. To tezo bom obravnaval ločeno in nasproti Friedmanovi razlagi postavil dela avstrijske ekonomske šole in izsledke novih raziskav o tem vprašanju.

Kennedy, so Američani sklepali, da je država v znatni meri odgovorna za zagotavljanje zdravja gospodarstva in blaginje državljanov.⁶

Kot trdijo osrednji krogi, je velik poduk, ki se ga lahko naučimo iz velike depresije, ta, da država mora intervenirati, da izloči odklone in nestabilnost, ki so sestavni del kapitalizma. Toda ob podrobnejšem pregledu lahko sklenemo, da v resnici drži ravno nasprotno: prav državni intervencionizem je kriv za ustvarjanje gospodarskih ciklov in njihove porazne posledice.

Da bi ta vprašanja karseda jasno razložil, se bom v tem poglavju najprej posvetil mitu o veliki depresiji, svetovni gospodarski krizi iz tridesetih let prejšnjega stoletja, ki je v veliki meri tudi mit o kapitalističnem sistemu nasploh. Tako bom lahko razjasnil nekaj temeljnih ekonomskih konceptov, pred katerimi si zatiskajo oči celo nekateri priznani ekonomisti, čeprav jih je razmeroma preprosto doumeti. Brez njih namreč ni mogoče razumeti epizod, kot sta finančni zlom leta 2008 ali velika depresija. Druge protikapitalistične mite, ki izhajajo iz prvega in se nanašajo specifično na veliko depresijo, bomo obravnavali v naslednjem poglavju, v katerem bom pojasnil, zakaj se ne upirajo razčlembi v luči zgodovinskih dokazov in gospodarske logike. Zdaj pa se posvetimo temu, kar bi lahko označili kot mater vseh protikapitalističnih mitov: ideji, da so tako imenovani "poslovni cikli" vgrajeni v kapitalizem.

1.2. – Ekspanzije in depresije: napake kapitalizma?

Ideja, da je kapitalizem pomanjkljiv zaradi same svoje zgradbe in zato nagnjen k ciklom širjenja in krčenja oziroma ekspanzije in recesije, se je uveljavila kot ena velikih ekonomskih resnic našega časa. Pravijo, da so poslovni cikli zakoreninjeni v sami DNK prostotržnega gospodarstva, zato je nestabilnost njegov neločljivi del. Ker naj bi to bila nesporna resnica, sledi argument, da država mora intervenirati, da stabilizira sistem in omeji škodo na čim nižjo raven.

⁶ David M Kennedy, *Freedom from fear: The American people in Depression and War*, New York, Oxford University press, 1999, str. 236.

Kot pri mnogih zmotah, ki vztrajajo v ekonomskih znanosti, tudi ta izvira od Karla Marxa. Marx je opazil, da se pred industrijsko revolucijo v poznem 18. stoletju ekspanzije in depresije niso pojavljale tako redno, kot se je to dogajalo po procesu industrializacije. To ga je vodilo k sklepu, da so poslovni cikli vgrajeni v kapitalizem. Idejo je pozneje prevzel Keynes in postala je priljubljena med ekonomisti različnih usmeritev.⁷ Z Marxovega stališča je bil to očitno še en dokaz, da je prosti trg nevzdržen. Po njegovem naj bi depresije postajale čedalje resnejše, dokler se ne bodo ljudje nazadnje uprli in naredili konec sistemu, zasnovanem na izkoriščanju človeka po človeku.

Čeprav je večina sodobnih ekonomistov prevzela idejo, da je nestabilnost neločljiva značilnost kapitalizma, pa po njihovem – v nasprotju z Marxovo vizijo – kapitalizmu ni usojen dokončni propad. Trdijo, da rešitev problema poslovnih ciklov leži v državnem intervencionizmu. Država je dolžna poskrbeti za preživetje prostotržnega sistema z oblikovanjem mehanizmov za zmanjšanje njegove nestanovitnosti in z odzivanjem na "proticiklični" način, da ublaži učinke obdobj recesije.

S stališča tehtne ekonomske teorije in na podlagi zgodovinskih dokazov teza o naravni nestabilnosti kapitalizma ne vzdrži nadaljnje analize. Murray Rothbard med drugimi poda dovolj argumentov, da jo razblini. Med prvimi od teh argumentov je, kot pravi, dejstvo, da si trgi vedno prizadevajo doseči nekakšno ravnovesje med ponudbo in povpraševanjem, to pa nato določa cene.⁸ To pomeni, da na trgu, ki deluje v normalnih razmerah – brez monetarne manipulacije –, ni mogoče, da bi prišlo do obdobja ekspanzije v gospodarski dejavnosti, če za to ni osnove v proizvodnji in posledično v vlaganjih in dejanskih prihrankih. Zato tu ni prostora za nastajanje mehurčkov ali nevzdržno obsežnih vlaganj, ki lahko ob razpadu prinesejo široko razvejano zmanjšanje bogastva in recesijo.

⁷ Murray Rothbard, *Economic Depressions: their Cause and Cure*, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama, 2009, str. 13.

⁸ Prav tam, str. 14.

Naslednji primer nazorno ilustrira Rothbardovo trditev. Predstavljajmo si, da se iz tega ali onega razloga na trgu poveča povpraševanje po opekah. Logično bi bilo, da bi se dobavitelji najprej odzvali z zvišanjem cen, to pa bi zavrlo nenadzorovano povpraševanje. Obenem bi bilo večje število ljudi pripravljeno vlagati v proizvodnjo opek, to pa bi pripeljalo do naravnega znižanja cen in novega ravnovesja med ponudbo in povpraševanjem. To pomeni, da bi se število opek, ki so jih prodajalci pripravljene ponuditi po določeni ceni, in število opek, ki so jih kupci pripravljene po tej ceni kupiti, izravnalo. Kako lahko potemtakem pride do tolikšnega investiranja v proizvodnjo opek, da proizvodnja tako močno prekaša povpraševanje, da večina proizvajalcev konča v stečaju? Logika pravi, da to ni mogoče. Edino, kar bi lahko razložilo trajno vlaganje v proizvodnjo opek, je pričakovanje enako trajnega povečevanja povpraševanja po opekah. Z drugimi besedami, če bi ves sektor gospodarstva – v tem primeru opekarstvo in drugi proizvajalci, ki bi se morda pridružili – znatno vlagal v povečanje proizvodnje, bi do tega prišlo zato, ker bi, prvič, trg pošiljal signale, da je v družbi dovolj bogastva za financiranje in vzdrževanje pričakovane porabe opek, in drugič, da obstajajo na trgu igralci, ki so pripravljene kupovati toliko opek. Če bi nazadnje povpraševanje po dodatnih opekah usahnilo, bi proizvajalci, ki so odločitve za vlaganja sprejeli na neutemeljenih pričakovanjih, bankrotirali.

V bistvu Rothbard pravi, da se v primeru, da ni posegov na trg, povpraševanje po dobrinah in njihova ponudba prilagajata drug drugemu, določata cene in s tem količino proizvodnje vsake dobrine. Celo Paul Krugman priznava veljavnost Rothbardove trditve, ko pravi, da glede na to, da se trg vedno nagiba k uravnovešenju ponudbe in povpraševanja, recesije še zdaleč niso samoumevne, ampak so izjemno nenavaden pojav. Vendar se Krugman korenito razlikuje od Rothbarda – in se pri tem, kot bomo videli, moti – pri razlagi tega "nenavadnega" in zanj skoraj skrivnostnega pojava. Krugman v skladu s Keynesom trdi, da recesije izvirajo iz nenadnega padca "efektivnega povpraševanja", ta pa je rezultat povečane usmeritve potencialnih kupcev k varčevanju. Z drugimi besedami, ker se kupci, ki jih je prevzel nekakšen množičen psihološki pojav, nenadoma odločijo, da bodo svoj denar obdržali, namesto da bi ga

zapravili, povpraševanje strmo pade in požene proizvodnjo in zaposlenost navzdol. Krugman nam pove, da je rešitev povsem preprosta: tiskati denar, ki naj ga država zapravlja, da spodbudi povpraševanje.⁹ Tako začne denar spet krožiti, nameščene zmogljivosti spet delujejo s polno močjo, zaposlenost okreva in gospodarska dejavnost se vrne na normalno raven.

Čeprav se zdi ta teorija morda navidez logična, je ekonomsko zgrešena. V resnici ne upošteva treh temeljnih dejstev tako imenovanega "poslovnega cikla". Prvo je povezano s tem, kar je profesor Lionel Robbins z univerze London School of Economics poimenoval "skupina napak" (cluster of errors) in se v istem časovnem obdobju pojavi v vsem proizvodnem sektorju. Po Rothbardu je razlog, zakaj ga podjetnikom uspe preživeti, v tem, da so sposobni učinkovito predvideti prihodnje povpraševanje po dobrinah, ki jih proizvajajo, in tudi proizvodne stroške. Če se podjetnik pretirano zainvestira, ker je predvidel prihodnji prihodek, a se ta predvidevanja ne uresničijo – kot v primeru naših proizvajalcev opek –, bo najverjetneje prisiljen v stečaj. Zato se zastavlja vprašanje, kako je mogoče, da se v času gospodarskega razcveta tisoči podjetnikov in poslovnežev, ki so bili prej dolgo uspešni po zaslugi svoje sposobnosti napovedovanja nihanj na trgu, nenadoma vsi skupaj in sočasno tako zelo ušetejejo, da zaradi tega propadejo. To je prvo vprašanje, na katero teza, da je nestabilnost celovit in neločljiv del kapitalizma, ne more zadovoljivo odgovoriti. Najboljša razlaga, ki jo zagovorniki te teze lahko ponudijo, je skoraj ezoterična in izvira od Keynesa, ki je skoval izraz "živalski duh". Ta je opredeljen kot nekakšna nepremagljiva psihološka sila, ki lahko nenadoma požene poslovneže in druge igralce na trgu, da sprejemajo nerazumske kolektivne odločitve.

Drugo dejstvo, ki ga keynesianska teza in njej podobne ne upoštevacjo, je ponavljanje poslovnih ciklov. Zdi se, kot da se poslovni cikli preprosto spet in spet pojavijo zaradi skrivnostnih razlogov, ki presegajo naš razum. Vsake toliko dejavnike na trgu prevzameta pohlep ali "živalski zanos" in spodbudita nerazložljivo konjunkturo, ki se konča v depresiji,

⁹ Paul Krugman, *The Return of Depression Economics*, Penguin, London, 2006, str. 20.

Tretji vidik, ki se nikakor ne ujema z razlago teze, da je nestabilnost celovit del kapitalizma, je povezan z dejstvom, da je intenzivnost obdobja ekspanzije, do katerega pride pred gospodarsko krizo, veliko večja na tistih področjih gospodarstva, ki sodijo v tako imenovano "proizvodnjo višje vrste", kot so rudarstvo, gradbeništvo in proizvodnja proizvodnih sredstev.¹⁰ Tako smo lahko nepremičninske mehurčke in nebrzdano borzno špekuliranje opazili tako v obdobju pred veliko depresijo leta 1929 kot v obdobju pred finančnim zlomom leta 2008, če navedemo samo dva najznačilnejša primera.

K sreči obstaja v ekonomski znanosti teorija, ki jo trdna dejstva vedno znova potrdijo in omogoča, da povsem smiselno dojamemo vse omenjeno.

To je teorija poslovnega cikla avstrijske šole o gospodarskih ciklih. Kot smo že omenili, omogoča, da povsem jasno razumemo izvor velike gospodarske krize v tridesetih letih in zlom leta 2008. Poglejmo, kaj vse vključuje.

1.3. – Obrestne mere na prostem trgu

Morda se zdi presenetljivo, toda zdi se, da le redki ljudje razumejo, da je obrestna mera cena, ki jo moramo plačati, da dobimo posojilo.¹¹ Toda obrestna mera je natanko

¹⁰ "Proizvodnja višjega reda" se nanaša na proizvodnjo tistih dobrin, katerih končna uporaba je časovno bolj oddaljena. Tako potrošne dobrine, kot je sadje, pripadajo v proizvodnjo nižjega reda, ker so namenjene takojšnji uporabi. Nasprotno pa stroj za obiranje sadja sodi v proizvodnjo višjega reda, ker ni sam sebi namen, ampak je namenjen nekemu drugemu cilju, to je obiranju sadja. Posledično je treba kapitalske dobrine oz. proizvodna sredstva obravnavati kot tiste vmesne proizvodne procese ali dejavnike, ki omogočajo doseganje danega cilja v prihodnosti. Te dobrine so plod povezave treh prvin: dela, delovne sile in surovin. Glej: Jesús Huerta de Soto, *Money, Bank Credit and Economic Cycles*, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama, 2009, str. 274.

¹¹ Natančneje, obrestna mera je razlika v ceni med sedanjimi dobrinami in prihodnjimi dobrinami, to razliko pa določa trg. Ker ne bo nihče danes prenehal uživati dobrine in jih

to, namreč cena, ki jo narekujejo povsem isti zakoni ponudbe in povpraševanja kot vsako drugo ceno. Zato bo na prostem trgu obrestna mera toliko višja, kolikor manj prihrankov je na voljo glede na povpraševanje po njih, in nasprotno, obrestna mera bo nižja, če se bo več ljudi odločilo za varčevanje, ker bo na trgu na voljo večja ponudba sredstev. Zato povečanje prihrankov pošlje trgu signal, da so na voljo sredstva za vlaganje. Vendar velja omeniti še, da je tako, kot je omejevanje potrošnje edini način, da družina zviša raven svojih prihrankov, edini način, da lahko vsa država nekaj privarčuje, ta, da zmanjša svojo porabo. Potrošnja je torej uničevanje bogastva, medtem ko varčevanje omogoča njegovo pomnoževanje. Vzemimo preprost primer, ki ga je podal veliki avstrijski ekonomist Eugen von Böhm-Bawerk, da je ponazoril, kako zmanjšana potrošnja – varčevanje – dopušča nastanek tako imenovanih "kapitalskih dobrin", ki so nujne za povečanje storilnosti pa tudi prihodnje potrošnje.¹²

Nadaljujmo z von Böhm-Bawerkom in si za trenutek predstavljajmo moža, ki ga bomo poimenovali Robinzon Crusoe in je edini prebivalec samotnega otoka. Z golimi rokami mu uspe obrati največ deset jabolk na dan, to pa je ravno dovolj, da ostaja pri življenju. Nekega dne pa naš junak spozna, da bi lahko obral veliko več jabolk, če bi dosegel tudi tista, ki so višje na drevesu. Toda za to bi si moral nujno izdelati nekakšno orodje iz lesa – obiralnik sadja –, ki bi omogočalo obiranje jabolk, ne da bi jih pri tem poškodoval. Toda težava, pred katero se znajde Crusoe, je, da bi moral za izbiro ustreznega lesa in izdelavo orodja nameniti nekaj dni, v tem času pa ne bo mogel obirati sadja in zato tudi ne bo imel kaj jesti. Ker to ni mogoče, saj bi stradal, pride do preprostega sklepa: edini način, da poveča število obranih jabolk in si s tem izboljša kakovost življenja v prihodnje, je, da žrtvuje del sedanje potrošnje. To pomeni, da bo

natanko enako užival v prihodnje in glede na to, da vrednost sedanje potrošnje presega vrednost prihodnje potrošnje, tisti, ki posojajo svoj denar – kot del svoje proizvodnje –, od tega pričakujejo korist v prihodnje. Z drugimi besedami, nepridobivanje dobrin v sedanosti je treba nadomestiti s pridobivanjem dobrin višje vrednosti v prihodnje. Takšna razlika pa je obrestna mera.

¹² Eugen von Böhm-Bawerk, *The Positive Theory of Capital*, Stechert & Co., New York, 1930, str. 102 in naprej.

moral uživanje sadja namesto sedanjih desetih jabolck na dan zmanjšati na minimum, ki mu bo še omogočal preživetje brez težav, recimo sedem jabolck na dan. Tako Robinzon Crusoe nekaj dni uživa tretjino manj sadja, kot ga nabere, in preostalo shrani, to je privarčuje ga. Ko je prihranil dovolj jabolck, da lahko preživi, medtem ko se posveča izdelavi obiralnika sadja, začne iskati nujno potrebne surovine. In po enem tednu si je Crusoe izdelal orodje, ki mu omogoča, da nabere trideset jabolck v enakem časovnem obdobju, kot jih je prej nabral deset. Zaradi te povečane storilnosti ima zdaj več prostega časa, saj, kot smo videli, potrebuje samo tretjino časa, da nabere deset jabolck, za katere je prej potreboval ves dan. Ker ima na voljo več časa, začne razmišljati, da bi si prehrano popestril z nekaj ribami in zdaj del časa nameni izdelavi osti za ribolov. Tako je naš junak po zaslugi prihrankov zdaj bogatejši, kajti ne le, da ima več jabolck, ampak ima tudi ribe, ki jih prej ni imel. Ključna točka v vsej tej enačbi je, da bo Crusoe vedno moral privarčevati del svoje proizvodnje, če želi ohranjati doseženo kakovost življenja, kajti ne ost za ribolov ne orodje za obiranje jabolck ne bosta trajala večno in ju bo nekoč moral zamenjati.

Čeprav so razmerja v današnji proizvodnji veliko bolj zapletena in dovršena kot v tem primeru, pa je to temeljno načelo še vedno enako veljavno kot pred tisočletji. V resnici velja krepost varčevanja tako za družine kot za države: družine, ki porabijo vse, kar pridelajo, torej trošijo, varčujejo pa ne, si ne izboljšajo svojega stanja. Nasprotno pa družine, ki varčujejo in vlagajo, napredujejo. Zato to, kar velja za Robinzona Crusoeja, velja tudi za družino pa tudi za državo, ki ni nič drugega kot skupina družin ali posameznikov. Če povemo nekoliko drugače, bogate države so tiste, ki so dolgo časa omejevale svojo potrošnjo in osvobodile sredstva – potrošne dobrine –, ki podjetnikom omogočajo delovanje, medtem ko razvijajo proizvodna sredstva – stroje, infrastrukturo, računalnike in tako naprej –, ta pa, če so dobro investirana, omogočajo občutno povečanje proizvodnje in izboljšanje življenja družbe kot celote. Poleg tega je jasno, da čim dlje traja proizvodni proces, tem boljši bodo rezultati v pogledu produktivnosti in blaginje.

Proizvodna sredstva, kot smo videli pri Crusoeju, nedvomno potrebujejo vzdrževanje in prej ali slej postanejo zastarela ali neuporabna. V sodobnem gospodarstvu to pomeni, da jih morajo podjetniki zamenjati in nameniti sredstva za njihovo vzdrževanje, to pa zahteva minimalno trajno raven prihrankov v gospodarstvu. Obenem pa je proizvodna sredstva težko spremeniti, kar pomeni, da so namenjena za določen proizvodni cilj. Če ta cilj ni več potreben, so v večini primerov čas in sredstva, vloženi v njihovo proizvodnjo, izgubljeni. To bi se lahko zgodilo Robinzonu Crusoeju, če bi potem, ko si je izdelal orodje za obiranje sadja, jablanova plesen uničila vse sadje na otoku. Nekaj podobnega se je zgodilo nepremičninskim podjetjem, ki so ob razbiranju signalov s trga, na katerem pa je prišlo do intervencije v ponudbo denarja, verjela, da obstaja pristno povpraševanje po nepremičninah. Toda na žalost se je izkazalo, da to nima nobene podlage v resničnem bogastvu.

Akumulacija časa v obliki kapitala pojasnjuje, zakaj je kakovost življenja nemškega delavca veliko višja kot denimo argentinskega delavca. Ker so v Nemčiji prihranki omogočili nastanek dovršenih proizvodnih sredstev, je proizvodna raven nemških delavcev veliko višja kot v Argentini, to pa se nato prenaša na boljšo kakovost življenja prvih. Posledice tega so, da bodo v državi, ki porabi, kar proizvede, obrestne mere višje, ker bo ponudba razpoložljivih sredstev, ki bi jih bilo mogoče usmeriti v investicijske projekte in nastajanje kapitala – stroje, industrijo itn. – majhna. In nasprotno, v državi, ki je varčevala, bodo obrestne mere nizke.

Tu moramo razložiti še eno bistveno razliko, ki pogosto povzroča zmedo med ekonomisti: to je razlika med denarjem in bogastvom. Denar je zgolj medij za menjavo dobrin in storitev. Bogastvo pa se nanaša na dobrine in storitve, ki jih je mogoče kupiti z denarjem. Nihče ne želi imeti denarja samo zato, da bi zbiral koščke papirja, ampak zaradi tega, kar lahko s temi koščki papirja nekaj kupi. Zato ni pomembno, koliko kosov papirja, imenovanih dolarji ali evri ali pesosi, natisnejo centralne banke; če ni dejanskega povečanja proizvodnje dobrin, ne bo družba nič bogatejša kot prej in nastalo ne bo nič, razen inflacije. To je zato, ker, kot smo videli pri Crusoeju, samo povečanje proizvodnje omogoča izboljšanje kakovosti življenja ljudi, to pa je mogoče

samo, če obstajajo prihranki – omejena potrošnja –, ki omogočajo vlaganje v proizvodna sredstva. Zato ne smemo pozabiti, da denar, ki ga posojajo banke, predstavlja terjatev do dobrin in storitev, ki obstajajo v dani državi. Zatorej so nizke obrestne mere znamenje za vlagatelje, zlasti za tiste, ki jih zanimajo dolgoročni investicijski projekti, kot so rudarstvo ali gradbeništvo, da je to pravi trenutek za vlaganje, ker je, glede na to, da se je potrošnja v tej družbi zmanjšala in s tem sprostila sredstva – potrošne dobrine –, cena teh dobrin nizka in bo projekt dobičkonosen. Obenem ta sedanja želja po nižji potrošnji logično pomeni željo po povečani potrošnji v prihodnje, ker je tako, kot smo videli v primeru Robinzona Crusoeja, bistvo današnjega varčevanja to, da lahko več trošimo v prihodnje.

Ravno nasprotno pa višje obrestne mere zvišajo stroške dolgoročnih investicijskih projektov do te mere, da postanejo nedobičkonosni in hkrati spodbujajo proizvodnjo potrošnih dobrin namesto proizvodnih sredstev, ker bo trg ob nevarčevanju nakazal svojo željo po potrošnji v sedanjem času. Tako obrestne mere usklajujejo proizvodnjo v času na trgu, na katerem ni manipulacij s ponudbo denarja.

1.4. – Resnični krivci za poslovne cikle: centralne banke

Čeprav je Marxovo opažanje o večjem pojavu obdobjev ekspanzije in recesije v času po industrijski revoluciji točno, pa njegov sklep o neizogibni nestabilnosti kapitalizma ni nič drugega kot ideološki izbruh. Marx ni dojel, da je vzporedno s procesom industrializacije začela do neslutelih ravni rasti še ena posebna gospodarska dejavnost: bančništvo. Kot sta zapisala David Hume in David Ricardo, je opredeljujoča značilnost bančne dejavnosti njena sposobnost povečevati ponudbo denarja. In to značilnost je Ricardo prepoznal kot vzrok gospodarskih konjunktur in depresij. Po njem se težava pojavi, ko banke v želji po povečanju dobička umetno razširijo posojila in izdajo lastne vrednostne papirje, ki naj bi domnevno imeli kritje, a ga v resnici nimajo. Ti bančni vrednostni papirji nato vstopijo v gospodarstvo in spodbudijo konjunkturo, ki pa izvira samo iz inflacije ponudbe denarja.

Ricardovo opažanje, ki sicer ni popolno, je omogočilo osnovo za teorijo poslovnih ciklov, ki jo je razvila avstrijska ekonomska šola oziroma predvsem Ludwig von Mises in Friedrich Hayek. Ironično je vogelni kamen avstrijske teorije, za katero je Hayek leta 1974 dobil Nobelovo nagrado za ekonomijo, prav ustanova, ki sta jo Marx in Engels navedla med znamenitimi desetimi točkami v *Komunističnem manifestu*, namreč centralna banka. Marx in Engels v peti točki svojega dekaloga pravita, da je "centralizacija posojil v državnih bankah s posredovanjem narodne banke z državnim kapitalom in izključnim monopolom" nujna za končanje režima buržoazne lastnine.¹³ In natanko to je bistvo sodobnih centralnih bank. Države so zasebnim državljanom izmaknile moč izdajanja denarja in svoj monopol skupaj z nadzorom nad posojili prenesle na organ centralnega načrtovanja, financiran iz javnih sredstev. Čeprav Marx skoraj zagotovo ne bi sprejel obstoja drugih bank v zasebnih rokah – niti v primeru, da so podrejene centralni banki –, pa ni pretiravanje, če rečemo, da sodobne centralne banke po svoji naravi niso daleč od marksističnega ideala. Vendar so prav centralne banke v največji meri odgovorne za ustvarjanje poslovnih ciklov in tako imenovane neizogibne nestabilnosti kapitalizma. To pa počnejo takole.

Rekli smo, da so obrestne mere v bistvu cena, ki na prostem trgu niha glede na logiko ponudbe in povpraševanja. To pomeni, da bodo v primeru, ko ni manipulacij s ponudbo denarja, investicijski projekti temeljili na resničnih prihrankih, to je na bogastvu, ki v družbi dejansko obstaja in je na voljo za uporabo, izraža pa se v podobi nizkih obrestnih mer. Investicijski projekt, zagnan v takih razmerah, bo v pogledu stroškov in prihodkov dobičkonosen in ga bodo zato najverjetneje dokončali brez težav. Če pa so, nasprotno, obrestne mere visoke, bo trg poslal signal v prid takojšnje potrošnje in zato ne bo na voljo prostih sredstev, ki omogočajo srednjeročne in dolgoročne projekte. To bo morebitne vlagatelje odvrnilo od pogajanj za posojila za vlaganje v dolgoročne projekte. Tako tržno določene visoke obrestne mere preprečujejo sprejemanje nerazumnih gospodarskih odločitev. Toda ves proces se podre, če vanj uvedemo centralno banko.

¹³ Karl Marx in Friedrich Engels, *Manifest der Kommunistischen Partei*, Reclam, Stuttgart, 2009, str. 42.

Kot vemo, je posebna značilnost centralnih bank ta, da lahko vplivajo na obrestne mere in jih zvišujejo ali znižujejo, skratka, lahko določajo ceno posojil. Najbolj znan obrazec, ki se uporablja za izvajanje te operacije, je naslednji: vzemimo, da želi ameriška centralna banka (FED) znižati medbančno obrestno mero, to je ceno, po kateri banke druga drugi posojajo denar in ki nazadnje določa ceno posojil na trgu. Da bi FED to dosegel, se loti postopka, znanega kot "operacije odprtega trga". Z njimi v bistvu kupi vrednostne papirje – finančne instrumente –, najpogosteje državne ali zakladne obveznice. FED kupi obveznice od enega od imetnikov obveznic, recimo banke Goldman Sachs. Ta denarja seveda ne bo shranila v trezorju, ampak ga bo deponirala v banki. S tem se bo povečala likvidnost banke in zato znižala obrestna mera, ki jo bo banka zaračunavala za svoja posojila, ker ima zdaj za posojila na voljo več denarja. Če želi FED zdaj zvišati obrestno mero, mora ubrati ravno obratno pot: obveznice ali vrednostne papirje, ki jih ima, bo prodal in s tem zmanjšal likvidnost – količino denarja – v sistemu. FED bo izvajal te operacije tako pogosto, kot je potrebno, da doseže ciljno obrestno mero, ki jo je določil vnaprej.

Zdaj si moramo zastaviti ključno vprašanje: kje FED dobi denar za kupovanje teh vrednostnih papirjev? Odgovor je preprost: natisne ga, preprosto povedano, ustvari ga iz nič. To pomeni, da ves denar, ki se steka v banke in ki, kot smo videli, pomeni terjatev do dobrin in storitev, ki se proizvajajo v gospodarstvu, v resnici nima kritja. To pomeni, da družba nikakor ni nič bogatejša, kot je bila; povečala se je samo ponudba denarja, ki se bo pretakal v gospodarstvo v obliki posojil. In kot je pokazal Mises, je v tem izvor poslovnega cikla.¹⁴ Tako ustvarjeni denar na umeten način zniža obrestne mere in naredi nekatere investicijske projekte videti privlačne, čeprav v primeru, da ne bi bilo manipulacije s ponudbo denarja na trgu, potencialni vlagatelji o njih sploh ne bi razmišljali, ker ne bi bili dobičkonosni. Ker pa je zaradi manipulacije denar na voljo po nizkih obrestnih merah, začnejo vlagatelji povpraševati po dobrinah in storitvah, ki so nujne za uresničenje njihovih projektov. Zlasti investicijski projekti,

¹⁴ Ludwig von Mises, *The Austrian Theory of the Trade Cycle*, v: *The Austrian Theory of the Trade Cycle*, zbral Richard M. Ebeling, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama, 2008.

povezani s proizvodnjo proizvodnih sredstev, so posebno občutljivi na znižanje obrestnih mer. To je zato, ker proizvodnja proizvodnih sredstev zahteva vlaganje v industrijo, tehnologijo, stroje in druge stvari, katerih prihodnja dobičkonosnost se vedno izračuna na podlagi trenutnih obrestnih mer. Iz tega razloga so zaradi nizkih obrestnih mer dolgoročni projekti videti privlačni. Toda ker v družbi ni bilo dejanskega povečanja količine dobrin in storitev – to je njenega bogastva –, ker ni bilo dejanskega varčevanja, povečano povpraševanje vlagateljev, ki imajo zdaj denar, ki ga je ustvarila centralna banka, privede do zvišanja cene "dejavnikov proizvodne" – to je materiala in delovne sile, potrebne za izvedbo projektov. Posledično to zvišanje cene privede do inflacije potrošnih dobrin, ki izvira predvsem iz zvišanja plač, ki se tudi porabijo za potrošnjo. Predvidljivo zvišanje cen spodbudi vlagatelje, da prosijo za nadaljnja posojila, to pa še poslabša inflacijski cikel. Tako se gospodarstvo obremeni z dvema mlinskima kamnoma okoli vratu: potrošniki in proizvajalci se ženejo v obupnem boju za pičla še razpoložljiva sredstva na trgu, to pa neizogibno poveča pritisk na zviševanje vseh cen in nazadnje tudi obrestnih mer. Če povemo povsem preprosto, tako je, kot če bi Robinzon Crusoe še naprej vsak dan jedel enako količino sadja, obenem pa bi poskušal narediti orodje za njegovo obiranje. Kot smo videli, to ne bi bilo mogoče, ker je privarčevanje določene količine sadja nujni predpogoj za izdelavo proizvodnih sredstev – v Crusoejevem primeru obiralnika sadja. Podobno sta proizvodnja proizvodnih sredstev in vlaganje v nepremičnine popolnoma nezdružljiva z visoko stopnjo potrošnje in nizko stopnjo prihrankov v gospodarstvu. In tako kot bi trenutek resnice doletel Robinzona Crusoeja, ki bi hitro spoznal, da mu ni uspelo privarčevati dovolj, da bi lahko financiral svoj projekt, se kljub višji stopnji kompleksnosti enako zgodi v gospodarstvu: nenadoma pride do spoznanja, da ni dovolj sredstev za sočasno ohranjanje povečane potrošnje in večjih vlaganj v proizvodnjo višje vrste, in s tem se konča ekspanzijski cikel.

Konec poslovnega cikla – katerega osrednji vidik je ta, da z obrestnimi merami ves čas ruši tržno uravnano usklajevanje proizvodnje – nastopi takoj, ko banke končajo ekspanzijo posojil. To je neizogibno, ker na določeni točki podivjana inflacija izsili zvišanje obrestnih mer, da prepreči razpad monetarnega sistema, kot se je zgodilo v

weimarski republiki leta 1923. S tem se konjunktura, kot bi odrezal, konča, in ko centralna banka zviša obrestne mere, postane jasno, da številni projekti ne bodo dokončani, ker v luči novih obrestnih mer niso več dobičkonosni, obrestne mere pa s tem postanejo tesneje povezane s količino kapitala – z dejanskimi prihranki – v gospodarstvu. Recesija se tako začne, ko gre v stečaj na stotine podjetij, brezposelnost se korenito zviša, cene na tistih področjih gospodarstva, kjer je bil posojilni mehurček najdejavnejši, pa strmo padejo. Kot smo videli, se ti mehurčki napihujejo z umetno poceni posojili in vplivajo na večino vseh dejavnosti iz zgornjega reda proizvodnje, kot so gradbeništvo, rudarstvo in proizvodnja proizvodnih sredstev. Posledično, kot navaja Mises-Hayekova teorija, ko mehurček počí, cene takih dobrin, kot so nepremičnine in vlaganja v lastnino proizvodnih sredstev – delnice – strmoglavo pade.

Vse to nazorno osvetljuje hudo škodo, ki jo povzroča inflacijski privid. Velik del proizvodnih dejavnikov, ki se preusmerijo v nespametne investicijske projekte, lahko štejemo za neto uničenje bogastva. Glede na to, da nujnih sredstev za učinkovito izvedbo takih projektov v družbi ni bilo, jih je bilo treba pritegniti z učinkovitih področij gospodarstva, s tem pa se je zamajala struktura proizvodnje. Zato je družba danes znatno revnejša, kot je bila pred gospodarskim razcvetom. Potrošnikom gre slabše, ker so se že prej omejena proizvodna sredstva napačno uporabila za proizvodnjo nepotrebnih dobrin, namesto da bi jih namenili za proizvodnjo tega, kar potrošniki zahtevajo. Med proizvajalci pa bodo mnogi morali preprosto razmisliti o odpisu svojih vlaganj, ker nujnih sredstev za izvedbo svojega projekta ne morejo pridobiti s prodajo svoje (nesmiselne) proizvodnje. Kot pravi Mises:

Končni izid posojilne ekspanzije je splošno obubožanje. Nekateri ljudje so sicer morda povečali svoje bogastvo, ker niso dovolili, da bi jim množična histerija zameglila presojo in so pravočasno izkoristili priložnosti, ki jih je ponudila mobilnost posameznih vlagateljev. Drugi posamezniki in skupine posameznikov so morda dobili koristi brez lastne pobude, ampak samo zaradi časovnega zamika med zvišanjem cen

dobrin, ki jih prodajajo, in tistih, ki jih kupujejo. Toda ogromna večina mora poravnati račun za zgrešena vlaganja in pretirano potrošnjo iz časa konjunktura.¹⁵

V nasprotju s splošnim prepričanjem torej težava ni v premalo izkoriščenih proizvodnih zmogljivostih, ki jih je mogoče ponovno zagnati s spodbujanjem povpraševanja v okviru povečane javne porabe. Nobenih čezmernih vlaganj ni bilo, samo slaba vlaganja, to je pretirana preusmeritev sredstev na področja, ki jih gospodarstvo – različni posamezniki v medsebojnih odnosih na trgu – ne želi in ne more financirati.

Poučen povzetek osrednjega učinka umetno nizkih obrestnih mer v gospodarstvu je sestavil Peter Schiff v knjigi *Crash Proof*.¹⁶ Predstavljajmo si, da slaven cirkus prihaja v mesto, ki ga bomo za ta namen poimenovali Cirtown. Circus je tako uspešen, da privablja na tisoče gledalcev iz sosednjih krajev in to prinese razcvet gospodarske dejavnosti v Cirtownu. Medtem se lastnik restavracije, ki se ne zveni za pravi izvor povečanega povpraševanja po svoji ponudbi, odloči, da bo najel več osebja in z gradnjo nove kuhinje razširil svojo poslovno dejavnost, da bo lahko postregel več gostov. Po treh tednih cirkus zapusti Cirtown in odide v neko drugo mesto. Lastnik restavracije se nenadoma zave, da povečanje njegovega poslovanja ni bilo vzdržno, ker povečanje povpraševanja po njegovih storitvah ni bilo posledica spremembe dejanskih gospodarskih razmer v Cirtownu. Mehurček počí. Zdaj se naš lastnik restavracije zave, da mu grozi stečaj in bo moral odpustiti zaposlene, zmanjšati stroške in ukiniti na novo zgrajeno kuhinjo. Za tega podjetnika, ki si je napačno razlagal signale trga in se spustil v nevzdržno investicijo, se je začela recesija. Nespametna investicija je povzročila neto škodo njegovemu bogastvu in ga naredila revnejšega, kot je bil pred razcvetom. Glede na to resničnost je prilagajanje – čeprav boleče – edina možna pot iz rdečih števil in v blaginjo.

¹⁵ Ludwig von Mises, *Human Action*, Fox & Wilkes, četrta izdaja, San Francisco, 1996, str. 564.

¹⁶ Peter Schiff, *Crash Proof*, John Wiley & Sons, Hoboken, New Jersey, 2007, str. 88.

Še natančnejšo analogijo, uporabno za nagle konjunktore, ki jih povzroči umetna ekspanzija posojil, je podal Mises.¹⁷ Takole pravi: Ko razmišljamo o podjetnikih, ki so se za vlaganja odločili na podlagi napačnih signalov zaradi manipulacije z obrestnimi merami, si moramo predstavljati graditelja, ki načrtuje zidavo hiše. Vrsta hiše mora biti neposredno povezana s sredstvi, ki jih ima – z opekami, s cementom, z lesom ipd. Če graditelj misli, da ima 30 odstotkov več teh materialov, kot jih ima v resnici, bo začel zidati veliko večjo hišo, kot bi jo načrtoval, če bi vnaprej poznal točno količino sredstev, ki jih dejansko ima na voljo. Tako pa bo šele, ko bo že začel graditi, spoznal, da je njegov projekt preobsežen in ga zato nikakor ne more dokončati. To pomeni, da so bila doslej uporabljena sredstva slabo investirana ali še huje, zapravljena.

Če o tem razmišljamo na višji ravni, na ravni gospodarstva, je zmota, ki izvira iz umetno nizkih obrestnih mer, kriva za množico slabih investicij – "skupine napak" – tisočev podjetnikov, ki so verjeli, da imajo potrebna sredstva za uspešno izvedbo svojih projektov. Ko jih resnica nazadnje udari v obraz in se umetna konjunktura konča, se ti podjetniki zavedo, da njihovi projekti niso izvedljivi in jih morajo ukiniti. In tako kot v primeru lastnika restavracije, bo recesija popravila slaba vlaganja, do katerih je prišlo zaradi nenadne konjunktore, in omogočila učinkovito preusmeritev sredstev.

1.5. – Pokanje mehurčkov

Eden od mnogih primerov, ki jasno ilustrirajo obstoječe razmerje med ekspanzijo posojil in mehurčki, je to, kar se je zgodilo z delnicami dot-com. V začetku leta 2000 je Alan Greenspan, ki se je v starih časih zelo dobro zavedal sprevrženih učinkov, ki jih ima manipulacija ponudbe denarja na gospodarstvo, razglasil, da je napočilo novo gospodarstvo in da ni nujno, da se takšne konjunktore, kakršna je spremljala podjetja dot-com, končajo s propadom. Toda Greenspan očitno ni razumel, ali pa si je raje zatiskal oči, da je bil mehurček dot-com tako kot vsi mehurčki rezultat umetne ekspanzije posojil, ki jo je ustvaril FED pod njegovim vodstvom. V resnici je FED

¹⁷ Mises, *Human Action*, str. 560.

med junijem 1995 in marcem 2000 povečal ponudbo denarja za 52 odstotkov, medtem ko je gospodarska rast znašala 22 odstotkov.¹⁸ Poglejmo konkretne številke. FED je medbančno obrestno mero s 6 odstotkov junija 1995 do leta 1998 znižal na 4,75 odstotka in jo pustil nespremenjeno na tej ravni do junija 1999. Kot je bilo pričakovati, je mehurček počil zaradi zvišanja cen dobrin, ki je bilo nujno za njegovo ohranjanje. Ker so se prihranki ameriških gospodinjestev zmanjšali na rekordno nizko raven, sredstev, potrebnih za dokončanje investicij, kratko malo ni bilo na voljo. Posledično se je strošek proizvodnih dejavnikov strmo zvišal in FED je bil prisiljen skleniti posojilno pogodbo, ki je povzročila strmoglav 40-odstotni padec borznega indeksa NASDAQ. Namesto da bi pustil, da gre recesija svojo pot in prečisti sistem, je Greenspan s poraznimi posledicami znižal obrestne mere na rekordno nizko raven in jih od junija 2003 do junija 2004 držal pri zgolj enem odstotku. Rezultat je bil nepremičninski mehurček, ki je počil leta 2008.

Med drugimi slavnimi mehurčki v zgodovini so bili mehurček trga s tulipani na Nizozemskem po ustanovitvi nizozemske centralne banke v 17. stoletju, mehurček Južnomorske družbe (South Sea Company), ki je uničil angleško gospodarstvo prav tako kmalu po ustanovitvi Bank of England, in misisipski mehurček v 18. stoletju, ki je prinesel pogubo Francozom, potem ko so v Franciji ustanovili Banque Générale. V teh treh primerih, kot v vseh obdobjih, v katerih so nastali mehurčki z zelo uničevalno močjo, so bile ekspanzije ponudbe denarja, ki so jih omogočile vlade. V povezavi s temi mehurčki iz davne preteklosti Doug French poudarja:

Tri pravkar opisane epizode špekulativnih mehurčkov imajo poleg očitne podobnosti tudi to skupno značilnost, da je pred tem dogajanjem in med njim v vseh treh gospodarstvih od vlade pooblaščen bankar v skladu z vladno politiko ustvarila veliko povečanje ponudbe denarja. Vsak primer je bil po svoje drugačen, še zlasti manija s

¹⁸ Thomas Woods, *Meltdown*, Regnery Publishing, Washington DC, 2009, str. 80.

tulipani, toda posledice so bile enake: konjunktura, špekulacije, zlom in nato finančna bolečina.¹⁹

V luči vseh teh razmišljanj si velja zastaviti vprašanje, ali so poslovni cikli, za katere so značilni silovita konjunktura, mehurčki in ostra recesija, resnično neločljiv del prostega trga, kot pogosto trdijo. Rothbard meni takole:

Odgovor je ne, kajti banke nikoli ne bi mogle usklajeno povečevati posojil, če ne bi bile deležne vladne intervencije in spodbude. Kajti če bi bile banke resnično konkurenčne, bi vsaka ekspanzija posojil ene banke hitro nakopičila dolgove te banke pri njenih konkurentkah in te bi od banke z ekspanzijo posojil hitro terjale poplačilo dolgov. Banke se lahko sočasno udobno širijo le ob obstoju centralne banke, to je dejansko vladne banke, ki uživa monopol vladnega poslovanja in privilegiran položaj, ki ji ga vlada dodeli nad celotnim bančnim sistemom. Samo po ustanovitvi centralnega bančništva so se banke lahko neovirano širile in sodobni svet je dobil znani poslovni cikel.²⁰

I.6. – Zdravilo za konjunkturo: recesija

Pomanjkanje razumevanja resničnih vzrokov poslovnih ciklov ni krivo le za to, da te cikle napačno pripisujejo kapitalizmu, ampak prispeva tudi k mrzlični histeriji za nadaljnje intervencije državnih programov na trg in velikih posojilnih injekcij, ko se začne recesija. Kot bomo takoj videli, je lord Keynes, nedvomno najvplivnejši ekonomist 20. stoletja, trdil, da je treba v času, ko se začnejo kazati znamenja recesije, še bolj znižati obrestne mere, da se ohrani konjunkturo. Ob tem pa je ta slavni ekonomist menil, da je gospodarski razcvet v bistvu nenavaden psihološki pojav, ki ni

¹⁹ Douglas Edward French, *Early Speculative Bubbles and the Increase in the Money Supply*, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama, 2009, str. 106.

²⁰ Rothbard, opus. cit., str. 27.

odvisen od obrestnih mer: "Konjunktura je stanje, v katerem pretirani optimizem prevlada nad obrestno mero, ki bi se ob hladnejšem preudarku zdela pretirana."²¹

Keynes se očitno ne zaveda, da je prav poseg države – s posredovanjem centralne banke in vladnih programov, namenjenih spodbujanju potrošnje – kriv za finančni polom. Politiki, ki na splošno povečujejo Keynesa, ker jim je omogočil tehnično podlago, s katero upravičujejo intervencionizem, seveda nikoli ne bodo priznali svoje odgovornosti za katastrofo in bodo zanj krivili špekulante, pohlepne kapitaliste in sistem prostega trga, za boj proti recesiji pa bodo predlagali obsežne posege v gospodarstvo.

In tako se začne najhujše. Namesto da bi vlade sprejele recesijo in olajšale proces očiščenja ekscesov, ki jih je povzročila posojilna orgija, v obliki spodbujevalnih paketov črpajo denar v gospodarstvo in s pomočjo centralnih bank še bolj znižujejo obrestne mere, s čimer naj bi domnevno ponovno zagnali gospodarstvo in preprečili depresijo. To pa je natanko tisto, kar je Keynes predlagal v svoji slavni *Splošni teoriji zaposlenosti, obresti in denarja*, v kateri je odkrito zagovarjal naslednje:

Zdravilo za konjunkturo torej ni višja, temveč nižja obrestna mera! Ta lahko namreč omogoči, da tako imenovana konjunktura traja. Pravega zdravila za poslovni cikel ni mogoče najti v ukinitvi konjunktur, in bivanja v permanentnem stanju pol-krize, temveč v ukinitvi kriz in bivanja v nenehnem stanju kvazi konjunktore.²²

Paul Krugman, ki je v svoji kolumni v časniku *The New York Times* po propadu podjetij dot-com goreče zagovarjal znižanje obrestnih mer in povečanje javne porabe, navaja bistvo te vizije v še preprostejših besedah. "Z drugimi besedami, proti recesiji

²¹ John Maynard Keynes, *Splošna teorija zaposlenosti, obresti in denarja*, Studia Humanitatis, Ljubljana, 2006, str. 325.

²² Prav tam.

se je mogoče boriti preprosto s tiskanjem denarja – in jo je včasih (navadno) mogoče ozdraviti s presenetljivo lahkoto."²³

Tako Keynes kot Krugman in vsi, ki sledijo podobnim analitičnim smernicam, ne razumejo izvora problema in zato ne morejo ponuditi primerne rešitve. Domneva, da je mogoče težavo, ki so jo povzročili čezmerna posojila in poraba, rešiti s še več posojili in porabe, je enako trditvi, da je mogoče glavobol po popivanju ozdraviti s še več alkohola. Recesija ni nič drugega kot tak glavobol, ki sistemu omogoči, da se razstrupi slabih investicij in nihanj iz časa konjunktura – pivskega veseljačenja. Res je boleča, vendar je absolutno nujna za obnovitev zdravja gospodarstva. Zato bo vsak poskus posega v proces ukinitve slabih investicij in nepogrešljivega padca cen samo odložil trenutek resnice in vse skupaj še poslabšal. Kot pravi Mises:

Konjunktura s slabimi vlaganji zapravlja redke proizvodne dejavnike in s pretirano porabo zmanjša razpoložljive vire: njene domnevne blagoslove se plača z obubožanjem. Depresija pa je po drugi stran vrnitev k stanju stvari, v katerem so vsi proizvodni dejavniki usmerjeni v najboljšo mogočo zadovoljitev najnujnejših potreb potrošnikov.²⁴

Toda najhujše pri konjunkturi, pravi Mises, ni obubožanje, temveč moralna škoda, ki jo povzroči. Čim večja je utvara o blaginji, ki jo ustvari konjunktura, tem težje bodo ljudje sprejeli njen konec in zato bodo tem bolj zahtevali vladno intervencijo. Namesto da bi obtoževali oblast, ker je ustvarila lažen razcvet, bodo krizo pripisovali kapitalizmu in zahtevali povečanje državne porabe ter še večjo ekspanzijo posojil in inflacije.²⁵ To je spodbudilo Hayeka leta 1932, ko je velika depresija že pustošila, da je svaril pred naslednjim:

²³ Krugman, *The Return of Depression Economics*, str. 20.

²⁴ Von Mises, *Human Action*, str. 575.

²⁵ Prav tam, str. 576.

Če se proti depresiji borimo s prisiljeno ekspanzijo posojil, je enako, kot če bi skušali zlo zdraviti s sredstvi, ki so ga povzročila. Kajti trpimo zaradi napačne usmeritve proizvodnje, zdaj pa jo želimo še naprej siliti v napačno smer – to pa lahko privede samo do še hujše krize takoj, ko se bo ekspanzija posojil končala. ... Verjetno je prav zaradi tega eksperimenta, skupaj s poskusi preprečitve likvidacije ob nastopu krize, sedanja kriza tako izjemno ostra in dolgotrajna.²⁶

Tako lahko vidimo, da je paranoja proti recesiji popoln recept za poslabšanje razmer. Zlasti zagrizen je odziv proti prikazni "deflacije", ki je po mnenju mnogih strokovnjakov in politikov vseh barv najhujše, kar se lahko primeri gospodarstvu. Tudi to ni nič drugega kot še en mit, ki izvira iz globokega nepoznavanja ekonomske dinamike in določenega interesa za zavajanje javnosti. Če je v obdobju nagle konjunktore zaradi inflacije ponudbe denarja prišlo do splošne rasti cen, je treba, ko mehurček počí, likvidirati slabe investicije in dovoliti restrukturiranje gospodarstva. Logično je, da to pomeni znižanje cen dobrin in plač oziroma povrnitev na uravnovešeno raven. Oba pojava sta nujna: likvidacija slabih investicij zato, da vrne proizvodne dejavnike na učinkovita področja gospodarstva, znižanje plač pa zato, da se vrnejo na raven, ki ustreza dejanski produktivnosti. Ko je to ravnotežje spet vzpostavljeno, potem ko je recesija opravila nujne popravke, se gospodarstvo vrne k proizvodnji v normalnih razmerah.

1.7. – Deflacijska paranoja

Poleg neizogibnega znižanja cen med trajanjem recesije velja poudariti, da splošno gledano ni nobene potrebe, zakaj bi se morale cene v gospodarstvu v času zdrave rasti zviševati. Še več, v zdravem gospodarstvu bi se cene na splošno morale zniževati, ker prav padeč cen dobrin in storitev omogoča rast kakovosti življenja prebivalstva. Če cene stalno rastejo, ne bo prišlo do izboljšanja kakovosti življenja ljudi, ker bodo morali za nakup novih proizvedenih dobrin vložiti več dela in sredstev, ne manj.

²⁶ Friedrich von Hayek, *Prices and Production*, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama, 2008, str. 7.

Kot smo videli, je akumulacija kapitala tista, ki omogoča povečanje produktivnosti in s tem količine in kakovosti proizvedenih dobrin, vse to pa se prenese v nižje cene za potrošnike. To se je zgodilo z računalniki, s prenosnimi telefoni, z avtomobili in drugimi dobrinami, ki iz leta v leto postajajo bolj dovršene, prodajajo pa se po čedalje nižjih cenah. Povsem absurdno bi bilo reči, da bo na družbo negativno vplivalo, če Toshiba razvije varčnejši in boljši računalnik, ali da bo podjetje tvegalo stečaj, ker je povečalo učinkovitost. Resnica je ravno obratna: ker je Toshiba izdelovala čedalje boljše in cenejše računalnike, je to koristilo vsej družbi, ker je več ljudi dobilo dostop do računalnika, s tem pa se je povečala njihova storilnost. Za Toshiba pa je razvoj boljših in cenejših računalnikov odličen posel, ker bo po eni strani povečala dobiček in znižala stroške, po drugi pa vključila tržne segmente, ki so bile prej izključeni. Tako bo imelo podjetje večji dobiček kot prejšnje leto, čeprav se je cena na enoto znižala.

Na tej točki se moramo spomniti razlike med denarjem in bogastvom, ki sem jo omenil prej v tem poglavju. Ko pravimo, da se je plača zvišala, imamo navadno v mislih njeno vrednost v denarnih enotah. Toda to še nikakor ne pomeni, da gre delavcu bolje kot prej, kajti če se njegova plača zviša za 20 odstotkov, inflacija – zvišanje cen, ki izvira iz povečane ponudbe denarja – pa znaša 25 odstotkov, bo delavec za pet odstotkov revnejši kot prej, čeprav je njegov zaslužek nominalno višji. Nasprotno pa, če ostane delavčeva plača nominalno nespremenjena, vendar se po zaslugi akumulacije kapitala produktivnost gospodarstva poveča za 20 odstotkov in se cene zaradi povečanega obilja predvidoma znižajo za enak odstotek, se je kupna moč ali realni dohodek tega delavca povečala za 20 odstotkov.

Odličen zgodovinski primer, kako se kakovost življenja izboljša, če se cene znižajo, je Anglija med letoma 1873 in 1896, v obdobju, ki je begalo cele rodove ekonomistov. V tistem času so se države držale sistema zlate valute in zato niso mogle zlahka povečati količine denarja v obtoku. Zaradi tega so cene v Angliji dve desetletji vztrajno padale, ker se je proizvodnja povečevala. To je mnoge prepričalo, da poteka "velika depresija", toda dokazi kažejo, da je bila družba kljub padcu cen na koncu "depresije"

veliko bogatejša kot pred njo. V resnici so imeli kupci v "postdeflacijski" Angliji dostop do veliko več dobrin in podjetja so realno gledano beležila odlične ravni dobička. Sklep je preprost: slavna velika depresija 1853–1896 ni nič drugega kot mit. Nobenega dvoma ni, da so se cene znižale, toda vsi drugi kazalci gospodarske dejavnosti, kot so proizvodnja premoga in železa, ladjedelništvo, poraba volne in bombaža, s trgovino povezani donosi, ustanavljanje podjetij, poraba ovsa, čaja, piva in tobaka na prebivalca itn., kažejo izjemen obrat navzgor.²⁷ Še več, do dejanskega krčenja gospodarstva je prišlo po prvi svetovni vojni, ko so cene rasle.²⁸

Druge primere deflacije ob gospodarski rasti lahko najdemo na Kitajskem in v Združenih državah. Na Kitajskem se je med letoma 1998 in 2001 realni BDP povečeval za povprečno 7,6 odstotka na leto, medtem ko se je povprečna raven cen v maloprodaji v vsakem od teh let znižala za skoraj tri odstotke. V ZDA se je med letoma 1880 in 1896 splošna raven cen znižala za 30 odstotkov, to je za 1,75 odstotka na leto, medtem ko se je dejanski dohodek prebivalcev zvišal za 85 odstotkov, to je za pet odstotkov na leto.²⁹

1.8. – Inflacija: zablembo pod krinko

Deflacijska paranoja je značilnost tistih ekonomskih šol, ki navadno učijo, da morajo centralne banke na zmeren način povečati ponudbo denarja, da se ohranja gospodarska rast. Presenetljivo je, da ekonomisti dandanes pišejo na tisoče člankov in knjig, da bi odgovorili na vprašanje, koliko denarja bi moralo biti v gospodarstvu, medtem ko se nihče ne sprašuje, koliko čevljev, paradižnikov ali avtomobilov je potrebno. Kot je poudaril Rothbard, v slednjem primeru velja domneva, da naj količino proizvedenih dobrin določa trg glede na ponudbo in povpraševanje. V socialističnih državah morajo

²⁷ George Selgin, *Less than Zero: The Case for Falling Prices in a Growing Economy*, Institute of Economic Affairs, 1997, str. 51.

²⁸ Prav tam, str. 53.

²⁹ Joseph T. Salerno, *An Austrian Taxonomy of Deflation with Application to the U.S.*, *Quarterly Journal of Austrian Economics* 6, zima 2003, str. 84.

proizvodnjo celo tovrstnih dobrin "izračunati" strokovnjaki, enako kot poskušajo danes izračunati pravilno količino denarja, namesto da bi odločanje o tem prepustili trgu. Danes poznamo rezultat centralnoplanskega gospodarstva: kot je napovedal Mises že več desetletij prej, se je končalo s popolno katastrofo. Podobno je tudi monetarno načrtovanje dolgoročno nevzdržno. Razlog je v tem, da peščica strokovnjakov nikakor ne more poznati točnega načina, koliko zakonitega plačilnega sredstva je potrebno na trgu, in tudi ne, koliko ga na trgu je. Ekonomisti so nad tem tako osupli, da je celo sam Alan Greenspan na vprašanje senatorja Rona Paula glede ekspanzivne monetarne politike ameriške centralne banke in njenih vztrajnih napak pri napovedih februarja 2002 iskreno odgovoril:

Težava, ki jo imamo, je ... kako opredeliti denar ... na neki točki smo kot model za denar uporabljali M1, a se je izkazal za zelo dvomljiv kazalec finančnega stanja. ... Nato smo prešli na M2 in imeli podobne težave ... Težava je pri določanju, kateri del likvidnostne strukture je resnično denar ... Več let smo se ubadali z iskanjem ustreznih modelov za to ... Mislimo, da so bile naše mere za denar neustrezne ...

Ko je Ron Paul, ki je tudi privrženec avstrijske ekonomske šole, slišal ta odgovor, je zastavil Greenspanu še zadnje vprašanje: "Torej je težko urejati nekaj, česar ne moreš opredeliti?" Dobil je povsem neposreden odgovor: "Nečesa, česar ne moreš opredeliti, ni mogoče urejati."³⁰

Ta izmenjava med Ronom Paulom in Alanom Greenspanom veliko pove. Greenspan, ki je vrsto let veljal za največjo avtoriteto za monetarna vprašanja na svetu in za najboljšega voditelja centralne banke v zgodovini ZDA, je moral priznati, da ne ve, kako opredeliti, kaj je denar v gospodarstvu, oziroma natančneje, kje je, čeprav je bila njegova naloga prav urejanje denarja. Če je tako, nas dejstvo, da centralne banke povzročajo inflacijo, borzne mehurčke in recesije, ne sme presenečati.

³⁰ Izmenjava med Ronom Paulom in Alanom Greenspanom je na voljo na <http://www.youtube.com/watch?v=i2AqGQirW1Y>

Moderna ideja, da je vloga centralnih bank preprečevati, da bi gospodarstvo zdrsnilo v deflacijo, jih je spremenila v inflacijske stroje. V normalnih časih širijo ponudbo denarja, da jo ohranjajo "v skladu" z gospodarsko rastjo, v časih krize pa jo širijo še bolj, da bi se domnevno izognili deflaciji in recesiji. Ne le, da centralne banke, ki delujejo po tej logiki, ustvarjajo poslovne cikle in mehurčke, ampak tudi preprečujejo množicam, da bi v polnosti izkoristile procese nižanja cen, ki jih povečana storilnost naravno prinaša. Ni mogoče zanikati, da je ta proces rasti ponudbe denarja dolgoročno skrajno škodljiv, ker inflacija, ki se zaradi tovrstne politike kopiči iz leta v leto, prinaša pomembno znižanje kupne moči prebivalstva, to pa koristi vladi in finančnim elitam. Toda preden se spustimo v mehaniko inflacije, bi rad pojasnil, da je popolnoma napačno inflacijo opredeljevati kot rast cen. Strogo gledano je inflacija porast ponudbe denarja, deflacija pa je nasprotno, znižanje ponudbe denarja. Tako sta bila oba pojava tradicionalno opredeljena do tridesetih let prejšnjega stoletja, ko je na ekonomsko prizorišče vstopil keynesianizem in povzročil splošno zmedo. Danes je inflacija opredeljena kot rast cen, deflacija pa kot padec cen. Toda vzponi in padci cen so samo posledica povečanja ali zmanjšanja količine denarja v obtoku. Po povečani ponudbi denarja bo rast cen neizogibna, ker bo več denarja v povpraševanju po dobrinah, katerih število je ostalo nespremenjeno. Tako deluje logika prilagajanja cen: čim večja je količina monetarnih enot – denarja – v povpraševanju po enaki količini dobrin, proizvedenih v gospodarstvu, tem višja je raven cen; in obratno: čim manjša je količina monetarnih enot v povpraševanju po dobrinah, proizvedenih v gospodarstvu, tem nižja je raven cen, ali z drugimi besedami, tem večja je kupna moč vsake monetarne enote.³¹ Ker denar ni nič drugega kot menjalno sredstvo, se lahko strinjamo

³¹ Bralec ne sme povleči napačnega sklepa, da bi morale vlade in centralne banke uveljaviti politiko umetnega ustvarjanja deflacije, ker ima deflacija na splošno pozitivne učinke. To bi bilo enako katastrofalno kot inflacijska politika, le da še z dodatnim tveganjem, da se bo ravnotežje na trgu porušilo do te mere, da se bodo dejavniki na trgu zatekli k prvobitnim oblikam menjave kot je blagovna menjava; tako se je zgodilo proti koncu leta 2000 v Argentini, ko je peso devalvirala in so z zakonom zamrznili depozite argentinskih vlagateljev. Vlada mora pustiti trgu, da določa količino denarja, ki je potreben glede na ponudbo in povpraševanje, ne da bi posegala v naravne procese širjenja in krčenja ponudbe denarja.

z Misesom, da na splošno vsaka količina enot, ki kroži v gospodarstvu, služi delovanju drugih enot. Preprosteje povedano, če vsi ljudje, ki imajo denar v neki družbi, naenkrat opazijo, da se je njihov denar nenadoma desetkrat povečal, bo njihova dejanska kupna moč ostala povsem enaka, ker imajo vsi desetkrat več denarja in s tem možnost za nakup proizvedenih dobrin, ki jim jo daje njihov denar, ostaja nespremenjena. Edina razlika bo, da bo vrednost vsake monetarne enote nižja. Priljubljena igra *monopoli* lahko pomaga ponazoriti, kaj želim povedati. Če imajo vsi igralci nenadoma desetkrat več denarja, to ne bo v ničemer spremenilo njihovega položaja v igri, ker je število posesti, ki jih lahko kupijo, še vedno enako. Razlika je le, da se bodo zvišale nominalne cene. Zato dejstvo, da je denarja, ki ga imajo igralci, desetkrat več, ne prinese nobenega izboljšanja njihovega položaja kot dejavnikov na trgu. Povsem drugačna zgodba pa bi bila, če bi samo nekateri igralci dobili več denarja, ker bi s tem dobili prednost pred drugimi. Če ima, na primer, en igralec v rokavu skrite povsem enake bankovce iz neke druge škatle za monopoli in jih na skrivaj doda k svojemu kupčku denarja, ne da bi drugi igralci to opazili, si je ta igralec povečal kupno moč na račun preostalih. Z drugimi besedami, to umetno povečanje ponudbe denarja, ki jo je ustvaril goljuf, bo koristilo samo njemu, ker bo lahko denar porabljal prej kot drugi in bo lahko posesti kupoval po njihovi trenutni ceni, preden začnejo v igri krožiti novi bankovci. Učinek bo ta, da bo na voljo manj posesti, ki bi jih lahko kupili drugi, za povrh pa se bo zaradi povečanja količine denarja v obtoku, njihova cena zvišala. Povedano v navadnem jeziku, prišlo je do razlastnitvenja – kraje – bogastva drugih igralcev. To je natančen opis mehanike inflacije, ki jo ustvarjajo vlade po centralnih bankah. Da ne bi bilo prav nobenega dvoma o tem, si pogledjmo model "angela Gabrijele", primer, ki ga je Rothbard predstavil v svoji knjigi *The Mystery of Banking*.³²

Tokrat si moramo predstavljati dobronamerne angela, imenovanega Gabriel, ki so ga presunile nenehne tožbe ljudi o pomanjkanju denarja. Zato se nekega dne spusti iz nebes in vsem podvoji denar, ki ga imajo. Lahko si predstavljamo odziv ljudi: zavlada

³² Murray Rothbard, *The Mystery of Banking*, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama, 2008, str. 46.

veliko veselje, ker mislijo, da jim je zdaj bolje. In vsi bodo stekli na trg, da z novim denarjem, ki ga zdaj imajo, kupijo razpoložljive dobrine. Toda zaradi plazu nakupovanja je vse, kar se zgodi, to, da se poveča povpraševanje po dobrinah in storitvah, to pa požene cene navzgor. Družbi ne bo nič bolje kot prej, ker je količina dobrin – surovin, izdelkov, hrane itn. – natanko enaka in zgodilo se bo le to, da se bodo cene podvojile. Načeloma nikomur ni nič boljše, ker dvojna količina denarja nima nobenega pomena, če se podvojijo tudi cene. Toda v resničnem svetu so stvari nekoliko bolj zapletene. V primeru posega angela Gabrijela bo zaradi inflacije nekaterim vendarle šlo bolje kot drugim. Ta skupina ljudi bodo tisti, ki jim uspe novo pridobljeni denar porabiti pred drugimi. Dobre in storitve bodo kupovali po cenah, ki so prevladovala pred inflacijo, zato bo kupna moč njihovega denarja večja kot pri drugih. Ljudje, ki se bodo po nakupih odpravili pozneje, bodo ugotovili, da so cene zrasle in da s svojim novim denarjem ne morejo kupiti kaj dosti več stvari. In tako se bo proces nadaljeval, dokler ne bodo še tisti, ki gredo nakupovat zadnji, to je zadnji, ki v obtok vnesejo denar, prejet od angela, naredili to v trenutku, ko so cene dosegle najvišjo raven. Tako imajo tisti, ki prej trošijo, korist na račun vseh drugih, ki sledijo.

Povsem enako deluje inflacija v gospodarstvu v resničnem svetu. Ko vlada, po centralni banki, iz nič natisne denar in poveča njegovo ponudbo, na novo ustvarjeni denar na nekaj točkah vstopi v gospodarstvo. Te točke so navadno bančni sistem in sama vlada, ki denar nameni za financiranje svojih socialnih programov, plač politikov in svojih stroškov sploh. Tako je vlada prva, ki troši denar in kupuje dobrine in storitve – ki so jih proizvedli državljani – po cenah, kakršne so obstajale pred inflacijo. Ko pa gredo nakupovat navadni državljani, ugotovijo, da lahko kupijo manj dobrin in storitev, ker so cene zrasle, to pa pomeni, da je denar, ki ga imajo, vreden manj. To je razlog, zakaj pravijo, da je inflacija prikrit davek, ker pomeni prenos bogastva – dobrin in storitev – z ljudi na vlado in z njo povezane interesne skupine. Toda prevara se s tem še ne konča. Ker so zadnje sidro bančnega sistema centralne banke in ker povečajo ponudbo denarja z likvidnostnimi injekcijami bankam, ima finančna elita, ki je skupaj s pogodbenimi strankami vlade in samo vlado med prvimi, ki pridejo do denarja, prav tako prednost, da izkoristi predinflacijske cene dobrin in storitev,

proizvedenih v gospodarstvu. Posledica je, da je vlada z manipulacijo ponudbe denarja nezakonito naredila elito bogatejšo na škodo vsega preostalega prebivalstva.

DRUGO POGLAVJE

Resnica o veliki gospodarski krizi

Nobenega niza dogodkov v sodobni zgodovini ne obdaja več mitologije kot New Deal.

Paul Johnson

II.1. – Monetarna politika, konjunktura v dvajsetih letih in zlom leta 1929

Do zdaj smo videli, da je ideja, da je kapitalizem po svoji naravi nestabilen in da je treba to stanje popravljati z vladno intervencijo, mit, ki izvira iz napačne predstave o tem, kako deluje gospodarstvo, in še zlasti iz zatiskanja oči pred vlogo, ki jo v njem igrajo centralne banke. Pokazali smo, kako manipulacija obrestnih mer ustvari poslovne cikle in mehurčke, ki nazadnje počijo ter povzročijo obsežno uničenje bogastva. Videli smo tudi, da je recesija proces, ki prečisti gospodarstvo slabih investicij iz časa konjunktura, in da poskusi preprečevanja recesije stvari le še poslabšajo. Razložili smo tudi, kaj sta v resnici deflacija in inflacija in kakšni so njihovi učinki na ljudi. Zdaj prideta na vrsto porajanje finančnega zloma leta 1929 in depresija iz tridesetih let, da preidemo k dvema drugima mitoma, navedenima v začetku te knjige.

Ko je Hayek še v času vlade predsednika Hooverja pisal o depresiji, je posvaril pred tem, kar je bilo narejeno:

Namesto da bi izvedli neizogibno likvidacijo napačnih usmeritev, ki so bile posledica nagle konjunktura v zadnjih treh letih, so bila uporabljena vsa mogoča sredstva, da bi preprečili ponovno prilagoditev gospodarstva. Eno od teh sredstev, ki se uporablja kar naprej, a brez uspeha, od najzgodnejših pa povsem do sedanjih stopenj depresije, je namerna politika ekspanzije posojil.³³

³³ Hayek, opus cit., str. 7.

Hayekovo trditev moramo razumeti v luči avstrijske teorije o poslovnih ciklih, ki smo jo že opisali. Za ekonomiste, kot je Hayek, je bila velika depresija oziroma velika gospodarska kriza, ki jo je napovedal Mises, neizogibna posledica prejšnje desetletje trajajoče konjunktore, ta pa je bila posledica monetarne manipulacije, ki jo je izvedel FED, ameriška centralna banka. FED je v resnici med letoma 1921 in 1929 povečal količino denarja s 45,3 milijarde dolarjev na 73,26 milijarde, kar predstavlja ekspanzijo v višini 61,8 odstotka, večinoma v obliki posojil.³⁴ Arhitekt te umetne in trhle monetarne politike je bil Benjamin Strong, guverner centralne banke zvezne države New York (Federal Reserve Bank of New York). Pod vplivom Keynesovega *Traktata o denarni reformi*, objavljenega leta 1923, sta Strong in Montagu Norman, guverner britanske centralne banke (Bank of England) v dvajsetih letih usklajeno napihnila ponudbo denarja, da bi na "znanstven" način dosegla nadaljnji razvoj. Nekaj pozneje je sam Keynes opisal "uspešno vodenje dolarja vodstva ameriške zvezne centralne banke v letih 1923–1928" kot "zmagoslavje".³⁵

Medtem je, povsem po napovedih avstrijske teorije poslovnih ciklov, sektor proizvodnje proizvodnih sredstev doživljal nagel razcvet. Cene delnic – deležev lastninske pravice na proizvodnih sredstvih – so se štirikratno zvišale, medtem ko se je proizvodnja trajnih dobrin, kot sta železo in jeklo – bistvenih za proizvodnjo proizvodnih sredstev –, povečala za 160 odstotkov, proizvodnja potrošnih dobrin pa za 60 odstotkov. Plače so sledile podobnemu vzorcu: na področju proizvodnje potrošnih dobrin so se zvišale za manj kot osem odstotkov v primerjavi z 12- do 25-odstotnim zvišanjem v industriji proizvodnih sredstev.³⁶

Ob tem se je, kot je točno predvidela avstrijska teorija poslovnih ciklov, po vsej državi razvijal tudi velikanski balon na nepremičninskem trgu. Leta 1921 je celotna potrošnja za nakup novogradenj znašala manj kot 500 milijonov dolarjev, medtem ko je v letih

³⁴ Murray Rothbard, *America's Great Depression*, Ludwig von Mises Institute.

³⁵ Paul Johnson, *A History of the American People*, Harper Perennial, New York, 1999, str. 730.

³⁶ Rothbard, *American Great Depression*, str. 171.

1925 in 1926, na vrhuncu konjunktura, znašala skoraj neverjetnih 10 milijard dolarjev.³⁷ Obenem se je odstotek hipotekarnega dolga v bogastvu ameriških gospodinjstev z 10,2 odstotka leta 1920 dramatično zvišal na 27,2 odstotka leta 1929.³⁸

Kljub tako dramatičnim spremembam gospodarskih kazalcev se povsem enako kot v času krize leta 2008 skoraj nihče ni zavedal, da taka rast ni vzdržna in da se bo končala takoj, ko bo FED zvišal obrestne mere. Po Krugmanu je velika depresija "udarila kot strela z jasnega, ko je večina izvedencev napovedovala nadaljnjo konjunkturo, čeprav je gospodarska kriza že dobivala zagon".³⁹ Med izvedenci je bil tudi profesor z univerze Yale Irving Fisher, privrženec monetarnega načrtovanja in predhodnik matematične ekonomije. Fisher, znan kot eden najvplivnejših ekonomistov v zgodovini ZDA, je leta 1929, nekaj tednov pred borznim zlomom, izjavil, da so delnice dosegle "trajno visoko raven" in da pričakuje, "da se bo borzni indeks v nekaj mesecih dvignil še močno nad sedanjo raven".⁴⁰

Ludwig von Mises je videl stvari drugače. V svojih spisih, objavljenih skoraj leto pred zlomom, je trdil, da je blaginja, ki jo branijo ekonomisti osrednjega toka – kot je Fisher –, iluzija: "Jasno je, da mora kriza prej ali slej priti. Prav tako je jasno, da mora krizo vedno povzročiti, predvsem in neposredno, sprememba vedenja bank," katerih krivda "ni v politiki zviševanja obrestne mere, temveč samo v dejstvu, da so jo zvišale prepozno."⁴¹

³⁷ Eugene White, *Lessons from the Great American Real Estate Boom and Bust of the 1920's*, National Bureau of Economic Research, Working Paper Nro. 15573, december 2009, stran 8.
Na voljo na:

<http://www.nber.org/papers/w15573.pdf>

³⁸ Steven Gjerstad in Vernon Smith, *From Bubble to Depression?*, The Wall Street Journal, 6. april, 2009.

³⁹ Krugman, *The Return of Depression Economics*, str. 4.

⁴⁰ Mark Thornton, *The Great Depression: Mises vs. Fisher*, Quarterly Journal of Austrian Economics, številka 11, 2008, str. 235.

⁴¹ Prav tam.

Sredi leta 1929 je Mises celo zavrnil vablljivo ponudbo za delo v banki Kreditanstalt na Dunaju z besedami: "Prihaja velik finančni zlom in nočem, da bi bilo moje ime kakorkoli povezano z njim."⁴²

In kot je Mises napovedal, je zlom naposled prišel – oktobra 1929, šest mesecev potem, ko je FED končal ekspanzijo posojil. Mehurček je počil in privedel do strmoglavega padca borze – vrednost delnic se je v naslednjih treh letih znižala za 89 odstotkov –, od katerega si ni povsem opomogla vse do leta 1954.⁴³ V članku, objavljenem leta 1966, je Alan Greenspan, ki je pozneje postal predsednik uprave ameriške centralne banke in je na tem položaju ostal skoraj dvajset let (1987–2006), ta usodni dogodek pripisal monetarni politiki tistega časa z naslednjimi besedami:

Čezmerna posojila, ki jih je FED črpal v gospodarstvo, so se prelila na borzo in sprožila fantastičen razcvet špekuliranja. Predstavniki centralne banke so prepozno poskušali umakniti presežke rezerv in končno jim je uspelo ta razcvet zavreti. Toda bilo je prepozno: leta 1929 je postalo špekulativno razmerje tako neuravnoteženo, da je poskus sprožil zasidranje na doseženih položajih in posledično demoraliziral poslovno samozavest. Zaradi tega je ameriško gospodarstvo razpadlo.⁴⁴

II.2. – Hooverjev odziv na zlom leta 1929: množična vladna intervencija

Po zlomu je dal Andrew Mellon, takratni sekretar za zakladništvo (finančni minister), slavni nasvet predsedniku Hooverju: "Likvidirajte delovno silo, likvidirajte delnice, likvidirajte kmete in likvidirajte nepremičnine. S tem boste očistili gnilobo iz sistema. Visoki življenjski stroški in življenje na visoki nogi se bodo znižali. Ljudje bodo delali

⁴² Glej: Mark Spitznagel, *The Man Who Predicted Depression*, The Wall Street Journal, 6. november 2009.

⁴³ Niall Ferguson, *The Ascent of Money*, Penguin, London, 2008, str. 159.

⁴⁴ Alan Greenspan. *Gold and Economic Freedom*. Na voljo na:

<http://www.321gold.com/fed/greenspan/1966.html>

bolj zavzeto, živeli bolj moralno. Vrednote se bodo vrstile in podjetni ljudje bodo prevzeli razbitine od manj sposobnih ljudi." Kljub grobim besedam je bil Mellonov nasvet, naj se dovoli recesiji, da opravi svoje delo očiščenja v sistemu, zastrupljenem s čezmernimi posojili, natanko tisto, kar je ameriško gospodarstvo potrebovalo. Toda Hoover se je raje odločil, da ne bo sledil Mellonovemu prostotržnemu nasvetu in se je odcepil od tradicije neintervencionizma, ki so se je ob soočanju s krizo v vsej zgodovini držali vsi ameriški predsedniki. Hoover je dejal: "Še noben predsednik prej ni verjel, da ima vlada v takih primerih odgovornost ... zdaj moramo zaorati novo ledino."⁴⁵

Eden od Hooverjevih prvih intervencionističnih ukrepov za boj proti recesiji je bil pritisk na centralno banko, naj nameni še več injekcij poceni posojil. To je v popolnem nasprotju s priporočili avstrijske šole. Samo v zadnjem tednu oktobra 1929 je FED v rezerve bančnega sistema dodal skoraj 300 milijonov dolarjev, da bi se izognil procesu likvidacije borze. To je pomenilo nenavadno monetarno ekspanzijo v višini 10 odstotkov v nekaj dneh, spremljalo pa jo je drastično znižanje diskontne obrestne mere – stopnje, po kateri FED posoja denar neposredno bankam – s 6 odstotkov na 4,5 odstotka do sredine novembra 1929. Zaradi tega dodatnega odmerka monetarnega morfija se je borzni indeks zvišal za več točk, kar je vzbudilo občutek okrevanja, ta pa je še povečal zadolženost.⁴⁶ Nova rast ni dolgo trajala: leta 1932 je borzni indeks strmoglavil do najnižje točke v zgodovini.

Poleg ekspanzije posojil je eden najbolj škodljivih posegov Hooverjeve administracije potekal na področju trga delovne sile. Namesto da bi dovolil neizogibno znižanje plač v času recesije, je uporabil najrazličnejše ukrepe, da jih je ohranil umetno visoko, v zmotnem prepričanju, da bo to preprečilo nadaljnje krčenje gospodarstva. Hoover je v skladu s svojim intervencionističnim stališčem vztrajal, da podjetja ne smejo odpuščati delavcev, da ne bi prizadela njihove kupne moči, in je svetoval skrajšanje delovnega časa in druge ukrepe, ki so prispevali k razpršenosti brezposelnosti med vse delavce. V

⁴⁵ Johnson, *opus cit.*, str. 740.

⁴⁶ Rothbard, *America's Great Depression*, str. 254.

zameno je Hoover voditeljem podjetij obljubil, da bo vlada uporabila svoj vpliv in delavce odvrnila od zahtev po zvišanju plač med recesijo. Dogovor med vlado in delodajalci so tudi uradno potrdili z obsežnimi prispevki v tisku. Henry Ford je celo napovedal zvišanje plač in leta 1930 je Ameriška zveza dela (American Federation of Labour) v svoji publikaciji *The American Federationist* pela hvalnice Hooverju in dejala, da je predsednik delodajalcem vcepil "nov občutek odgovornosti".⁴⁷ John Maynard Keynes je hvalil tudi Hooverjevo odločitev, da kljub krizi ohrani visoke plače, in tako politiko označil kot "nadvse zadovoljivo".⁴⁸

Poleg pritiska na delodajalce, naj preprečijo nižanje plač, je Hoover z enakim ciljem v mislih zagovarjal zakone v podporo sindikatom, ki so postali ikone delovne zakonodaje v Združenih državah. Tako je kongres leta 1931 sprejel Davis-Baconov zakon, leta 1932 pa zakon, ki sta ga predlagala Norris in La Guardia. Oba zakona sta dala ameriškim sindikatom dotlej nesluteno moč. Prvi je zahteval, da se morajo veljavne plače, ki jih izpogajajo sindikati, izplačati tudi delavcem na javnih delih, drugi pa je zveznim sodiščem onemogočil izdajanje nalogov za prepoved bojkotov, stavk ali protestnih shodov, ki jih organizirajo delavci, prepovedal pa je tudi tako imenovane pogodbe, imenovane "yellow dog contract".⁴⁹ Zakon Norris-La Guardia še danes velja za drugi najpomembnejši sindikalni zakon v zgodovini ZDA po zakonu o državnih delovnih razmerjih (National Labor Relations Act).⁵⁰

Lionel Robbins je v delu, ki po mnenju mnogih ekonomistov velja za eno najboljših o veliki depresiji, zapisal:

⁴⁷ Prav tam, str. 213.

⁴⁸ Johnson, opus cit., str. 740

⁴⁹ Tako imenovane "yellow dog contract" pogodbe so vsebovale sporazum med delodajalcem in delavcem, ki je slednjemu prepovedoval včlanitev v sindikat.

⁵⁰ Lee E. Ohanian, *What - or Who - Started the Great Depression?* National Bureau of Economic Research, Working Paper Number 15158, avgust, 2009, str. 13. Na voljo na: <http://www.nber.org/papers/w15258.pdf>

Ta politika je bila ravno nasprotna od tega, kar je bilo potrebno. ... Vzdrževanje plačnih razmerij in deležev je šlo na račun kapitala. Ko so se rezi pozneje naposled začeli, so bila nižanja, nujna za obnovitev dobičkonosnosti, veliko večja in veliko bolj obremenjujoča za splošno samozavest, kot bi bila, če s tem ne bi tako dolgo odlašali.⁵¹

Tudi Jesús Huerta de Soto razmišlja enako in pravi, da je Hooverjeva politika umetnega ohranjanja visokih plač "pognala navzgor brezposelnost in preprečila transfer produktivnih virov in dela iz ene industrije v drugo".⁵²

Profesor Lee E. Ohanian, priznani ekonomist osrednje struje z univerze Kalifornije v Los Angelesu (UCLA) je v nedavno objavljenem delu potrdil tezo avstrijskih ekonomistov o poraznih učinkih Hooverjeve plačne in delavske politike. Ohanian je z modelom splošnega ravnovesja ocenil, kako bi gospodarstvo delovalo, če ne bi bilo Hooverjeve plačne politike, in sklenil, da je bila kriza v bistvu "posledica vladnih programov in politik, vključno s Hooverjevimi, ki so povečali sposobnost delavcev za zvišanje plač nad njihovo konkurenčno raven. Če ne bi bilo Hooverjevega programa, bi bila depresija veliko milejša."⁵³

Toda Hooverjev intervencionizem se ni končal s tem, ampak je vključeval tudi množična javna dela, financirana iz javne porabe. Leta 1929 je Hoover prosil kongres za dodelitev dodatnih 400 milijonov dolarjev za zvezni gradbeni program in namenil več milijonov tudi Zvezni upravi za ladjarstvo za gradnjo novih ladij. Zahteval je tudi, da vsi guvernerji v državi javno sodelujejo pri širjenju javnih del v različnih zveznih državah.⁵⁴

Hoover, ki je po svojem obsedenem boju proti recesiji znan tudi pod vzdevkom "veliki inženir", je nekritično uporabljal sredstva iz javne porabe za spodbujanje

⁵¹ Lionel Robbins, *The Great Depression*, Books for Library Press, New York, 1974, strani 69–70.

⁵² Jesús Hierta de Soto, opus cit., str. 493.

⁵³ Ohanian, opus. cit., str. 52.

⁵⁴ Rothbard, *America's Great Depression*, strani 216–217.

gospodarstva, zaradi česar je njegova administracija končala mandat z zgodovinskim proračunskim primanjkljajem. Leta 1929 je bil proračunski presežek, podedovan od Coolidgeeve administracije, leta 1931 pa je primanjkljaj znašal skupno 2,2 milijarde dolarjev – največ v zgodovini ZDA v mirnem času. Posledično se je delež bruto regionalnega proizvoda (BRP), ki ga je porabila država, povečal s 16,4 odstotka leta 1930 na 21,5 odstotka leta 1931 – tudi ta porast je brez primerjave v zgodovini Združenih držav.⁵⁵ Proračunski položaj v državi je bil tako neuravnotežen, da ga je Roosevelt izkoristil za svojo kampanjo za predsedniške volitve leta 1932 in Hooverja obtožil, da je predsedoval "najbolj zapravljeni administraciji v mirnem času v naši zgodovini". Rooseveltov podpredsedniški kandidat iz Demokratske stranke John Nance Garner je šel še dlje in dejal, da je Hoover "vodil državo navzdol po poti v socializem".⁵⁶

Težava s proračunskim primanjkljajem se je še poslabšala, ko se je Hoover namesto zmanjšanja vladne porabe kot načina za uravnoteženje proračuna odločil za zvišanje davkov. S tem je prekršil temeljna načela prostotržnega gospodarstva. Dohodnina se je iz razpona 1,5–5 odstotkov zvišala na 4–8 odstotkov, vrsto davčnih olajšav so ukinili, davek na dobiček podjetij pa se je z 12 odstotkov zvišal na 14 odstotkov. Dramatično so se zvišali davki na nepremičnine in donacije, od skoraj 16 odstotkov pa do najvišje stopnje 33,3 odstotka.⁵⁷ Zato se je kljub nekaj začetnim davčnim znižanjem ob koncu Hooverjevega mandata davčna obremenitev gospodarstva z 11,1 odstotka narodnega dohodka leta 1929 povečala na rekordnih 21,1 odstotka leta 1932. V istem času se je stopnja davčnih utaj s povprečnih 10 odstotkov pred zvišanjem davkov povečala na več kot 30 odstotkov.⁵⁸

⁵⁵ Prav tam, str. 263.

⁵⁶ Woods, *Meltdown*, str. 99.

⁵⁷ De Soto, opus cit., str. 493.

⁵⁸ Mark Thornton in Chetley Weise, *The Great Depression Tax revolts Revisited*, Journal of Libertarian Studies, 15. zvezek, številka 3, poletje 2001, str. 98.

V kmetijstvu je Hoover uveljavil politiko umetne stabilizacije cen, ki jo je pozneje nadaljeval Roosevelt. Leta 1929 so z zakonom o kmetijskem trženju (Agricultural Marketing Act) ustanovili Zvezno upravo za kmetijstvo (Federal Farm Board, FFB). S tem zakonom so FFB namenili 500 milijonov dolarjev državnih sredstev za posojila kmetom. Po borznem zlomu je FFB posodil 150 milijonov dolarjev pridelovalcem pšenice, da bi preprečil padec cen. To so poskušali doseči tako, da so s trga umaknili velike količine pšenice.⁵⁹ Nekaj časa je FFB uspelo obdržati cene na ravni iz časa pred zlomom, toda cena za to je bila visoka. Kot je pojasnil Rothbard, je navidezni uspeh teh ukrepov spodbudil kmete, da so povečali pridelavo pšenice, to pa je zaostriło težavo s presežkom proizvodnje in povzročilo še nadaljnji padec cen – s katastrofalnimi posledicami. Hoover se je na to odzval tako, da je od kongresa zahteval še dodatnih 100 milijonov dolarjev, da bi nadaljeval svojo politiko stabilizacije cen. Toda kot je bilo pričakovati, so cene zaradi še večjega kopičenja pšenice v skladiščih še naprej padale. Dolgoročno se je Hooverjeva administracija odločila odprodati presežek pšenice na mednarodnem trgu, to pa je imelo velikanski negativni učinek na domače cene. Rezultat vsega tega intervencionizma ni bil le popoln neuspeh nameravanih ciljev ohraniti kmetijski trg nad vodo, temveč tudi neznansko zapravljanje davkoplačevalskega denarja: do konca Hooverjevega mandata je FFB zaradi politike stabilizacije cen pridelal skupno 385 milijonov dolarjev izgube.⁶⁰

V povezavi s Hooverjevimi poskusi umetnega ohranjanja visokih cen kmetijskih pridelkov je Robbins zapisal:

Širokopotezno kupovanje, s katerim je hotel ohraniti cene kmetijskih pridelkov, je imelo popolnoma demoralizirajoč učinek na trg, povzročilo je kopičenje zalog in ustvarilo je negotovost. Obenem pa so z obujanjem lažnih upov pri pridelovalcih nameravali zaustaviti krčenje kmetijske pridelave.⁶¹

⁵⁹ Rothbard, *Americas Great Depression*, str. 228.

⁶⁰ Prav tam, str. 231.

⁶¹ Robbins, opus cit., str. 135.

Še eden od Hooverjevih intervencionističnih ukrepov, ki je tudi imel katastrofalne posledice, je bila omejitev mednarodne trgovine. Ta je temeljila na zmotnem prepričanju, da bo prispevala k ponovnemu zagonu domačega gospodarstva. Čeprav so ga skoraj vsi ekonomisti v državi rotili, naj tega ne stori, je Hoover leta 1929 odločilno prispeval k sprejetju Smooth-Hawleyjevega tarifnega zakona (Smooth-Hawley Tariff Act), ki je uvedel povprečno 59-odstotne tarife na 25 tisoč uvoženih izdelkov.⁶² Ta ukrep brez primere v ameriški zgodovini je sprožil povračilo v več kot šestdesetih državah po svetu in svetovna trgovina se je v naslednjih treh letih zmanjšala za 66 odstotkov. Samo izvoz ZDA v preostali svet se je s 5,5 milijarde dolarjev leta 1929 zmanjšal na 1,7 milijarde dolarjev leta 1932.⁶³ Brezposelnost se je s 7,8 odstotka v času sprejetja Smooth-Hawleyjevega tarifnega zakona povečala na 25,1 odstotka leta 1933.⁶⁴

Danes se večina ekonomistov strinja, da je bil Smooth-Hawleyjev zakon resna napaka in je pomagal razširiti krizo v preostali svet. Ekonomista Charles K. Rowley in Nathanael Smith gresta v svojem pred kratkim objavljenem delu še dlje in pravita, da je bil ta zakon katastrofalen. Ne samo zato, ker je uničil na milijone delovnih mest po vsem svetu, ampak tudi zato, ker je spodbudil tip gospodarskega nacionalizma, ki je tlakoval pot za vzpon Mussolinija v Italiji in Hitlerja v Nemčiji.⁶⁵

Ker je kljub vsem tem ukrepom – ali bolje, zaradi njih – ameriško gospodarstvo tonilo v čedalje globljo recesijo, je Hoover ustanovil še eno vladno agencijo, namenjeno

⁶² Chris Edwards, *The government and the Great Depression*, Cato Institute, Tax and Budget Bulletin, številka 25, september 2005. Na voljo na: <http://www.cato.org/pubs/tbb-0508-25.pdf>

⁶³ Hans. F. Sennholz, *The Great Depression*, The Freeman, oktober 1969, str. 589.

⁶⁴ William Niskanen, *How to Turn a Recession into Depression*, Cato Policy Report, marec/april 2009, zvezek XXXI, številka 2. Na voljo na: http://www.cato.org/pubs/policy_report/v31n2/cpr31n2-1.pdf

⁶⁵ Charles K. Rowley in Nathanael Smith, *Economic Contractions in the United States: a Failure of Government*, The Locke Institute, Fairfax, Virginia, 2009, str. 16.

"ponovnemu zagonu gospodarstva". Tako je leta 1932 ugledala luč sveta Korporacija za rekonstrukcijo financ (Reconstruction Finance Corporation, RFC). Namenili so ji kapital v višini 500 milijonov dolarjev za reševanje bank, železnic in kmetijstva v težavah. Poleg tega je bil RFC zakonsko pooblaščen za izdajo obveznic za še nadaljnjih 1,5 milijarde dolarjev.

V prvem mesecu delovanja je RFC 80 odstotkov posojil namenil bankam in železniškim družbam. Ker Hoover ni bil zadovoljen z njegovo "defenzivno" vlogo, je julija 1932 prepričal kongres, da je razširil obseg operacij RFC in ga spremenil v nekakšno banko v državni lasti, ki je financirala tudi gradbena dela. Da bi RFC lahko izpolnil svojo novo "aktivno vlogo", so mu v okviru zakona o nujni pomoči in gradnji leta 1932 kapital praktično podvojili z dveh milijard dolarjev na 3,8 milijarde.⁶⁶

Seznam intervencij Hooverjeve administracije za boj proti recesiji je celo še daljši in med drugim vključuje ukrepe proti priseljevanju in napade na lastninsko pravico upnikov. Ukrepi, ki sem jih navedel, so verjetno najbolj značilni in obenem z ekonomskega stališča najbolj uničujoči. Celo ta grobi povzetek ne pušča dvoma, da – kot je leta 1932 poudaril Hayek – so bili uporabljeni "vsi mogoči ukrepi", da bi preprečili, da bi šla recesija in poznejši proces prilagajanj po svoji normalni poti. Toda le redki primeri lahko intervencionistično in proti prostemu trgu naravnano naravo Hooverjeve vlade osvetlijo bolje kot njegove lastne besede:

Lahko ne bi naredili ničesar. To bi bil popoln polom. Namesto tega smo se z razmerami spopadli s predlogi zasebnim podjetjem in kongresu za najobsežnejši program gospodarske obrambe in protinapada, kar jih je bilo kdaj v zgodovini republike.⁶⁷

Končni rezultat Hooverjevega poskusa, da bi "zaoral novo ledino", je bil popoln neuspeh ukrepov za gospodarsko okrevanje. Ob koncu njegovega predsedniškega

⁶⁶ Rothbard, *America's Great Depression*, strani 298–299.

⁶⁷ Johnson, opus cit., str. 741.

mandata marca 1933 so se opozorila avstrijskih ekonomistov o nevarnih posledicah vladnega posega v proces gospodarskega prilagajanja nespodbitno potrdila: po letih "boja, da bi gospodarski stroj spet pognal v tek", kot je Hoover sam večkrat dejal, se je proizvodnja zmanjšala za več kot 50 odstotkov, brezposelnost se je s 3,2 odstotka povečala na 25 odstotkov, bruto domači proizvod (BDP) je padel na polovico tistega iz leta 1929, vlaganja v gradbene programe po vsej državi so se zmanjšala za 90 odstotkov, cene delnic pa so bile komaj na četrtini ravni izpred zloma.⁶⁸ Še nikoli prej v zgodovini Združenih držav ni vlada v času recesije intervenirala bolj kot Hooverjeva in še nikoli prej ni bila recesija tako uničujoča ali tako dolgotrajna.

II.3. – Na vrsti je Roosevelt

Dejstvo, da kljub tako prevladujočim dokazom nekatere šole ekonomske misli še naprej vztrajajo, da Hoover zaradi svoje naklonjenosti prostemu trgu ob soočenju s krizo ni naredil praktično ničesar in da je zgolj recesijo spremenil v depresijo, je mogoče razložiti samo s protikapitalistično naravnostjo, ki prevladuje v družbenih vedah in intelektualnem svetu na sploh. Toda kot smo videli, je resnica ravno nasprotna od zgodbe uradnega diskurza. Ni bila Hooverjeva pasivnost tista, ki je recesijo spremenila v veliko depresijo, ampak je to povzročil njegov dejavni intervencionizem, ki je recesiji preprečil, da bi opravila proces očiščenja gospodarstva. Propad Hooverjevega mita in njegove domnevne države *laissez-faire* samodejno vključuje propad drugega mita, namreč da so veliko depresijo ublažili poznejši posegi, ki jih je v gospodarstvo uvedel Franklin Delano Roosevelt. Nobenega dvoma ni, da je Roosevelt ogromno posegal v gospodarstvo. Za osrednje ekonomske kroge je to zasluga, po kateri se razlikuje od Hooverja. Toda resnica je, da je skoraj vse, kar je Roosevelt naredil s svojim slavnim programom New Deal, začel že Hoover. In tako kot v primeru Hooverja, so tudi posegi, ki jih je uvedel Roosevelt – ki je bil predsednik tri zaporedne mandate – uspeli samo še povečati depresijo. Tako Hoover kot Roosevelt sta sprejela keynesianski pristop za reševanje problema recesije in delovala v popolnem nasprotju s prepričanji prostotržnih ekonomistov avstrijske šole. Dejstvo, da

⁶⁸ Rothbard, *America's Great Depression*, strani 330–331.

je v politiki obeh vlad obstajala kontinuiteta, je bilo očitno celo mnogim zunaj avstrijske tradicije. Eden največjih intelektualcev v Združenih državah Walter Lippmann je leta 1935 zapisal, da so bili Rooseveltovi ukrepi "nadaljnji razvoj Hooverjevih ukrepov".⁶⁹ Ohanian je trdil, da sta imela Hoover in Roosevelt "podobne cilje spodbujanja industrijske zarote in realnega zviševanja plač ter pogajalske moči delovne sile."⁷⁰ Še več povedo besede Rooseveltovega svetovalca Rexwella Tugwella, ki je leta 1974 izjavil: "Takrat tega nismo priznali, toda praktično ves New Deal je bil povzet iz programov, ki jih je začel Hoover."⁷¹

Ugledni ekonomist in zgodovinar Robert Higgs je jedrnato opisal bistvo zgodovinske resnice tega obdobja. Po izčrpni raziskavi o veliki depresiji je odločno zaključil: "Združeni učinek intervencij Herberta Hooverja in FD Roosevelta je pomenil, da se trgu ni dopustilo, da bi se sam popravil. FDR nas še zdaleč ni spravil iz depresije, podaljšal in poglobil jo je in milijonom prinesel nepotrebno trpljenje."⁷²

Dejstvo, da se Hooverja predstavlja kot zagovornika pristopa *laissez-faire*, odgovornega za depresijo, ker ni posegel v gospodarstvo, Roosevelta pa kot rešenika, ki mu je po zaslugi državne intervencije uspelo obnoviti gospodarsko blaginjo, je nedvomno eden najbolj grotesknih primerov izkrivljanja resnice. Toda kot sem že dejal, lahko to razložimo z ideološko protikapitalistično naravnostjo, ki prevladuje v družbenih vedah, nekaterih ekonomskih šolah, nekaterih humanističnih vedah in pri večini intelektualcev. Obstaja pa še ena razlaga: ta izkrivljena različica zgodovine nadvse ustreza interesom politikov, ki so s svojimi dejanji nazadnje povzročili najhujšo gospodarsko katastrofo v novejšem času.

II.4. – Pozabljena depresija iz leta 1920: resnični primer odnosa laissez-faire

⁶⁹ Johnson, opus cit., str. 757.

⁷⁰ Ohanian, opus cit., str. 53.

⁷¹ Johnson, opus cit., str. 741.

⁷² Robert Higgs, *How FDR Made the Depression Worse*, The First Market, februar 1995, zvezek 13, številka 2.

Ko poskušamo poiskati primere, ko je bila politika *laissez-faire* dejansko uporabljena za spopad z recesijo, v vsem 20. stoletju ni boljšega, kot je bila gospodarska kriza leta 1920, znana tudi kot "pozabljena depresija". Ameriški predsednik Warren Harding jo je podedoval od svojega predhodnika Woodrowa Wilsona in v mnogih pogledih je bila celo hujša od prvega leta velike depresije. Na primer, samo leta 1920 se je brezposelnost s štirih odstotkov povečala na 12 odstotkov, produktivnost se je zmanjšala za 21 odstotkov, bruto regionalni proizvod pa se je skrčil za 17 odstotkov.⁷³ In medtem ko v času velike depresije splošni padec cen nikoli ni presegel 11 odstotkov, se je indeks cen potrošnih dobrin znižal za 15,8 odstotka.⁷⁴

Harding se je, soočen z eno najhujših gospodarskih kriz v zgodovini Združenih držav, odločil, da naredi ravno nasprotno, kot je naredil Hoover desetletje pozneje. Namesto da bi gospodarstvo spodbujal s proračunsko porabo, je med letoma 1920 in 1922 proračun zvezne vlade prepolovil. FED, ki je pred krizo umetno povečal obseg posojil in prispeval k intenzivnosti konjunktura, tokrat nesolventnim bankam in ustanovam ni priskočil na pomoč in je dopustil, da gre recesija svojo pot. Z besedami Benjamina Andersona, ekonomista avstrijske šole in profesorja na univerzi Harvard, je bila osrednja točka bančne politike ameriške centralne banke, da je "delo bank to, da povečajo posojila in plačilno sposobnim strankam omogočijo, da zaščitijo svojo plačilno sposobnost, če pa je stranka v resnici plačilno nesposobna, nima nobenega smisla metati dober denar slabim".⁷⁵ Še več, namesto da bi FED znižal diskontno obrestno mero, jo je leta 1920 zvišal na sedem odstotkov in ko se je začela recesija, je ni spreminjal.

⁷³ Thomas Woods, *The Forgotten Depression of 1920*. Na voljo na:

<http://mises.org/daily/3788>

⁷⁴ Robert Murphy, *The Depression You've Never Heard Of*. Na voljo na:

<http://www.thefreemanonline.org/featured/the-depression-youve-never-heard-of-1920-1921/>

⁷⁵ Benjamin Anderson, *Economics and the Public Welfare: A financial and Economic History of the United States, 1914–1946*, D. Van Nostrand Company, Princeton, New Jersey, 1965, str. 68.

Rezultat tega neintervencionističnega pristopa je bil ta, da je leta 1922 ameriški proračunski primanjkljaj znašal le tretjino tistega iz leta 1920, gospodarstvo je začelo spet rasti, brezposelnost pa se je zmanjšala na 6,7 odstotka in se še naprej zniževala, dokler ni leta 1923 padla na 2,4 odstotka.⁷⁶ Skratka, po samo dobrem letu resnih gospodarskih težav si je gospodarstvo praktično opomoglo. Razlog za to okrevanje, ki ga nešteti ekonomisti osrednje struje niso znali razložiti, pa je bil, kot je poudaril Anderson, dobro opravljeno delo podjetij in bank, ki so delovali svobodno, drastično očistili posojilno šibkost in izvedli potrebne prilagoditve cen, stroškov in metod, da so ponovno vzpostavili ravnovesje.⁷⁷

Ko je imela Japonska podobne težave, se je nasprotno od ZDA odločila za obsežno intervencijo v gospodarstvo. Kot pravi Anderson, ji je z usklajenimi prizadevanji velikih bank, industrij in vlade uspelo uničiti proste trge, ker so cene v državi ohranjali na veliko višji ravni kot preostali svet. To je privedlo do skoraj desetletja gospodarskega zastoja in finančne krize, zaradi katere so številne banke in industrije morale v stečaj. Tako se Japonska po Andersonovih besedah kljub zapravljenim sedmim letom na koncu ni mogla izogniti velikanskim izgubam, medtem ko "smo v Združenih državah vzeli svoje izgube v zakup, prilagodili finančno strukturo, prestali depresijo in avgusta 1921 začeli spet rasti".⁷⁸ Po zaslugi tega je spomladi 1923 industrijska dejavnost v Ameriki dosegla nove proizvodne rekorde in na mnogih področjih je celo primanjkovalo delovne sile.

Skoraj sedemdeset let pozneje, v devetdesetih letih, je Japonska doživela še eno gospodarsko krizo in uporabila protirecesijske ukrepe, ki so se izkazali za popolnoma neuspešne. V resnici se je poleg desetletja popolne gospodarske stagnacije – imenovanega japonsko izgubljeno desetletje – po več kot ducat injekcijah za spodbudo gospodarstva japonski javni dolg zvišal s 50 odstotkov BDP sredi devetdesetih let na

⁷⁶ Woods, *The Forgotten Depression of 1920*.

⁷⁷ Anderson, str. 72.

⁷⁸ Prav tam, str. 76.

več kot 200 odstotkov BDP leta 2009.⁷⁹ In tako, kot se je zgodilo Hooverju in Rooseveltu v ZDA, je gospodarsko okrevanje zaobšlo Japonsko.

Da bi bolje razumeli, zakaj je ZDA uspelo tako hitro premagati depresijo iz leta 1920, moramo nekoliko bolje poznati način razmišljanja predsednika Hardinga. V nasprotju s Hooverjem in z Rooseveltom je veliko bolj verjel v moč trga kot pa v vladne intervencije. To je potrjeval tako s politiko, ki jo je sprejela njegova administracija, kot tudi z besedami. Njegov govor, ki ga je imel po inavguracijski slovesnosti, velja za izjemen zgled gospodarskega realizma, značilnega za prostotržne ekonomiste. Harding je nedvoumno napovedal, da namerava uravnotežiti proračun in zmanjšati obseg vlade ter celo priznal, da je cena recesije neizogibna in da se v proces likvidacije ne sme vmešavati:

Vse kazni ne bodo lahke in tudi ne enakomerno razporejene. Tega ni mogoče doseči. Ni takojšnjega koraka iz nereda v red. Soočiti se moramo s stanjem bridke resničnosti, odpisati naše izgube in začeti na novo. To je najstarejša lekcija civilizacije ... Noben spremenjen sistem ne bo naredil čudeža. Vsak divji eksperiment bo samo še povečal zmedo. Naše najboljše zagotovilo je učinkovito vodenje našega dokazanega sistema.⁸⁰

Medtem ko je Harding že leta 1921 zagovarjal neintervencionizem, je imel njegov sekretar za trgovino Herbert Hoover povsem drugačno filozofijo. Hardinga je spodbujal, naj poseže v gospodarstvo in ga prepričal, da je sklical "konferenco o brezposelnosti", na kateri je mladi sekretar dobil priložnost za govor, v katerem je trdil, da "vlada mora nekaj narediti".⁸¹ To je bil eden od mnogih Hooverjevih poskusov, da bi posegel v potekajoči proces recesije. K sreči za ameriški narod je

⁷⁹ Daniel Fisher, *The Global Debt Bomb*, Forbes Magazine, 8. februar 2010.

⁸⁰ Warren Harding, *Inaugural Address*. Na voljo na:

<http://www.britannica.com/bsp/additionalcontent/8/116881/Document-Warren-G-Harding-Inaugural-Address>

⁸¹ Rothbard, *America's Great Depression*, str. 191.

Harding v splošnih pogledih ostal neomajno na svojem neintervencionističnem stališču in vodil državo do čvrstega gospodarskega okrevanja.

II.5. – Druga svetovna vojna in domnevni konec velike depresije

Ena najbolj razširjenih ekonomskih zmot je trditev, da vojna služi kot sredstvo za ponovni zagon gospodarstva. Tako ekonomisti kot ljudje, ki nimajo niti najosnovejšega znanja o ekonomiji, so večkrat dejali, da se države spuščajo v vojne, da bi rešile svoje notranje gospodarske težave. Logika, ki se skriva za takim razmišljanjem, je, da proizvodnja orožja prinese povečano domače povpraševanje, večjo zaposlenost in s tem pomembno spodbudo gospodarstvu. Klasični primer, s katerim podpirajo ta mit, je okrevanje ameriškega gospodarstva kmalu zatem, ko so ZDA leta 1941 vstopile v drugo svetovno vojno. Ta zmota je nadaljevanje mita o domnevno koristnih učinkih New Deala, ker je njena osrednja trditev, da je vojna nazadnje Rooseveltu omogočila, da je znatno povečal proračunsko porabo in s tem enkrat za vselej rešil težave, ki so izvirale iz velike depresije.

Nenavadno je, da se trditve, ki so tako skregane z zdravim razumom, zdijo prepričljive tako številnih ljudem, ki so sicer povsem razumni. Pa vendar se zgodi natanko to. Zato je izredno pomembno, da to zmoto razčistimo. Ne le zato, ker bo to privedlo do boljšega razumevanja, kako gospodarstvo deluje, temveč tudi zato, ker bo, ko smo že ravno pri tem, omogočilo demistifikacijo vloge vladne intervencije v času velike depresije. Da je ta mit zgrešen, bom poskusil dokazati najprej z uporabo gospodarske logike, nato pa še z osvetlitvijo konkretnega primera velike depresije in druge svetovne vojne.

Ljudje, ki trdijo, da vojne ali druge katastrofe – potresi, ognjeniški izbruhi, kuge in podobno – ustvarijo gospodarsko rast, v resnici pravijo, da uničevanje stvari in človeških življenj ustvarja napredek. Po tej logiki naj bi vsa letala, avtomobili, tanki, ladje in orožje, uničeni v bitkah, spodbudili gospodarstvo, ker bi jih zaradi njihovega uničenja morali izdelati še več, to pa bi bilo dobro za povpraševanje, zaposlenost in

proizvodnjo sploh. Ta trditev ne upošteva, da je glede na dejstvo, da so viri omejeni, treba za izdelavo dobrin in storitev, potrebnih za vojskovanje, prenehati izdelovati druge stvari. Proizvodni napor države v vojni so zato usmerjeni v proizvodnjo bomb namesto hladilnikov, vojnih letal namesto več osebnih avtomobilov, streliva namesto več hrane in zdravil in podobno. Ker se delo in materiali, uporabljeni v vojnem gospodarstvu, uničijo – pa tudi če se ne, so za navadne ljudi neuporabni –, prebivalstvo v najboljšem primeru od tega nima nič. Nasprotno, še slabše mu gre kot prej, ker se, kot smo videli, država v vojni kratko malo ne more posvetiti izdelovanju enakih stvari, kot jih proizvaja v mirnem času – te pa bi državljanom res koristile. Glede zaposlovanja ni dvoma, da je v vojnem gospodarstvu mogoče opazovati visoko raven zaposlenosti. Toda to nikakor ne pomeni večje blaginje za ljudi. Razlog za to je v tem, da sama zaposlenost ljudem ne izboljšuje kakovosti življenja, temveč ga izboljšuje možnost, da lahko z zasluženim denarjem pridobivajo dobrine in storitve. Vsakomur je jasno, da mora nekdo te dobrine in storitve izdelovati, da bi bile na voljo. Toda od kje naj bi prišle vse te dobrine in storitve, ki ljudem dejansko izboljšujejo kakovost življenja, če je večina delavcev in sredstev namenjenih za proizvodnjo bomb in drugih zalog, nujnih za vojskovanje? Preprosto ne bo jih ali pa jih bodo, v najboljšem primeru, izdelovali v nezadostnih količinah. To pojasni, zakaj v času vojne vse, kar ni absolutno nujno, praktično izgine s trga. Pojasni tudi, zakaj se možnosti nakupa večine nepogrešljivih dobrin praviloma omejijo.

Edini ljudje, ki imajo od vojnega gospodarstva res korist, so proizvajalci orožja in posredniki pri njegovi prodaji. Ti dobijo velikanske vsote vladnega denarja – denarja, ki ga z davki in inflacijo vzamejo državljanom. Tako vojna prerazporedi bogastvo srednjega razreda in tistih, ki ga najbolj potrebujejo, k določenim interesnim skupinam z vrha dohodkovne lestvice. Nekaj podobnega bi se zgodilo, če bi vlada z namenom ustvarjanja delovnih mest sklenila v vseh velikih mestih v državi zgraditi popolno kopijo piramid v Gizi. Seveda brezposelnosti ne bi bilo več, toda ker se ne bi proizvajalo nič koristnega za prebivalstvo, bi se navadnim ljudem godilo slabše kot prej. Celotno tistim, ki bi dobili zaposlitev pri gradnji piramid, bi šlo slabše, ker bi se produktivnost v državi zmanjšala. Če pa bi vsa sredstva, zapravljenega za gradnjo

piramid, ostala v zasebnem gospodarstvu, bi se usmerila v zadovoljevanje povpraševanja in potreb prebivalstva, ustvarjanje vzdržnih delovnih mest in povečano storilnost. To bi pognalo cene navzdol ter povečalo kakovost in količino izdelkov. V prvem scenariju so edini, ki imajo korist, lastniki gradbenih podjetij, v drugem pa prebivalstvo nasploh.⁸²

Če bi vojna res prinašala gospodarski napredek, bi se države morale pogajati za medsebojno sporazumno uničevanje ladij, letal, letalonosilk in drugih takih stvari, pravi Thomas Woods. To bi lahko naredili tudi brez žrtvovanja človeških življenj. Vojna plovila bi postavili na sredo morja, vozila in opremo kopenske vojske pa sredi puste pokrajine in jih potem na daljavo uničili. Po logiki, da vojna prinaša napredek, bi morali samo ponavljati ta postopek in dosegli bi trajno blaginjo. Čudno, da do zdaj še nobena vlada ni predlagala te možnosti.

Glede druge svetovne vojne so si zgodovinarji in ekonomisti enotni, da je velikansko povečanje javne porabe, ki ga je ustvarila, omogočilo gospodarstvu, da se je spet postavilo na noge, in ameriškemu prebivalstvu prineslo znatno izboljšanje kakovosti življenja. To razširjeno prepričanje je postavil na laž Robert Higgs v delu, ki je zamajalo svet ekonomske zgodovine in spodbilo vse trditve zagovornikov teze, da

⁸² Pri tem se mora bralec zavedati razlike med denarjem in bogastvom, na katero sem opozoril v prejšnjem poglavju. Če delavci dobijo denar v zameno za gradnjo piramid ali izdelovanje bomb, v resnici dobivajo menjalno sredstvo, ki jim omogoča vložitev zahtevka za lastnino nad dobrinami in storitvami, proizvedenimi v gospodarstvu. Ta pravica do dobrin in storitev pa izvira iz dejstva, da je delavec z nečim prispeval v gospodarstvo. To, kar je proizvedel sam, tako zamenja za to, kar so proizvedli drugi. Toda če to, kar je proizvedel, za druge res ni uporabno, ni z ničimer prispeval v gospodarstvo oziroma, z drugimi besedami, ni prispeval k zadovoljevanju potreb drugih potrošnikov. To pomeni, da bo na trgu na voljo manj dobrin in storitev, lastiti pa si jih bo želelo več ljudi, ker so za svoje neproduktivno delo dobili denar, ki ga lahko potrošijo. Zaradi tega bo bistvenih dobrin malo, cene bodo zrasle in ljudje bodo morali svojo porabo drastično omejiti. Ni treba reči, da bi tiskanje več denarja ali zviševanje plač težavo s pomanjkanjem samo še poslabšalo.

vojna prinaša blaginjo. Gre za tri temeljne trditve. Prvič, da je po razpoložljivih podatkih med vojno prišlo do pomembnega zmanjšanja brezposelnosti. Drugič, da dokazi kažejo znatno povečanje bruto domačega proizvoda (BDP). In tretjič, da se je poleg tega zvišala osebna potrošnja. Vse to naj bi se zgodilo v obdobju med letoma 1940 in 1944. Toda čeprav so z numeričnega stališča ti kazalci res kazali napredek, dejansko gospodarstvo ni v ničemer napredovalo. Poglejmo, kako je razložen vsak od teh primerov.

Brezposelnost je v Združenih državah med letoma 1940 in 1944 res zaznala drastičen padec s 14,6 odstotka na vsega 1,2 odstotka.⁸³ Toda tisti, ki to pripisujejo gospodarskemu napredku, ki je izviral iz rasti javne porabe, ne upoštevajo, da je bilo zmanjšanje brezposelnosti v osnovi posledica dejstva, da so velik del ameriške delovne sile vpoklicali na služenje vojske v vojni. Velja razmisliti, da se je 22 odstotkov vse delovne sile v državi pridružilo oboroženim silam. Konkretno gledano se je brezposelnost zmanjšala za 7,45 milijona ljudi, medtem ko se je število pripadnikov oboroženih sil v istem času povečalo za več kot 10 milijonov ljudi. Zaradi tega je brezposelnost praktično izginila.

Očitno je lahko pošiljanje ljudi v vojno način za zmanjševanje brezposelnosti. Navsezadnje nihče ne more zanikati, da je sodelovanje v oboroženih silah določena oblika zaposlitve. Vendar ni treba biti genij, da dojameš, da ta oblika zmanjševanja brezposelnosti nima nobene zveze z gospodarskim napredkom in da zato ne izboljšuje kakovosti življenja prebivalstva. V resnici, kot bomo videli v nadaljevanju, je bil zaradi nižje produktivnosti in manjše potrošnje rezultat vojnega gospodarstva znatno poslabšanje kakovosti življenja Američanov.

Glede rasti BDP Higgs razjasni, da v primeru proizvodnje, katere sadove bi lahko ljudje uporabili, ne le, da ni bilo rasti, prišlo je do znatnega padca. Higgs se strinja s Simonom Kuznetsom in pravi, da je verodostojen koncept BDP-ja tisti, ki se meri v

⁸³ Robert Higgs, *Depression, War and Cold War*, The Independent Institute, Oakland, Kalifornija, 2006, str. 80 in naprej.

mirnem času. Po tem konceptu velja poraba za javno le, če gre za plačevanje dobrin, ki so uporabne za prebivalstvo, ali ustvarjanje proizvodnih sredstev, ki bodo v prihodnje omogočila ustvarjanje koristi za prebivalstvo. Po enakem merilu vojaška poraba velja za javno porabo le, če financira povečano vlaganje v vojaška proizvodna sredstva, ker je ta nazadnje mogoče nameniti za nevojaško uporabo. Po tem načinu merjenja produktivnosti med vojno ni bilo nobenega napredka, ampak ravno nasprotno: po letu 1941 se je BDP v Združenih državah v letih 1942 in 1943 vztrajno zniževal. Leta 1944 je malenkostno zrasel, znatno rast pa je dosegel šele po koncu vojne. Z drugimi besedami, kljub dejstvu, da so številke BDP, izmerjene na tradicionalni način, kazale rast, se je kakovost življenja ljudi – ta pa je tisto, kar resnično določa, ali je blaginja bila ali ne – močno poslabšala.

Še več. Če bi, kot predlaga Higgs, iz enačbe črtali vso vojaško porabo, bi bil rezultat še bolj določen. Med letoma 1941 in 1943 se je gospodarstvo skrčilo za 14 odstotkov, medtem ko je v letih 1945 in 1946 kljub veliko nižji vojaški porabi zraslo za 27 odstotkov, raven produktivnosti pa je ostala do konca desetletja praktično enaka.

Tretja trditev, ki jo Higgs spodbije, je povezana z idejo, da je ameriško gospodarstvo "proizvedlo več topov in več masla", oziroma s prepričanjem, da se med vojno ni povečala le proizvodnja orožja in vojaških dobrin, ampak tudi potrošnih dobrin na voljo za prebivalstvo. Težava s tistimi, ki trdijo, da je gospodarstvo proizvedlo več dobrin, ki so bile koristne za ljudi, je v tem, da podatki, na katerih temelji njihova teza, ne upoštevajo vrste dejavnikov. Med neupoštevanimi je količina potrošnih dobrin, ki so izginile iz gospodarstva, omejevanje možnosti kupovanja osnovnih dobrin in realna stopnja inflacije. Če porabo dopolnimo s stopnjo inflacije v tistem času, ugotovimo, da je leta 1941 raven realne potrošnje Američanov dosegla vrhunec pri devetih odstotkih nad ravno iz leta 1939, potem se je med letoma 1941 in 1943 znižala za več kot šest odstotkov in se med letoma 1943 in 1945 spet zvišala, vendar ni dosegla ravni iz leta 1941. To pomeni, da se je potrošnja med vojno znatno zmanjšala.

Poleg popravljenih števil, ki po Higgsu še zdaleč ne kažejo resnične zaostrenosti razmer med vojno, tudi mnoga druga dejstva kažejo, da so se življenjske razmere potrošnikov dramatično poslabšale. Tako se je na primer na milijone ljudi moralo preseliti, ker je na njihovem območju primanjkovalo osnovnih dobrin. Morali so zapustiti svoje domove in se nastaniti drugje v veliko bolj negotovih razmerah. V istem času je uveljavitev fiksnih cen za oddajanje stanovanj privedla do splošnega poslabšanja kakovosti stanovanj; proizvodnja novih avtomobilov se je ustavila, nakup rabljenih avtomobilov, pnevmatik in goriva je bil omejen. Milijoni najstnikov so bili prisiljeni opustiti šolanje in se zaposliti. Enako velja za starejše občane, ki so bili že v pokoju. Tudi delovniki so se podaljšali; v proizvodnem sektorju z 38,1 ure na teden leta 1940 na več kot 45 ur leta 1944. V luči teh dokazov Higgs sklene:

Težko je razumeti, kako se napornejše, daljše, manj primerno in nevarnejše delo v zameno za zmanjšan dotok potrošnih dobrin ujema z opisom, da "v gospodarskem pogledu Američanom še nikoli ni šlo tako dobro".⁸⁴

II.6. – Napaka, ki sta jo naredila Milton Friedman in Ana Schwartz

Eno najbolj priljubljenih razlag velike depresije ponujata Milton Friedman in Ana Schwartz v svojem monumentalnem delu *A Monetary History of the United States 1867–1960* (Monetarna zgodovina Združenih držav 1867–1960). Po njuni predstavi je FED največ prispeval k nastanku velike depresije, ker je skrčil količino denarja, namesto da bi jo povečal, ko se je začela recesija. To je povzročilo likvidnostno krizo, ki je pognala gospodarstvo v katastrofalno deflacijo, njen končni izid pa je bil stečaj skoraj tretjine bank in nešteti industrij v Združenih državah. Friedman se je k tej tezi vrnil v svoji uspešnici *Capitalism and Freedom* (Kapitalizem in svoboda) z besedami: "Če bi preprečili zmanjšanje količine denarja, kot bi očitno lahko storili in bi tudi morali storiti, bi bilo krčenje krajše in veliko blažje."⁸⁵

⁸⁴ Prav tam, str. 93.

⁸⁵ Milton Friedman, *Capitalism and Freedom*, University of Chicago Press, Čikago, 2002, str. 50.

Friedmanova glavna teza je, da je bila velika depresija posledica ostre deflacije, ki jo je sprožil FED, in je privedla do uničenja bank in podjetij, znižanja cen in plač ter povzročila hudo krčenje gospodarstva. Toda Friedman tega razmerja vzroka in posledice ni videl le v primeru velike depresije v Združenih državah, ampak tudi v vseh drugih primerih: "Ne poznam nobene hude depresije v kateri koli državi ali v katerem koli času, ki je ne bi spremljalo ostro zmanjšanje količine denarja, prav tako pa tudi ne ostrega zmanjšanja količine denarja, ki ga ne bi spremljala huda depresija."⁸⁶

To tezo so že od začetka ovrgli ekonomisti avstrijske šole, še zlasti Rothbard, za katerega temeljni vzrok depresije ni bila monetarna politika po finančnem zlomu, ampak so bili to intervencionistični ukrepi Hooverjeve in Rooseveltove vlade. Za avstrijske ekonomiste je FED zasejal semena krize, ker je umetno ustvaril mehurček poceni posojil in bilo je samo vprašanje časa, kdaj bo ta mehurček počil. Potem bi morala recesija z ukinitvijo slabih investicij popraviti odmike nagle konjunktore. Vendar ne bi bilo treba, da se ta recesija, četudi bi bila huda, razvije v depresijo, kaj šele depresijo, ki je trajala petnajst let. Za Rothbarda in Robbinsa je za posledice zloma leta 1929 kriva vlada, ne pa FED, ker je politika, ki so jo uveljavili v Washingtonu, preprečila proces ponovnega prilagajanja in očiščenja gospodarstva.

Friedmanove teze v resnici niso pod vprašaj postavili samo Avstrijci. Ohanian je v svoji študiji o veliki depresiji zavrnil domnevo, da je bil vzrok za recesijo zmanjšanje ponudbe denarja. Nasprotno, pripisal jo je politiki tajnega dogovarjanja s sindikati in z industrijo, ki sta jo izvajala Hoover in Roosevelt. Po Ohanianu ta politika pojasnjuje, zakaj, na primer, se deflacija ob krizi leta 1920 ni prenesla v tako dolgo in ostro recesijo, kakršni smo bili priča po letu 1930. Ohanianov argument je še tehtnejši, če upoštevamo, da je bila recesija v letih 1920–1921 kljub večjemu krčenju ponudbe denarja in padcu cen veliko manj huda od velike depresije.

⁸⁶ Prav tam.

Za Stevena Gjerstada in Nobelovega nagrajenca za ekonomijo Vernona Smitha je Friedmanova trditev, da je bilo monetarno krčenje vzrok za propad bančnega sistema v tridesetih letih, nepravilna.⁸⁷ Smith in Gjerstad pripisujeta vzrok za propad bančnega sistema tako v tridesetih letih kot leta 2008 čezmernim potrošniškim posojilom, ki se med recesijo vedno prenesejo v finančni sektor. Pravita, da je ta čezmerni dolg večinoma kriv za umetno ekspanzijo posojil, ki jih je dal FED, ta pa je ustvarila nepremičninske mehurčke, katerih posledice so bile katastrofalne. Končno, v luči tega, kar se je zgodilo leta 2007 in 2009, ko je FED delil množične likvidnostne injekcije, vendar mu ni uspelo preprečiti razpada bančnega sistema, Smith in Gjerstad skleneta, da teza, ki sta jo podala Friedman in Schwartzova, ne vzdrži.

V drugem zelo zanimivem delu o deflaciji in depresiji sta ekonomista Andrew Atkeson z univerze UCLA in Patrick Kehoe iz banke Federal Reserve iz Minneapolisa prišla do sklepa, ki je popolnoma nasproten Friedmanovemu. Medtem ko gresta za Friedmana deflacija in depresija z roko v roki, Atkeson in Kehoe trdita nasprotno. Potem ko sta pregledala podatke o deflacijskih in recesijskih epizodah v zadnjih sto letih v sedemnajstih državah sveta, sta sklenila, da ni prav nobenega dokaza za vzročno-posledično razmerje med deflacijo in depresijo. Še več, v 90 odstotkih primerov, ki sta jih proučila in v katerih je bila deflacija, sploh ni bilo recesije.⁸⁸

Tako Atkeson in Kehoe povsem spodbijata Friedmanovo tezo o vzajemnem vzročno-posledičnem razmerju med depresijo in deflacijo. Edina izjema naj bi bila velika depresija. Toda niti v tem primeru razmerje med depresijo in deflacijo ni tiste vrste, ki jo zagovarjata Friedman in Schwartzova. V resnici, kot pravita Atkeson in Kehoe, se zdi, da podatki, ki so na voljo iz obdobja velike depresije, "sicer kažejo povezavo med deflacijo in depresijo – toda ne pretirano tesne povezave".⁸⁹ Glede depresije na

⁸⁷ Steven Gjerstad in Vernon Smith, op. cit.

⁸⁸ Andrew Atkeson in Patrick Kehoe, *Deflation and Depression: Is There an Empirical Link?*, National Bureau of Economic Research, Working Paper Number 10268, januar 2004, str. 4.

Na voljo na: <http://www.nber.org/papers/w10268>

⁸⁹ Prav tam, str. 3.

Japonskem v zadnjih desetletjih, ki se je zgodila sredi deflacijskega procesa, Atkeson in Kehoe poudarjata, da se je krčenje produktivnosti japonskega gospodarstva začelo deset let pred pojavom deflacije in zato iz tega primera ni upravičeno sklepati, da obstaja razmerje med depresijo in deflacijo.

Študija, ki sta jo pripravila Atkeson in Kehoe, potrjuje tezo avstrijskih ekonomistov, Ohaniana, Higgisa in drugih, da deflacija, razumljena kot padec cen, ki izvira iz krčenja ponudbe denarja, ni bila vzrok velike depresije in na splošno ni vzrok za depresije. Da bi bilo to popolnoma jasno, je tu še sklep, do katerega sta prišla:

Podatki kažejo, da deflacija ni v tesnem razmerju z depresijo. Širok zgodovinski pogled lahko odkrije veliko več obdobj deflacije z zmerno rastjo kot pa depresijo in veliko več obdobj depresije z inflacijo kot pa z deflacijo. Na splošno podatki ne kažejo skoraj nobene zveze med deflacijo in depresijo.⁹⁰

Ob vsej poštenosti do Friedmana in Schwartzove moram reči, da čeprav je njuna analiza vzrokov depresije napačna, to ne pomeni, da dejanja, ki jih je izvedel FED in sta jih oba prepoznala kot bistveno odgovorna za depresijo, niso igrala pomembne vloge pri zaostritvi težave. O tem je mogoče razpravljati in v resnici tudi je predmet razprav. V vsakem primeru pa je jasno, da sama dejanja, ki jih je sprejel FED, niso povzročila velike depresije. Poleg tega, kot je ugotovil Ohanian in se ujema s sklepi Rothbarda in Higgisa, bi bila depresija veliko krajša in manj izrazita, tudi ob enaki politiki FED-a, če Hoover in FDR ne bi tako obsežno intervenirala v gospodarstvo.

⁹⁰ Prav tam, str. 8.

TRETJE POGLAVJE

Neuspeh osrednje struje ekonomske misli

Zgraditi moramo družbo, ki ne bo odvisna od idiotskih ekonomistov.

Nicholas Nassim Taleb

III.1. – Novo plemstvo: Harvard, Yale in Princeton

Vsak, ki ga zanima gospodarska zgodovina, se lahko samo čudi, koliko nesmislov tvezejo mnogi najbolj priznani ekonomisti, zlasti pred izbruhom krize. Velika depresija iz tridesetih let je polna primerov ekonomistov, ki so jih častili zaradi njihove domnevne inteligence in so še tik pred zlomom trdili, da gospodarstvu v ZDA še nikoli ni šlo tako dobro. V primeru finančnega zloma leta 2008 je ta fenomen še dramatičnejši. Če na YouTube ali v tisku pregleduješ, kaj so mnogi ekonomisti z najboljših univerz po svetu govorili v tistem času, se lahko samo sprašuješ, ali so se ti domnevni strokovnjaki v svojih akademskih prizadevanjih sploh naučili česa koristnega.

Na žalost, kot je v *Hvalnici norosti* zapisal Erazem Rotterdamski, smo ljudje nagnjeni k temu, da se pustimo uročiti nazivom. V Erazmovem času je šlo za plemiške naslove, dandanes pa so to akademski nazivi, čeprav pogosto ne izpričujejo resnične podkovanosti njihovih nosilcev. Razvili smo popolno hierarhijo, ki tako kot v starih časih razlikuje med knezi, vojvodami, markizi, grofi, baroni in plebejci, odvisno od univerze, na kateri so diplomirali. Dandanes strokovni naziv z univerze, kot so Harvard, Yale ali Princeton – če naštejemo nekaj najznačilnejših –, velja za nekakšen knežji naslov. To še zlasti velja v državah v razvoju, kjer že sam naziv zadošča, da osebi pripisujejo avtoriteto in modrost, ne glede na to, kaj v resnici govori in tudi, če so to sami nesmisli.

Medtem ko je v starih časih večina ljudi izražala spoštovanje do plemičev, zaradi njihovega družbenega položaja in domnevne superiornosti, se danes velika večina samodejno odpove razmišljanju s svojo glavo ter nekritično in brez dejanskega razumevanja sprejema, kar govorijo diplomiranci s katere od teh elitnih univerz.

Usodne posledice vsega tega so, da "strokovnjaki", katerih recepti vodijo samo v katastrofo, prejemajo priznanja in celo Nobelove nagrade. Celó še bolj pa bega, da so množice kot uročene ob govorih ekonomistov, ki so sistematično delali napake v svojih napovedih in receptih, in se zatekajo k tem "modrecem" v iskanju rešitve za težavo, h kateri so prav oni veliko pripomogli.

V primeru finančnega zloma leta 2008 je bilo z izjemo nekaterih vlagateljev, kot so Jim Rogers, Marc Faber, Peter Schiff pa tudi Ron Paul, in raziskovalcev z Inštituta Ludwiga von Misesa v Alabami – ki vsi pripadajo avstrijski šoli – le malo ekonomistov osrednje struje s Harvarda, Yala, MIT-a ali katere od drugih elitnih univerz dovolj dojemljivih, da bi zaznali nepremičninski balon. Še več, večina med njimi, razen Nouriel Rubinja, Nassima Taleba in peščice drugih, je z dovršenimi matematičnimi modeli dokazovala, da ni nobenega nepremičninskega balona in da gre gospodarstvu bolje kot kadarkoli. Zato velja pogledati nekaj najznačilnejših primerov iz obdobja pred zlomom. Marca 2007 je Henry Paulson, MBA s Harvarda in finančni minister v vladi Georgea Busha, takole opisal svetovno gospodarstvo: "Tako močno je, kot le kdaj v moji poslovni karieri." Leto zatem je dodal: "Naše banke so močne in močne bodo ostale še mnogo, mnogo let."⁹¹ Ben Bernanke, doktorand s Harvarda in univerze MIT, ki je veljal za enega največjih izvedencev za veliko depresijo, je za televizijsko mrežo CNBC julija 2005 zatrdil: "Cene stanovanj so nedvomno nekoliko visoke. Toda mislim, da je pomembno vedeti, da so tudi temelji zelo trdni." In sklenil z besedami: "Veliko tega, kar se je zgodilo, ima oporo v moči gospodarstva ..." Kmalu zatem je Bernanke na isti televizijski mreži menil, da "se bodo cene stanovanj počasi morda stabilizirale ... Mislim pa, da gospodarstva ne bodo pognale daleč od njegove poti polne zaposlenosti." Novembra 2006 je Bernanke dodal, da zaradi popravkov cen nepremičnin ni razloga za strah. Nekaj mesecev pozneje, maja 2007, ko je začel nepremičninski mehurček razpadati, je zavrnil možnost, da bo učinek drugorazrednega trga nepremičnin vplival na preostalo gospodarstvo ali finančni sistem.⁹²

⁹¹ Woods, *Meltdown*, str. 37.

⁹² Povzetek nekaterih Bernankejevih najočitnejših analitičnih napak si oglejte na YouTubu: <http://www.youtube.com/watch?v=9QpD64GUoXw&feature=related>

Bernankejeva mnenja niso nič drugega kot nadaljevanje starega in globoko zasidranega akademskega prepričanja, zasnovanega na nerealnih domnevah. Bernanke je leta 2003 to prepričanje predstavil v bolj akademskih izrazih v govoru z naslovom "Velika zmernost " (The Great Moderation). V njem je trdil, da je sodobna makroekonomika rešila težavo poslovnih ciklov. Dejal je, da je bila osrednji dejavnik za pridobitev "velike zmernosti" v gospodarskem ciklu monetarna politika. "Moje stališče je, da so bile izboljšave v monetarni politiki, čeprav vsekakor niso bile edini dejavnik, verjetno pomemben vir velike zmernosti." Sklenil je z besedami, da je monetarna politika dovolj napredovala, da smo lahko "optimistični glede prihodnosti", ker vodstvo centralne banke ne bo pozabilo na poduke iz sedemdesetih let.⁹³ Tako je bil zlom, kakršen se je zgodil leta 2008, za Bernankeja nekaj povsem nepredstavljivega.

Podobno ekonomsko nevednost so leta 2004 pokazale zvezne rezerve iz New Yorka (Federal Reserve of New York) – ki jim je takrat predsedoval Timothy Geithner, poznejši finančni minister predsednika Baracka Obame –, ko je v odgovor na nekatere izjave, ki so že vzbujale vznemirjenje zaradi mehurčka v nepremičninskem sektorju, objavila obsežen članek in v njem črno na belem navedla naslednje:

Naš glavni sklep je, da najpogosteje navajani dokaz za mehurček ni prepričljiv, ker ne upošteva razvoja na nepremičninskem trgu v zadnjem desetletju. V tem obdobju sta zlasti pomembno znižanje nominalnih hipotekarnih obrestnih mer in sprememba demografskih sil podpirala povpraševanje po nepremičninah ter vplivala na gradnjo stanovanj in njihovo vrednost. Ob upoštevanju teh dejavnikov trdimo, da so temelji tega trga dovolj močni, da razložijo nedavno gibanje cen stanovanj in podpirajo naše prepričanje, da mehurček ne obstaja.⁹⁴

⁹³ Ben Bernanke, govor *The Great Moderation*, na voljo na:

<http://www.federalreserve.gov/boarddocs/speeches/2004/20040220/default.htm>

⁹⁴ Jonathan McCarthy in Richard W. Peach, *Are Home Prices the Next Bubble?*, FRBNY Economic Policy Review, december 2004, str. 1.

Še en nenavaden primer, ki odseva, kako slabo so ekonomisti osrednjega toka razumeli dogajanje, je bila razprava, ki je potekala na TV-mreži CNBC med Petrom Schiffom, zagovornikom avstrijske šole, in Arthurjem Lafferjem, nekdanjim gospodarskim svetovalcem Reaganove administracije, doktorandom z univerze Yale in profesorjem na Univerzi v Čikagu. Med razpravo je Laffer zavrnil Schiffova opozorila o grozečem propadu ZDA in trdil, da je gospodarstvo v brežibnem stanju, gospodarska politika da je tehtna, monetarna politika "spektakularna" in da še nikoli ni videl naenkrat toliko napak v ekonomski analizi kot pri Schiffu.⁹⁵ Zgodovina je seveda kmalu pokazala, da je imel Schiff povsem prav in Laffer je to nekoliko pozneje tudi pošteno priznal.

III.2. – Polom Nobelove nagrade za ekonomijo in utvara matematike

Če govorimo o dobitnikih Nobelovih nagrad, ki pojejo hvalnice nevzdržnim ekonomskim teorijam, potem je švedski odbor opravil dobro delo. Z izjemo članov družine Alfreda Nobela, ki bi najraje ukinili nagrado za ekonomijo, ker menijo, da gre za prikrit dogovor med uveljavljenimi ekonomisti, ki si nagrade delijo med seboj, je bil najostrejši kritik te nagrade Nassim Taleb, ekonomist, strokovnjak za finančno matematiko in profesor na Univerzi v New Yorku. Za Taleba je Nobelov odbor za ekonomijo, ki ga je v spomin na Alfreda Nobela leta 1969 ustanovila švedska centralna banka, eden glavnih krivcev za povečevanje teorij, ki so v samem osrčju finančnih katastrof. Leta 2010 je Taleb – še pred razglasitvijo dobitnika Nobelove nagrade – izjavil, da je bila kriza leta 2008 v veliki meri posledica uporabe sleparskih ekonomskih teorij, za katere je Nobelov odbor podelil nagrado. Taleb je septembra 2010 v intervjuju za spletno publikacijo agencije Reuters rekel: "Rad bi preprečil škodo zaradi teh gospodarskih modelov. In Nobel pri tem nič ne pomaga. Morali bi jih imeti za delno, če ne celo v veliki meri odgovorne za krizo." Pri tem je Taleb izkoristil priložnost in Bernankeja označil za "pravega šarlatana", katerega ideje o "veliki zmernosti" so naredile svet nevarnejši, ker so prikrile nevarnost. Taleb ne izbira besed,

⁹⁵ Razprava med Arthurjem Lafferjem in Petrom Schiffom je na voljo na:

[http://youtube.com/watch?v=nU3OJ1flxt\(\)](http://youtube.com/watch?v=nU3OJ1flxt())

ko gre za Bernankeja: "On nas je spravil sem. On je zrušil letalo." In dodaja: "Povsem naravnost pravim, da ne ve, kaj se dogaja."⁹⁶

Taleb podaja celovitejšo razlago poloma Nobelovih nagrad v svoji uspešnici *Črni labod* (The Black Swan). V tej izjemni knjigi trdi, da je Nobelovemu odboru prešlo v navado, da podeljuje nagrado ekonomistom, ki naj bi domnevno uvedli red in disciplino, v resnici pa uporabljajo samo psevdoznanost in izmišljene matematične obrazce. Izjemi od pravila, pravi Taleb – in nedvomno bi lahko dodali še druga imena – sta Friedrich von Hayek in Daniel Kahneman, prvi je filozof in ekonomist avstrijske šole, slednji pa psiholog. Za Taleba sta si oba vsekakor zaslužila Nobelovo nagrado, v mnogih drugih primerih pa so Nobelovo nagrado podelili ekonomistom, ki so samo fantazirali o domišljjskih matematičnih svetovih in nevarno okužili ekonomsko znanost. S tem v zvezi izpostavi Harryja Markowitza in Williama Sharpeja, utemeljitelja tako imenovane "moderne teorije portfelja".⁹⁷ Taleb trdi, da če modelom teh ekonomistov odvzamemo izmišljene domneve, od njih ne ostane čisto nič. In čeprav je finančni svet te teorije sprva imel za potvorjene, so kmalu začele krožiti, dokler niso prevladale v akademskih krogih in financah. V luči tega Taleb sklene: "O usodi teorije v družbenih vedah odloča njena kužnost, ne njena verodostojnost."⁹⁸

Taleb je kot izvedenec za finančno matematiko in izvedene finančne instrumente (derivative) predaval in sodeloval na konferencah po vsem svetu. Tam se mu je ponudila priložnost za razpravo z matematičnimi ekonomisti, med katerimi je bilo več Nobelovih nagrajencev. Ob njegovih sklepih je vsak komentar odveč:

Ob njihovih razlagah na vprašanje, kako so prišli do svojih izračunov verjetnosti, je postalo jasno, da so se zapletli v smešne zmote – v nenavadno povezavo tehnične

⁹⁶ Intervju je na voljo na:

<http://www.reuters.com/article/idUSTRE68R2SK20100928?pageNumber=2>

⁹⁷ Taleb na svoj seznam polomij poleg Markowitza in Sharpeja vključuje še mnogo drugih Nobelovih nagrajencev. Med drugim omenja Roberta Mertona, Myrona Scholesa, Roberta Engleja, Franca Modiglianija in Mertona Millerja.

⁹⁸ Nassim Taleb, *The Black Swan*, Penguin, London, 2008, str. 277.

sposobnosti, a brez vsakega razumevanja, kar je sicer značilnost učenih idiotov. Niti enkrat nisem dobil inteligentnega odgovora ali odgovora, ki ne bi bil ad hominem.⁹⁹

Taleb pojasnjuje, da je osrednja težava napovedovalnih modelov, zdaj tako pogostih v ekonomiji, da so zasnovani na zmoti Gaussove krivulje, namreč da ne more biti velikih odklonov od domnev, ki so vključene v modele. Drugače povedano, ekonomisti, ki se ukvarjajo z napovedmi, so prepričani, da se bodo vse domneve, na katerih temeljijo njihovi izračuni z zapletenimi matematičnimi obrazci, izkazale za točne v sprejemljivem obsegu. To lahko deluje kar dolgo časa, dokler se ne zgodi nekaj, česar ni mogoče izračunati – črni labod. To pa potem ne uniči le veljavnosti modelov, ampak tudi bogastvo, pridobljeno z njihovo uporabo. Natanko to se je pripetilo Robertu Mertonu in Myronu Scholesu – oba sta prejela Nobelovo nagrado za ekonomijo –, ki sta tako kot Markowitz in William Sharpe razvila matematične teorije za finančni svet. Merton in Scholes sta v devetdesetih letih ustanovila podjetje *Long Term Capital Management*, ki je zaposlovalo samo diplomante z najboljših univerz v Združenih državah ter uporabljalo zapletene matematične izračune in teorijo modernega portfelja. Finančni svet jih je imel za genije in podjetje je hitro raslo. Slava je trajala do leta 1998, ko se več dogodkov ni ujemalo z njihovimi modeli – med njimi je bil propad ruskega gospodarstva – in je šlo podjetje v stečaj, skupaj z večino finančnega sveta. Zavladala je zbežanost, ker ti "geniji", ki so bili v trenutku ob vse, niso predvideli, da se lahko zgodi nekaj takega.

⁹⁹ Prav tam, str. 279. Osrednja ideja izraza "smešne zmote" izvira iz domneve, da je mogoče nekatere ugotovitve, pridobljene v laboratorijskih razmerah – kot na primer tiste, ki se nanašajo na verjetnost pri igrah na srečo – prenesti v resnični svet. Ena takih je, da je mogoče modele meritve tveganja, ki delujejo v igralnici, uporabiti na veliki ravni tudi zunaj igralnice. Taleb pojasnjuje, da je to usodna napaka, ker so igralnice praktično edini primer, pri katerem je verjetnost znana in izračunljiva. V igralnici praktično ni mogoče, da bi se zgodili nepričakovani dogodki, kakršni opredeljujejo srečo v finančnem svetu – črni labodi. Nasprotno pa je verjetnost v resničnem svetu neznanka, viri negotovosti pa niso opredeljeni.

Na žalost programi študija MBA še zdaleč niso opustili Scholesovih, Mertonovih, Markowitzevih in Sharpejevih psevdoznanstvenih teorij, ampak so jih učili še naprej. Tako je finančni zlom leta 2008 presenetil vse tiste nosilce naziva MBA, ki so bili prepričani, da imajo njihovi investicijski portfelji optimalno raven upravljanja tveganja in da je ameriško gospodarstvo trdnejše kot kadarkoli.

III.3. – Samuelson in preroški ekonomisti

Avstrijski filozof Karl Popper se je v slovitom delu *Odprta družba in njeni sovražniki* posvetil razkrinkanju pojava, ki ga je poimenoval "preroška filozofija". Ta izraz je namenil historicističnim naukom, kot sta hegeljanstvo in njegov poganjek marksizem, ki sta trdila, da sta odkrila zgodovinske zakone, ki omogočajo postavljanje napovedi glede prihodnosti. To šarlatanstvo, kot ga je poimenoval Popper, je vodilo Marxa – na podlagi domnevno znanstvene metode, imenovane dialektični materializem –, da je napovedal propad kapitalizma in zmagoslavje socializma kot zadnje stopnje človeške zgodovine.

V ekonomiji je podobno šarlatanstvo pogostejše kot v katerikoli drugi družbeni vedi. Izraža se v matematičnih modelih, ki si prizadevajo doseči visoko raven znanja in napovedi, a so samo utvara njihovih snovalcev. Med predhodniki te usmeritve, ki jo je Hayek v govoru ob prejemu Nobelove nagrade leta 1974 ostro kritiziral, zavrnila pa jo je tudi avstrijska šola, je bil slavni Paul Samuelson, prav tako Nobelov nagrajenec za ekonomijo. Samuelson je bil Keynesov privrženec in je razvil modele, ki naj bi, kot so trdili njegovi zagovorniki, omogočali bolj ali manj natančno napovedovanje udeležencev na trgu v prihodnje. Osnova te preroške ekonomije je domneva, da se ljudje obnašamo popolnoma razumsko, to je medsebojno povezano in s ciljem kar največjega učinka. Tako naj bi človek v določenih razmerah vedno izvajal določena dejanja, da bi kar najbolj uveljavil svoj ekonomski interes. Glede na to je mogoče vedenje ljudi kot gospodarskih agentov matematično posplošiti in modelirati, to pa omogoča tudi njegovo napovedovanje in načrtovanje. Ta način razmišljanja je tlakoval pot slavnim modelom optimizacije in maksimizacije. Njihova glavna značilnost je

visoka stopnja matematične zapletenosti – vidik, ki se je v ekonomski znanosti širil kot rak. Tako se je ekonomija spremenila v eksaktno znanost, kot je fizika. Odnose med ljudmi so začeli obravnavati enako kot reakcije med kemijskimi elementi ali inertnimi atomi. Za Taleba je ta proces matematičnega posploševanja navadna "intelektualna sleparija" in dodaja, da zapleteni modeli optimiziranja in maksimiranja "nimajo nobene praktične (pa tudi teoretične) uporabe", razen merjenja matematičnih mišic med akademiki, ki se potegujejo za službo na določeni univerzi.¹⁰⁰

Z enakega stališča je Nobelov nagrajenec za ekonomijo James Buchanan v analizi odmevnega neuspeha ekonomistov osrednjega toka, ki niso znali napovedati krize leta 2008 in nato predlagati razumnih ukrepov za njeno rešitev, dejal, da je težava teh ekonomistov v tem, da so ujeti v keynesiansko dogmo in razmišljajo "po inženirsko", kar je značilno za vse, ki menijo, da lahko nadzorujejo ekonomske spremenljivke.¹⁰¹ Podobno je tudi Nobelov nagrajenec za ekonomijo Rober Solow ob nagovoru odboru za znanost in tehnologijo predstavnškega doma ameriškega kongresa opozoril, da makroekonomika, ki prevladuje v akademskih krogih in se poučuje na elitnih univerzah, prav "v ničemer" ne prispeva k reševanju problema recesij. Za Solowa so glavni krivci za to stanje slavni modeli DSGE (dinamični stohastični modeli splošnega ravnovesja), ki jih je razvila neokeynesianska šola na podlagi racionalističnih domnev, ki, kot pravi Solow, ne bi prestale niti "najosnovnejših preizkusov".¹⁰² Zato Solow meni, da so ti modeli popolnoma nepovezani z resničnostjo.

III.4. – Hayek in meje napovedovanja v ekonomiji

¹⁰⁰ Prav tam, str. 184.

¹⁰¹ James Buchanan, *Economists Have No Clothes, Perspectives in Moral Science*, ur. M. Baurmann in B Lahno, 2009, str. 152.

¹⁰² Rober Solow, *Building a Science of Economics for the Real World*, Prepared Statement, House Committee on Science and Technology Subcommittee on Investigations and Oversight, 20. julij 2010.

Čeprav Hayek v svojem govoru ob prejemu Nobelove nagrade ni uporabil tako ostrih besed kot Taleb, je bila njegova diagnoza o matematizaciji ekonomije enako neusmiljena. Za Hayeka, ki je dal svojemu govoru naslov "Pretveza znanja", nanaša pa se na prizadevanja matematičnih ekonomistov, kot je Samuelson, da bi v ekonomiji posnemali uspehe fizike, lahko ta "znanstvena" napaka vodi samo v neuspeh. Hayek je v svojem govoru visoko brezposelnost in endemično inflacijo iz tistega časa pripisal uporabi modelov, za katere so zmotno menili, da prikazujejo, kako lahko centralne banke z optimalnim uravnavanjem ponudbe denarja povečujejo zaposlenost in ohranjajo stalen napredek gospodarstva. Desetletja se je gospodarska politika v različnih državah držala tega recepta, ki je, prikrit kot znanost, prinesel porazne rezultate. Hayek je pojasnil, da je glavna težava tega pristopa, ki želi ekonomijo izenačiti s fiziko, ta, da družbene vede, v nasprotju s fiziko, ki se ukvarja z neživimi prvinami, proučujejo kompleksne pojave. Na trgu na milijone ljudi, to je svobodnih bitij, vzpostavlja najrazličnejše odnose in se ravna po najrazličnejših vzgibih. Zato je velika količina podatkov preprosto skritih in jih ni mogoče statistično veljavno meriti. Tisti, ki izdelujejo matematične modele, morajo docela zanemariti vse kvalitativne razsežnosti in se omejiti zgolj na delo s količinami. Zato zavračajo vsako razlago ali teorijo, ki ni podprta s kvantitativno merljivimi podatki, to pa jih pripelje do popolnoma zmotnega dojetja gospodarske resničnosti.

Primer tega, kar omenja Hayek, je to, kar se zgodi s cenami. Spremenljivk, ki določajo cene na trgu, je ogromno. Ker je cena odvisna od milijonov, morda celo milijard menjalnih razmerij in medsebojno povezanih dejavnikov, je nemogoče izračunati, kakšna naj bi bila optimalna raven proizvodnje dobrin in storitev ter optimalna raven cen na določenem trgu. Če bi bilo to mogoče, bi bilo centralno planiranje uspešno. Toda resnica je, da zaradi kompleksnosti pojava oblikovanja cene naše znanje trči ob absolutno mejo. Tega pa, je bridko pripomnil Hayek, matematični ekonomisti niso pripravljene sprejeti. "Včasih si želim, da bi si naši matematični ekonomisti to vzeli k srcu. Priznati moram, da še vedno dvomim, da je njihovo iskanje merljivih količin

znatno prispevalo k našemu *teoretskemu* razumevanju gospodarskih pojavov – za razliko od njihove vrednosti pri opisovanju določenih situacij."¹⁰³

Še bolj nazoren primer, zakaj lahko poskusi napovedi matematičnih ekonomistov vodijo samo do zmotnih sklepanj, je podal sam Hayek med omenjenim govorom. Predstavljajmo si, pravi Hayek, igro z žogo – na primer nogomet – s približno enako spretnimi igralci. Če bi poleg našega splošnega znanja poznali tudi posebne podrobnosti o sposobnostih igralcev med igro, kot so njihova zbranost za igro, srčni utrip, zaznave, telesna vzdržljivost, pljučna zmogljivost itn., in bi imeli te podatke na voljo v vsakem trenutku tekme, bi morda lahko napovedali izid. Toda nemogoče je pridobiti vse to znanje, zato je nemogoče znanstveno napovedati izid tekme. To ne pomeni, da ne moremo napovedati prav ničesar. Napovedi izida tekme so mogoče, pravi Hayek, vendar ne na znanstven in matematično točen način. Če poznamo pravila igre in razlikujemo med različnimi vrstami iger – tenisom, košarko, nogometom itn. –, lahko vnaprej vemo, katero vrsto akcij lahko pričakujemo in katere ne. Zato je naša sposobnost napovedovanja omejena na splošne značilnosti pričakovanih dogodkov in ne moremo napovedovati točno določenih dogodkov. Lahko vemo, na primer, da nogometaši v nasprotju s košarkarji zadetke dosežajo z nogami in glavo. Zato lahko predvidimo, kako bodo igralci poskušali doseči zadetek. Nikakor pa ne moremo znanstveno napovedati, kateri igralec bo dosegel gol, kakšna bo krivulja leta žoge, njena hitrost, ali bo med tekmo prišlo do prepovedanega položaja, kako se bo odzval vratar in tako naprej.

Meje naših sposobnosti napovedovanja spontanih pojavov, kot je nogometna tekma, veljajo tudi za gospodarske pojave, ki so prav tako spontani. To je zato, ker trg deluje na podobne načine kot nogometna tekma. V obeh primerih obstajajo sodnik – v primeru trga je to država – in nekaj pravil igre, ta so v primeru trga med drugimi lastninske pravice. Na tej osnovi lahko delamo splošne napovedi enako kot pri nogometu. Zaradi našega prejšnjega znanja vnaprej vemo, da bo razen vratarja vsak

¹⁰³ Friedrich Hayek, *The Pretension of Knowledge*, govor je na voljo na:

http://nobelprize.org/nobel_prizes/economics/laureates/1974/hayek-lecture.html

igralec, ki ulovi žogo z rokami, izključen ali v najboljšem primeru opozorjen z rumenim kartonom. V primeru trga vemo, da lastninske pravice do dobrin, s katerimi trgujemo, varuje zakon in da se lahko obrnemo na sodnika – sodišče – in zahtevamo spoštovanje teh pravic. Še nekaj, kar lahko napovemo, je, da če vlada, – sodnik – posreduje v korist določenega igralca na trgu, se bo to zgodilo na račun drugih. To se na primer zgodi, če se sprejmejo predpisi, ki jamčijo monopol velikih korporacij. V tem primeru lahko napovemo, da bo to imelo negativen vpliv na konkurenčnost in da bodo potrošniki za določen izdelek morali plačati več. Enako se zgodi v nogometu, če sodnik, namerno ali ne, z neupravičeno enajstmetrovko ali izključitvijo igralca oškoduje eno moštvo in koristi drugemu. Vse te stvari lahko napovemo z uporabo logike in poznavanja splošnih pravil, ne da bi se zatekli k matematiki ali kakršnemu koli eksperimentiranju. Zato tako kot v nogometu ne moremo vnaprej na znanstven način ugotoviti, kakšno taktiko bo posamezni igralec uporabil, kateri igralec bo kaznovan in kateri ne ali kdo bo dosegel gol, tudi na trgu ne moremo točno napovedati rezultatov milijonov prostovoljnih in svobodnih menjav, lahko pa napovemo kvalitativne učinke določenih politik. Tako na primer vemo, da bo, če se ponudba denarja poveča nad raven produktivnosti – njenega poteka pa ni mogoče točno napovedati –, to povzročilo inflacijo. Ne moremo pa znanstveno točno napovedati, kdaj se bo to zgodilo, kako se bo razvijalo po strukturi cene ali kakšno raven bo doseglo. Tako kot v nogometu, tudi v ekonomiji ni mogoče doseči vsega tega specifičnega znanja, zato vsako načrtovanje na podlagi matematičnih modelov, ki trdijo, da so odkrili te podatke in količine, vodi samo v neuspeh. Kot je rekel Mises:

Ekonomija lahko napove pričakovane učinke določenih ukrepov gospodarske politike. Lahko odgovori na vprašanje, ali lahko določena politika doseže zastavljeni cilj, in če je odgovor ne, kakšni bodo njeni dejanski učinki. Seveda pa je ta napoved lahko samo "kvalitativna". Ne more biti "kvantitativna", ker ni stalnih razmerij med dejavniki in učinki. Praktično vrednost ekonomije je treba gledati v luči tega primerne opisa moči napovedovanja izida določenih ukrepov.¹⁰⁴

¹⁰⁴ Ludwig von Mises, *The Ultimate Foundation of Economic Science: An Essay on Method*. Princeton, N.J.: D. Van Nostrand, 1962, str. 67.

III.5. – Avstrijska metoda: prakseologija

Ludwig von Mises, verjetno največji ekonomist sodobnega časa, je trdil, da je ekonomija a priori znanost, to je znanost, katere načela in aksiomi so neodvisni od izkustev. Za Misesa je ekonomija veda o človeškem delovanju, zato mora vsak poskus razumevanja gospodarskih pojavov upoštevati a priori logiko človeškega delovanja. Mises za to vejo znanja predlaga izraz "prakseologija" – ki pomeni logiko delovanja. Prav po tem značilnem metodološkem pristopu se avstrijska šola razlikuje od vseh drugih ekonomskih tokov, ki imajo ekonomijo za empirično znanost, kot je naravoslovje, uporabljajo pa metode oblikovanja hipotez, ki jih je treba stalno empirično dokazovati, ne da bi kadarkoli dosegli dokončno stopnjo gotovosti. Zaradi te metodološke razlike druge ekonomske šole menijo, da je pristop Misesa in njegovih naslednikov dogmatičen in neznanstven. Čeprav se je avstrijski pristop pri napovedovanju izkazal za najuspešnejšega, za druge ekonomiste to ni dokaz pravilnosti Misesovega načina razmišljanja.

Misesovo tezo, po kateri je ekonomija a priori znanost, ne a posteriori, velja nekoliko podrobneje pojasniti. Dobro izhodišče je razlaga, ki jo je podal eden od Misesovih naslednikov, nemški ekonomist Hans-Herman Hoppe. Najprej bomo razčlenili, kako deluje naravoslovje, da bi razumeli, zakaj Mises zavrača uporabo te metode v družbenih vedah, kot je ekonomija.¹⁰⁵

Hans-Herman Hoppe pravi, da v kemiji, na primer, nikakor ne moremo vnaprej vedeti, kakšna bo kemijska reakcija določene kemične zmesi, če jo zmešamo z drugo. To lahko ugotovimo samo tako, da opravimo poskus, ki nam bo pomagal priti do določenega sklepa. Toda tudi ta sklep ne bo dokončen. Namreč, tudi če kombinacija zmesi ustvari eksplozijo, to še ne pomeni, da so to zgodilo vsakič, ker je treba povezati več dejavnikov, da pride do tega rezultata: temperaturo, zračni tlak, vlažnost ipd. Zato

¹⁰⁵ Hans Herman Hoppe, *Economic Science and the Austrian Method*, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama, 2007, str. 9 in naprej.

se v naravoslovju naše znanje razvija s stalnim eksperimentiranjem, ki nam omogoča, da določene hipoteze potrdimo ali ovržemo.

Zdaj pa pogledjmo tri trditve, ki so značilne za ekonomijo:

- 1) Vsakič, ko A in B nekaj prostovoljno izmenjata, od menjave oba pričakujeta korist.
- 2) Vsakič, ko vlada določi minimalne plače nad tržno ravno, se bo brezposelnost povečala.
- 3) Vsakič, ko količina denarja v obtoku preseže povečanje proizvodnje, bo prišlo do inflacije.

Zdaj se moramo vprašati, ali je treba veljavnost teh trditev dokazati na enak način kot v primeru kemijskega poskusa. Z drugimi besedami, ali je treba te trditve vedno znova empirično dokazovati, da bi ugotovili, ali so pravilne ali napačne? Vsekakor ni treba. Noben test ni potreben za dokazovanje trditve, da v primeru, če A in B nekaj prostovoljno izmenjata, oba od tega pričakujeta korist. Enako velja za trditev, da bo sledila brezposelnost, če se minimalne plače umetno določi na visoki ravni, ali trditev, da čezmerna rast količine denarja povzroči inflacijo. Vse veljajo za resnične *a priori*, to je *pred* vsako izkušnjo. Absurdno bi bilo imeti te trditve za hipoteze, ki jih je treba empirično potrditi. V tem primeru bi domnevali, da bomo lahko le po opazovanju milijonov primerov prostovoljnih izmenjav med dvema osebama vedeli, ali ljudje, vključeni v prostovoljno izmenjavo, od nje pričakujejo korist. Pa še takrat ne bi mogli biti popolnoma prepričani, ker vedno lahko obstaja primer, v katerem to ne bo izpolnjeno. Razlog, zakaj nihče pri zdravi pameti ne dvomi o točnosti te trditve, je zato, ker nam *a priori* logika človeškega delovanja omogoča sklepanje, da je to res brez potrebe po empiričnem dokazu.

Ni treba sprejeti zakona, ki določa minimalne plače nad tržno ravno, da bi vedeli, da bo povzročil brezposelnost, in ni treba dramatično povečati ponudbe denarja, da bi ugotovili, da bo to vodilo v višjo inflacijo. Do teh sklepov lahko pridemo iz očitnih načel, ki upravljajo človeško delovanje. Tako na primer vemo, da se bo brezposelnost povečala, če vlada prisili podjetnike, da izplačujejo plače, ki za 20 odstotkov presegajo

dejansko produktivnost delavcev, saj potem ne bodo zaposlovali delavcev, ki so manj produktivni od zakonsko določenega novega minimuma. Podobno že vnaprej vemo, da če imajo potrošniki na voljo več denarja za trošenje, bodo dobavitelji zaradi povečanega povpraševanja po njihovih izdelkih zvišali cene in bo tako v obtoku več denarja v iskanju enake količine dobrin. Nič od tega ni treba dokazovati s poskusi, kaj šele z zapletenimi matematičnimi modeli. Ne le, da bi bilo to čisto zapravljanje časa, ampak bi nas v mnogih primerih lahko pripeljalo do napačnih sklepov in sprejema porazne politike.

Logiko človeškega delovanja lahko razložimo zelo preprosto. Človeško delovanje moramo razumeti kot namerno vedenje z namenom doseči določen cilj. Ljudje zato začnemo delovati, da dosežemo cilje, ki jim pripisujemo določeno vrednost. Ta vrednost je lahko tudi subjektivna, ker je odvisna od tega, koliko si posamezna oseba nekaj želi. Ko oseba opredeli cilje, ki jih želi doseči, začne iskati potrebna sredstva, da to naredi. Ključni koncept za opredelitev sredstev je njihova koristnost. Ko so sredstva določena, oseba sestavi načrt delovanja, ki ga nato izvaja po svoji volji. Ta načrt je razumska shema korakov, potrebnih za doseg cilja, opredelijo pa se glede na informacije, ki jih oseba ima in ki jih pridobi med izvajanjem načrta. Če med izvajanjem načrta odkrije nove informacije, lahko na njihovi podlagi spremeni ali prilagodi svoj načrt.¹⁰⁶

V gospodarstvu je vsako človeško dejanje usmerjeno k nekemu cilju ali potrošni dobrini za zadovoljitev potreb osebe. Za doseg cilja ali pridobitev dobrin je potrebna vrsta vmesnih stopenj, na katerih so tudi posamezni cilji ali dobrine, ki prispevajo k doseganju končnega cilja. Vse to seveda poteka v določenem časovnem obdobju, zaradi česar je prihodnost negotova in zasledovani cilj je samo pričakovanje, za katero upamo, da se bo uresničilo, ko bodo dokončane vse predhodne stopnje. Osebo od cilja ločuje čas, potreben za izvedbo vseh vmesnih korakov na poti do končnega cilja. Čim bolj je končni cilj časovno oddaljen, tem večji napor bo potreben, ker bo potrebno opraviti več vmesnih stopenj. Toda enako velja tudi, da čim bolj oddaljen je cilj, tem

¹⁰⁶ Huerta de Soto, opus cit., str. 266 in naprej.

večjo vrednost mu oseba pripisuje, ker si nihče ne bo prizadeval za manj vredne cilje, ki zahtevajo več truda kot več vredni cilji, ki jih lahko dosežemo z manj truda. Z drugimi besedami, ljudje poskušamo doseči svoje cilje v kar najkrajšem možnem času. To je a priori ekonomsko načelo, ključno za logiko človeškega delovanja in na njegovi podlagi je mogoče razumeti vrsto drugih ekonomskih načel.

To je v grobem srž a priori logike človeškega delovanja in po njej je mogoče razumeti, kako deluje trg. Prosim, zavedajte se strogo subjektivnega značaja tega pristopa, ki nikoli ne poskuša iskati specifičnih spoznanj o konkretnih ciljih, ki jih oseba želi doseči, ker se ti cilji od osebe do osebe razlikujejo, poleg tega pa se tudi stalno spreminjajo. Znani pa sta struktura in logika a priori človeškega delovanja. To so pravila igre, ki nam omogočajo, da lahko na splošno napovemo, kaj se lahko zgodi v določenih razmerah, in razumemo izvor takšnih gospodarskih pojavov, kot so med drugim varčevanje, akumulacija kapitala in poslovni cikli.

ČETRTO POGLAVJE

Pot v propad

Pot do bogastva je odvisna samo od dveh besed, podjetnosti in varčnosti.

Benjamin Franklin

IV.1. – Združene države Amerike: od blaginje varčevanja do dekadence čezmerne potrošnje

Ena najbolj razširjenih zmot priljubljene ekonomske modrosti je, da kapitalizem temelji na potrošnji. Po tej predstavi pomenijo nakupovanje, zapravljanje in manična uporaba kreditnih kartic vse. *Homo consumidoris* naj bi bil ključ za delovanje kapitalističnega stroja. Vsak, ki je v zadnjih desetletjih potoval po ZDA, gledal hollywoodske filme ali uporabljal druge izdelke ameriške kulturne industrije, je lahko dobil ta napačen vtis. Toda čeprav ta podoba res razodeva pristno stanje ameriškega gospodarstva v zadnjih tridesetih letih, ne odseva resnice o bistvu kapitalističnega sistema. Še več, če proučujemo zgodovino Združenih držav, spoznamo, da ni bila potrošnja tista, ki je omogočila, da je veliki ameriški narod postal najmočnejše gospodarstvo v zgodovini sveta, ampak so bili to varčevanje, proizvodnja in skrajno nizka javna poraba. In nasprotno, čezmerna potrošnja, javna poraba in zadolževanje so uničili nekdanjo blaginjo prvega sveta. Na kratko bomo pogledali nekaj konceptov, da bi videli, kaj se je zgodilo.

V prvem poglavju smo videli, da se kakovost življenja ljudi izboljšuje po zaslugi akumulacije kapitala, ki omogoča povečanje proizvodnje potrošnih dobrin. To pa zahteva, da proizvajalci prihranijo del svoje proizvodnje, torej da trošijo manj, kar jim omogoča vlaganje v proizvodna sredstva. Primer, ki smo ga videli, je bil edini način, kako si je lahko Robzinon Crusoe izboljšal življenje na pustem otoku – tako, da si je naredil orodje za obiranje sadja. Toda za to je moral nekaj časa, medtem ko je izdeloval obiralnik sadja, jesti/trošiti manj sadja kot sicer. Rekli smo, da ta logika velja tako za posameznika kot za vso državo. Če se ozremo v zgodovino kapitalizma, bomo

ugotovili, da izvira iz skromnosti, trdega dela in varčevanja. To razlago je podal Max Weber v svojem znamenitem delu *Protestantska etika in duh kapitalizma*. V njem je razložil, da je bil razvoj zahodnega kapitalizma, ki je ločil vodenje gospodinjstva od industrije in razvil racionalno organiziranost, rezultat nekaterih vrednot, ki so se razvile po reformaciji v 16. stoletju in iz katerih je vzniknil protestantizem. V nasprotju s predstavami, ki so prevladovale dotlej, je dajala reformacija poseben etični poudarek in večji pomen delu v svetu, urejenem po poklicih.¹⁰⁷

Novi nauk je spodbujal idejo vnaprejšnje določenosti, po kateri je Bog že na samem začetku izbral nekaj ljudi, ki bodo pogubljeni, drugi pa bodo odrešeni in bodo uživali večno življenje. Po tej viziji pogubljenim ne morejo pomagati ne duhovniki ne Cerkev, pa tudi s svojimi deli se ne morejo rešiti. Preprosto izgubljeni so. Kakšna je njegova usoda, lahko posameznik odkrije samo z metodično in s sistematično predanostjo poklicnemu delu. V tem okviru je bil uspeh v poklicu znamenje božje milosti, to je, da je bil ta posameznik izbran za odrešenje. Enaka metoda se je uporabljala za podjetniško dejavnost. V nasprotju s konceptom svetega Pavla, ki je videl kopičenje bogastva kot nekaj grešnega, je bilo za protestantizem bogatenje rezultat izpolnjevanja posameznikove dolžnosti do Boga: vsak človek, ki bi si lahko nabral bogastvo, a si ga ni, ni izpolnjeval božje volje. Toda za namen naše razprave je zanimivo, da je ta novi pristop do bogastva med protestanti, ki so emigrirali in se naselili v Ameriki, spremljalo strogo asketstvo: bili so res skrajno zmerni. Verjeli so, da je bogastvo slabo samo, če napeljuje k lenobi ali uživanju zadovoljstev, ki jih tako bogastvo lahko nudi, to pa je povzročilo drastičen padec potrošnje. Upravičevanje dela kot dolžnosti do Boga je doseglo takšne skrajnosti, da je veljalo, da bogati ljudje, ki niso več delali, niso upravičeni do hrane, ker niso več izpolnjevali svoje dolžnosti. Seveda je to pomenilo revolucijo s proizvodnega stališča in tlakovalo pot akumulaciji kapitala na veliki ravni. Ker ta kapital ni bil porabljen za nepomembne stvari, ga je bilo mogoče investirati v proizvodnjo in se je še bolj pomnožil, ko je prehajal iz ene generacije v drugo.

¹⁰⁷ Max Weber, *La ética protestante y el espíritu del capitalismo*, Sarpe, Madrid, 1984, str.

Velja omeniti, da je bila za Webra paradigma kapitalističnega vedenja posebljena v enem od ameriških ustanovnih očetov, namreč Benjaminu Franklinu. Morda zato, ker že bežen pregled Franklinovega življenja in dela pomaga razumeti, da sta etično in ekonomsko bistvo kapitalizma varčevanje in zmernost. Franklinu dolgujemo izreke, kot so "čas je denar", "pazite na majhne izdatke; majhna luknja lahko potopi veliko ladjo" in drugi. Ni treba reči, da je idejo, da blaginja izvira iz trdega dela in varčnosti, temeljito razčlenil Adam Smith v delu *Bogastvo narodov*. Med mnogimi razmišljanji, ki osvetljujejo to Smithovo idejo, je zelo značilno naslednje: "Le redko se zgodi, da bi veliko bogastvo nastalo v velikih mestih v okviru ene same uveljavljene in dobro znane poslovne branže, ampak posledica dolgotrajnega marljivega dela, varčnosti in skrbnosti."¹⁰⁸ Smith je verjel, da enako velja za vso državo, katere blaginja je odvisna od varčnosti, gospodarske svobode in naravnosti v zagnano delo.

Ta obrazec, ki ga je Smith prepoznal kot ključ do bogastva držav, je bil del uspeha Združenih držav. To je bil razlog, da se je ta država, ki je bila leta 1840 uvrščena na peto mesto po proizvodnji na svetu, leta 1894 preselila na prvo mesto. Akumulacija kapitala je množicam omogočila dostop do luksuznih dobrin kot še nikoli dotlej – zaradi padca cen, ki naravno spremlja povečanje proizvodnje. Tako je, na primer, Searsov šivalni stroj, ki je leta 1897 stal od 15,55 do 17,55 dolarja, leta 1900 stal samo še 3,05 dolarja. Cena druge ključne iznajdbe, hladilnikov, ki so jih leta 1920 prodajali povprečno po 600 dolarjev, se je do leta 1928 znižala na 334 dolarjev, zato se je v istem obdobju prodaja povečala z 10.000 na 560.000 kosov. Ni mogoče zanikati, da se je kakovost življenja prebivalstva izboljšala. To pa še ni vse: povečanje produktivnosti ni omogočilo le večjega materialnega blagostanja ljudi, ampak tudi, kar je še pomembnejše, izboljšanje njihovega telesnega in duševnega blagostanja. To odsevajo tudi številke: umrljivost otrok se je z 217,4 na tisoč živih novorojenčkov na leto leta 1850 zmanjšala na 120,2 leta 1900 in potem do leta 1920 se je znižala na manj kot sto.

¹⁰⁸ Adam Smith, *An Inquiry Into the Nature and Causes of the Wealth of Nations, Vol. I and II*, ur. R. H. Campbell in A. S. Skinner, drugi zvezek Glasgow Edition of Works and Correspondence of Adam Smith, Liberty Fund, Indianapolis, 1981, str. 57.

Podobno se je pričakovana življenjska doba z 38,9 let leta 1850 povečala na 49,6 leta 1900 in na več kot 60 let leta 1920.¹⁰⁹

Seznam podobnih primerov je neskončen in resnično izraža "ameriški sen", kot so ga poimenovali. Ta sen je gnal na desetine milijonov ljudi z vsega sveta, da so zapustili svojo domovino in se izselili v Združene države. Uspeh ameriškega kapitalizma je bil tako vseobsegajoč, da je slavni marksistični nemški sociolog Werner Sombart napisal knjigo, ki so jo objavili v začetku 20. stoletja z naslovom *Zakaj v Združenih državah ni socializma*. V njej Sombart poskuša razložiti neuspeh Marxove teorije, da je kapitalizem po svoji naravi nestabilen in nosi v sebi klice lastnega uničenja v neizogibnem razrednem boju. Sombart ni upravičeval poraza marksizma, ampak je priznal, da nobena druga država proletariatu ne nudi boljše kakovosti življenja kot ZDA in opozoril, da je družbena mobilnost v Ameriki večja kot v Evropi in da so ameriški delavci "čustveno zainteresirani za kapitalizem". Sombart je na koncu sklenil, da so Marxovo teorijo ovrgla dejstva in dodal, da je revolucionarni duh v Združenih državah otopel zaradi razkošja in udobja kapitalizma. To misel je povzel v pogosto navajanem stavku: "Vse socialistične utopije v Ameriki so nasedle na goveji pečenki in jabolčni piti."

Varčnosti in prizadevnemu delu ameriškega ljudstva, ki sta utelešena v tem, kar je Sombart opredelil kot čustveni interes delavcev za kapitalizem, je treba dodati še ključni dejavnik uspeha Združenih držav: skupna javna poraba v Ameriki, vključno s stroški zvezne vlade in vlad zveznih držav vse do zgodnjega 20. stoletja, ko so bile ZDA že prva gospodarska in industrijska sila na svetu, ni presegla osem odstotkov BDP-ja. Pozneje, ko se je v tridesetih letih porajala socialna država, ki se je v naslednjih desetletjih širila, se je delež države v gospodarstvu – to, kar si država vzame od zasebnega sektorja – povečal in se leta 2010 približal 40 odstotkom BDP-ja. Medtem je dolg zvezne vlade praktično dosegel 100 odstotkov BDP-ja. Da bi dobili predstavbo o nenasitnosti države, naj omenim le, da se je poraba zvezne vlade med letoma 2000 in 2010 več kot podvojila in narasla z 1,79 bilijona dolarjev na 3,72

¹⁰⁹ Johnson, op. cit., str. 513.

bilijona dolarjev in da se je v istem obdobju število programov, ki jih subvencionira država, povečalo s 1425 na 2001.¹¹⁰ Leta 2009 je povprečna plača javnih uslužbencev znašala 81.258 dolarjev, medtem ko je bila v zasebnem sektorju povprečna plača 50.462 dolarjev.¹¹¹ Da bi bile stvari še hujše, Američani že desetletja čedalje manj varčujejo in proizvajajo in se vse bolj posvečajo trošenju, zadolževanju in porabi. To je dopolnilo sliko zatona cesarstva strica Sama, ki je potonilo v najhujšo krizo po veliki depresiji.

IV.2. – Zapravljivi Dol proti Varčni vasi

Finančne krize iz leta 2008 in njenih poraznih posledic ni mogoče razumeti, če si prej ne ogledamo temeljev gospodarstva Združenih držav iz širšega zornega kota. Razpada ameriškega gospodarstva še zdaleč ni mogoče razložiti samo z neposrednimi vzroki, ampak gre za odziv na dinamiko, ki se je razvijala desetletja in spodkopavala njegove temelje. Najpomembnejša prvina te dinamike je rast trošenja in zapravljanja, v katero so Združene države postopno drsele od sedemdesetih let naprej, njena najizrazitejša simptoma pa sta trgovinski in proračunski primanjkljaj. Eden od mož, ki so najbolje opisali nevarnost in pomen naraščanja ameriškega trgovinskega primanjkljaja, je bil poslovni mogotec Warren Buffet v članku, objavljenem v reviji *Fortune* novembra 2003, več let pred krizo.¹¹² Članek z naslovom "Squanderville vs. Thriftville" (v prostem prevodu Zapravljivi Dol proti Varčni vasi) na sijajno poučen način pojasnjuje težavo, s katero se ameriško gospodarstvo zaradi čezmerne potrošnje spopada že dolgo časa. Toda preden preidemo k Buffetovi razlagi, bi rad pojasnil, da ima država trgovinski primanjkljaj, če njen uvoz presega njen izvoz, to je, če od drugih držav kupuje več, kot tja prodaja. Ko se to zgodi, mora država svoj presežni uvoz financirati z zadolževanjem, to je z obljubo prihodnjega plačila za realne dobrine in storitve. Tako morajo Združene države, da bi financirale svoj uvoz iz Kitajske, pošiljati tja dolarje v zameno za izdelke, ki jih Kitajska pošilja v Ameriko. Za pridobitev določenega donosa

¹¹⁰ Glej: <http://www.downsizinggovernment.org/>

¹¹¹ Glej: http://www.downsizinggovernment.org/overpaid-federal-workers#_edn5

¹¹² Warren Buffet, *Squanderville vs. Thriftville*, Fortune Magazine, 10. november 2003.

se te dolarje investira v finančne instrumente z dolarsko vrednostjo. Z drugimi besedami, medtem ko Kitajska pošilja dejanske dobrine – gospodinjske pripomočke, oblačila, najrazličnejše orodje, stroje igrače itn. –, Združene države v zameno dajejo koščke zelenega papirja, imenovane dolarji, ki predstavljajo terjatev na dobrine, proizvedene v Združenih državah. Skratka, kitajski izvozniki ne dobijo ničesar, kar bi jim takoj koristilo. Samo zaupanje, da bodo lahko te dolarje v prihodnje spremenili v dejanske dobrine in storitve, jih žene, da jih sprejemajo v zameno za svojo proizvodnjo.

Zdaj pa se vrnimo k Buffetu in še bolj razčistimo nekaj stvari. Predstavljajmo si dva otoka. Na vsakem je samo po ena vas, pravi Buffet, Zapravljivi Dol na enem in Varčna vas na drugem. Obe sta samozadostni in imata enako dolg delovni čas. Nekega dne se v Varčni vasi odločijo, da bodo podvojili delovni čas, da bodo lahko varčevali in investirali. Zaradi nove delovne politike Varčna vas proizvede več in začne razliko izvažati v Zapravljivi Dol, edini drugi otok, s katerim lahko trguje. Prebivalci Zapravljivega Dola kmalu ugotovijo, da lahko zdaj po zaslugi izdelkov, uvoženih iz Varčne vasi, delajo veliko manj in živijo enako dobro. V zameno za koristi od dobrin, uvoženih iz Varčne vasi, lahko Zapravljivi Dol ponudi samo svoj denar – to je obljube o prihodnjem poplačilu –, katerega izdajanje ne zahteva nobenega truda. Tako mineta dve leti, v katerih so prebivalci Zapravljivega Dola živeli od dela prebivalcev Varčne vasi, ti pa so si nabrali ogromne količine obveznic prebivalcev Zapravljivega Dola. Spričo tega položaja nekateri strokovnjaki ugotovijo, da bodo morali prebivalci Zapravljivega Dola, če želijo poplačati vse svoje dolgove, delati dvakrat več kot prej, preden so vstopili v poslovno razmerje z Varčno vasjo. Ob tem se začnejo prebivalci Varčne vasi spraševati, ali bodo njihovi poslovni partnerji sposobni odplačati svoje dolgove in postane jih strah, da so morda vsa ta leta delali zaman, če Zapravljivodolci ne bodo izpolnili svojih obveznosti. Glede na to se odločijo, da bodo svoje dolgove izterjali in poplačali z edino lastnino, ki jo imajo njihovi partnerji: z zemljo. Tako je Varčna vas zdaj postala lastnik Zapravljivega Dola. A ne le to, ker Zapravljivodolci nimajo ničesar drugega v zameno, so zdaj prisiljeni delati dvakrat več, da lahko odplačujejo preostanek dolga in ob tem ne stradajo. Naj sklenem: nagnjenost k

lenobnemu in lahkemu življenju je na koncu uničila prebivalce Zapravljivega Dola in jim prinesla dramatično poslabšanje kakovosti življenja.

Buffet je v tej zgodbi natančno prikazal primer Združenih držav. Do sedemdesetih let so se ZDA vedle tako kot prebivalci Varčne vasi. Njihova zunanja trgovina je bila uravnotežena – imele so celo višek – in veliko so vlagale v druge države.

Vrednost premoženja v tujini, ki je bilo v lasti Američanov, se je s 37 milijard dolarjev leta 1950 povečala na 68 milijard dolarjev leta 1970.¹¹³ Toda ob koncu desetletja je država že imela letni trgovinski primanjkljaj v višini približno enega odstotka BDP-ja in ta je v naslednjih desetletjih narasel na več kot pet odstotkov BDP-ja, kot prikazuje naslednji graf:

(milijarde dolarjev)

Neto izvoz dobrin in storitev (NETEXP)

Vir: Ameriško ministrstvo za trgovino: Urad za ekonomske analize

2011 research.stlouisfed.org

Kot vidimo, se je trgovinsko ravnovesje po osemdesetih letih korenito poslabšalo in letni primanjkljaj je presegel 800 milijard dolarjev, kar je enako šestim odstotkom BDP-ja. Da bi ZDA lahko od preostalega sveta kupovale več, kot prodajajo, so se morale zadolžiti s pošiljanjem dolarjev, ki so se pozneje investirali v finančne instrumente v dolarski protivrednosti, to je obljube o prihodnjem poplačilu, ki so jih izdale Združene države. Naslednji graf kaže rast neto količine ameriškega finančnega premoženja v lasti tujih vlagateljev v milijardah dolarjev:

Finančno premoženje ZDA v lasti preostalega sveta

(milijarde \$)

www.prudentbear.com

Vir: Federal Reserve Z-1

¹¹³ Prav tam.

Kot vidimo, kaže krivulja eksponentno rast ameriškega premoženja v tujih rokah, kar predstavlja naraščajoči trgovinski primanjkljaj ZDA. Tako so Združene države postale Zapravljivi Dol in prenesle ogromne količine v dolarjih ovrednotenih obljub o prihodnjem plačilu na Kitajsko in druge države, ki bodo s temi dolarji lahko kupile pomembne dele ameriških podjetij, nepremičnin in drugega premoženja v državi. Toda kot smo videli pri prebivalcih Zapravljivega Dola, to ne pomeni le, da so Američani s tem, ko so živeli nad svojimi zmožnostmi, prenesli pomemben del svojega premoženja drugim: ko bodo Kitajci in drugi trgovinski partnerji unovčili subvencije, ki so jih plačevali doslej, se bo Američanom kakovost življenja zelo poslabšala, ker bodo morali delati veliko več, da bodo lahko obenem odplačevali nakopičeni dolg in stroške življenja brez tuje pomoči. Kot pravi Buffet, so se Združene države obnašale kot družina, ki ima v lasti bogato posestvo, živi nad svojimi zmožnostmi in vsako leto del tega posestva prepusti svojim posojilodajalcem. To očitno ne more trajati neskončno dolgo, ker bo prišel čas, ko se bo dajanje posojil končalo, posojilodajalci bodo prišli unovčit svoje pravice in lahko življenje se bo končalo. ZDA se bližajo temu času z neverjetno hitrostjo.

IV.3. – Propad zasebnega varčevanja, rast potrošnje in devalvacija dolarja

Večina ekonomistov meni, da je trgovinski primanjkljaj koristen za državo, saj poveča pritok kapitala, ker je, kot smo videli, za financiranje dobrin, proizvedenih na tujem, nujno uvažati kapital, ki omogoča njihovo kupovanje. Trdijo, da je mogoče s tem kapitalom ustvarjati delovna mesta, podjetja in gospodarski zagon. Toda to je res samo, če je uvoženi kapital namenjen produktivni uporabi, kot je bilo v 19. stoletju, ne pa, če se ga uporabi za financiranje potrošnje ali proračunske porabe. V tem primeru pride samo do neto uničenja bogastva. In natanko to se je zgodilo v Združenih državah leta 2008 – 70 odstotkov kapitalskega uvoza se je razporedilo v finančne instrumente in ne v tako imenovano "neposredno vlaganje", ki ustvarja delovna mesta, podjetja in produktivnost.¹¹⁴ Tako uvoz kapitala še zdaleč ni bil znamenje moči Amerike, kot je nekoč dejal Bernanke, ampak pomeni ravno nasprotno: da je ameriška potrošnja

¹¹⁴ Hans Werner Sinn, *Kasino Kapitalismus*, Econ, Berlin, 2009, str. 36.

obstajala na račun dela drugih, ker Američani s svojim delom in produktivnostjo niso sposobni ohranjati svoje kakovosti življenja. Iz tega lahko izpeljemo, da ne drži tudi to, kar trdijo mnogi ekonomisti – da Združene države s svojo veliko potrošnjo izvažajo blaginjo v preostali svet. To je enako, kot če bi rekli, da imajo prebivalci Varčne vasi delo in blaginjo po zaslugi Zapravljivodolcev. Resnica je, da bi v Varčni vasi živeli veliko bolje, če ne bi v zameno za obljube o plačilu del svoje proizvodnje prenesli v Zapravljivi Dol, ker bi lahko uporabljali svoje izdelke. Natanko to se je zgodilo s Kitajsko in z Združenimi državami. Kitajci so pristali na žrtve, varčevanje in trdo delo, da so v zameno dobili zelene papirčke, imenovane dolarji, ki so zanje neuporabni, njihova vrednost pa desetletja vztrajno pada.

Naraščanje trgovinskega primanjkljaja ZDA ima še dve drugi posledici, ki sta z ekonomskega zornega kota ključni. Prva je, da čezmerna zasebna – in javna – poraba neizogibno prinese depreciacijo krajevne valute. To je logično in natanko to se dogaja z dolarjem po svetu.

(Indeks marec 1973 = 100)

Indeks utežene trgovinske menjave: glavne valute (DTWEXM)

Vir: Svet guvernerjev sistema zveznih rezerv (Board of Governors of the Federal Reserve System)

2011 research.stlouisfed.org

Zgornji graf kaže razvoj vrednosti dolarja v primerjavami z valutami glavnih trgovinskih partnerjev ZDA. Jasno lahko vidimo izrazito padajočo usmeritev. To pomeni, da je dolar izgubljal svojo kupno moč v primerjavi z drugimi valutami, s katerimi ga merijo.¹¹⁵ Toda to ne kaže razvrednotenja dolarja v vsej razsežnosti, ker so tudi druge države po svetu povečale ponudbo svojega denarja in povzročile

¹¹⁵ Graf kaže, da je bil v osemdesetih letih dolar zelo močan v primerjavi z drugimi valutami. To je zato, ker je tedanji predsednik FED-a Paul Volker na zahtevo Reaganove administracije – ki se je spopadala s kronično inflacijo kot dediščino prejšnjih administracij – zvišal obrestne mere na rekordnih 21 %, to pa je množično posrkalo likvidnost v svetovnem obtoku.

depreciacijo svojih valut. Razlika je v tem, da se je v ZDA to dogajalo hitreje kot v drugih državah. Toda k temu se bomo vrnili pozneje. Za zdaj je dovolj, če rečemo, da kronični trgovinski primanjkljaj ZDA pomembno vpliva na dolar, ker je za ohranjanje čezmerne potrošnje čedalje bolj nujno imeti čedalje več finančnih instrumentov v dolarski protivrednosti, ki omogočajo uvoz kapitala, s katerim Američani financirajo svoj življenjski slog. To pomeni, da se sčasoma čedalje več dolarjev nabira v rokah tujih posojilodajalcev, zato cena dolarja pada. Dolgoročno lahko ta sprevrženi mehanizem skupaj z javno porabo na astronomski ravni privede do konca dolarja kot mednarodne rezervne valute.

Druga posledica trgovinskega primanjkljaja je strmoglav padec zasebnih prihrankov v Združenih državah. Tako kot prebivalci Zapravljivega Dola, ki so začeli delati veliko manj, razliko pa so pokrivali s tem, kar so jim pošiljali iz Varčne vasi, je tudi ameriško prebivalstvo začelo manj varčevati ob domnevi, da jim bodo subvencije iz drugih držav sveta omogočile neskončno dolgo živeti nad svojimi zmožnostmi. Naslednji grafi dramatično kažejo, kako je narod, ki je nekoč slovel po svoji marljivosti in varčevanju, postal narod nebrzdanih potrošnikov in dolžnikov.

(odstotek)

Stopnja osebne varčevanja (PSAVERT)

Vir: Ameriško ministrstvo za trgovino: Urad za ekonomske analize

2011 research.stlouisfed.org

Ko vidimo na zgornjem grafu, ki prikazuje razmerje osebne dohodka po odbitih davkih, namenjenega varčevanju, se je krivulja s povprečne ravni med 7,5 odstotka in 12 odstotki v sedemdesetih letih strmo spustila na nič do dva odstotka v desetletju po letu 2000. Kot posledico lahko vidimo krivuljo na sosednjem grafu, ki kaže rast potrošnje Američanov. Ta je od sedemdesetih let naprej vztrajno rasla.

(milijarde dolarjev)

Izdatki za osebno potrošnjo (PCE)

Vir: Ameriško ministrstvo za trgovino: Urad za ekonomske analize
2011 research.stlouisfed.org

Glede na odstotek BDP-ja je potrošnja v zgodnjih petdesetih letih predstavljala 60 odstotkov BDP-ja, leta 2008 pa je presegla 70 odstotkov BDP-ja Združenih držav. V istem času se je dolg ameriških gospodinjstev izjemno povečal – z manj kot 50 odstotkov BDP-ja v šestdesetih letih na skoraj sto odstotkov BDP-ja v prvem desetletju novega tisočletja.¹¹⁶

IV.4. – Eksplozija proračunske porabe

Če so se ameriški državljani iz zgloda marljivosti in varčevanja sprevrgli v primer kroničnega trošenja, tudi njihova vlada pri tem ni prav nič zaostajala. Javni dolg Združenih držav je dosegel razsežnosti, ki so se v numeričnem pogledu doslej uporabljale izključno v astronomiji. Na tej točki je treba pojasniti, da je razlika med javnim in zasebnim dolgom nekoliko izumetničena, ker je navsezadnje tudi javni dolg zasebni.

Ko se vlade zadolžujejo, morajo dolgove poplačati tako, da svojim državljanom zaračunavajo davke in navsezadnje so dejanski dolžniki državljani. In če država bankrotira, ima to porazne posledice za zasebno gospodarstvo, ker vlada z bankrotom sporoča, da njeni državljani niso sposobni odplačati dolgov, ki so jih v imenu države nakopičili politiki. To privede do velikanskega prilagajanja v javni porabi in vključuje korenito zmanjšanje socialnih ugodnosti in plač javnih uslužbencev, pa tudi zmanjšanje števila delovnih mest v javni upravi. Istočasno milijoni ljudi v zasebnem sektorju gospodarstva, ki so bili vajeni poslovnih stikov z državo, vidijo, da njihov vir dohodka izginja. Vse to lahko privede državo na rob družbenega razpada in celo državljanske vojne.

¹¹⁶ Glej: <http://prudentbear.com/index.php/household-sector-debt-of-gdp>

Naslednji graf kaže razvoj porabe vlade Združenih držav Amerike od sedemdesetih let do leta 2010.

(Milijoni dolarjev)

Dolg zvezne vlade: skupni javni dolg (GFDEBTN)

Vir: Ameriško finančno ministrstvo, služba za finančno upravljanje

2011 research.stlouisfed.org

Kot vidimo, kaže graf eksponentno rast javnega dolga ZDA, ki je narasel z nekaj manj kot bilijon dolarjev v sedemdesetih letih na več kot 14 bilijonov dolarjev leta 2010. Merjeno z odstotkom BDP-ja to pomeni, da se je javna zadolženost povečala s 35 % BDP-ja v začetku sedemdesetih let na praktično 100 % BDP-ja leta 2010.¹¹⁷

Ogromna javna poraba Združenih držav ustvarja dodaten pritisk na vrednost dolarja, ker mora vlada, da bi financirala samo sebe, izdajati obveznice – znamenite zakladne obveznice –, ki so seveda denominirane v dolarjih. In čim več obveznic izda vlada, tem večje je tveganje, da morda ne bo zmogla poplačati svojih upnikov, ampak se bo raje odločila za monetizacijo, to je depreciacijo valute.¹¹⁸ V zadnjih letih to počne na veliki ravni.

¹¹⁷ Pomembno je vedeti, da je bil med drugo svetovno vojno dolg zvezne vlade, merjeno v odstotku BDP-ja, celo še višji. Mnogi ekonomisti si to razlagajo, da je sedanji dolg še obvladljiv. Toda razlika je, da so imele ZDA v tistem času večjo raven zasebnih prihrankov, trgovinski presežek, nizko raven zasebne zadolženosti, posojilodajalci vlade pa so bili v celoti Američani. Kot kažejo preglednice, vsega tega zdaj ni več, zato država ne bo doživela spektakularnega okrevanja, kot ga je v petdesetih letih, temveč dolgotrajno depresijo, ki bo verjetno hujša od tiste v petdesetih.

¹¹⁸ Monetizacija dolga je postopek, s katerim centralna banka neposredno kupuje državne obveznice, tiska denar in ga daje vladi, da ga troši naprej. Tako niso imetniki hranilnih vlog tisti, ki bi z že obstoječimi dolarji financirali javno porabo z vlaganjem v vladne zadolžnice, ampak je to centralna banka. V praksi ta inflacija ponudbe denarja pomeni zaplembo bogastva prebivalstva, ker se njegova kupna moč skrči.

Povzemimo omenjeno, da bo rušilni mehanizem, ki deluje v Združenih državah, popolnoma jasen. Zaradi eksplozije potrošnje so Američani prenehali varčevati, kar jih je pripeljalo v (tuji) dolg, da lahko financirajo svoj življenjski slog. To pomeni, da so obljube o prihodnjem plačilu množično prenesli v države, kot sta Kitajska in Japonska, pomemben del svojega premoženja so torej prenesli v roke tujcev. Obenem je kopičenje dolarjev v tujih rokah financiralo naraščajoči proračunski primanjkljaj, ker Kitajci in Japonci te dolarje vlagajo v – med drugimi finančnimi instrumenti – zakladne obveznice in s tem financirajo javno porabo ZDA. Tako je imela Kitajska leta 2010 za 900 milijard dolarjev zakladnih obveznic, kar je okoli 20 odstotkov skupnega dolga zvezne vlade.¹¹⁹ Posledica vsega tega je naraščajoča deprecijacija dolarja, ker zaradi primanjkljaja na transakcijskih računih Američanov čedalje več dolarjev kroži po svetu. Skratka, da bi Američani lahko še naprej uživali v čezmerni potrošnji in javni porabi, Združene države poleg žrtvovanja svoje proizvodnega sistema žrtvujejo tudi svojo najdragocenejšo lastnino in osrednji steber svoje moči: svojo valuto.

IV.5. – Točka preobrata: leto 1971

Bralca je morda osupnilo dejstvo, da sta opisana poraba ter čezmerni javni in zasebni dolg pravi preobrat na slabše doživela v sedemdesetih letih. To je zato, ker je v tem desetletju prišlo do preobrata v ameriški gospodarski zgodovini, ko se je gospodarstvo proizvajalcev in imetnikov hranilnih vlog spremenilo v gospodarstvo potrošnikov in dolžnikov. To nikakor ni naključje, ampak posledica odločitve, ki je nazadnje oznanila uradno smrt tisočletnega obdobja v gospodarski zgodovini: dokončno opustitev zlatega standarda. Zlati standard so v resnici opustili večkrat, zlasti v primeru vojne, ker je morala vlada tiskati denar, da je financirala vojaška prizadevanja. Toda vladam po svetu se je vedno uspelo vrniti k nekakšnemu sistemu trga zlatega sidra. To se je spremenilo leta 1971, ko je ameriški predsednik Richard Nixon, soočen s povečanjem javne porabe zaradi vojne v Vietnamu in programa blaginje, imenovanega "Velika

¹¹⁹ Glej: <http://www.treasury.gov/resource-center/data-chart-center/tic/Documents/mfh.txt>

družba" – oboje je podedoval od administracije svojega predhodnika Lyndona Johnsona – sklenil prerezati še zadnje vezi z zlatim standardom, da bi lahko z inflacijo financiral vlado. Nixonova poteza je bila ena od vrste odločitev, ki so privedle do konca zlatega standarda in vzpostavitve monetarnega sistema, ki je v celoti zasnovan na papirnatem denarju.

Pred prvo svetovno vojno so bile vse valute – ameriški dolar, nemška marka, francoski frank in britanski funt – vezane na zlato. Tako je bil en dolar določen pri 1/20 unče zlata, en funt šterling pa pri 1/4. Zlati standard je zasebnim državljanom in tujim vladam omogočala, da so spreminjali svoj denar, tudi kovance, v zlato, in tudi omogočala uporabo zlata kot zakonitega plačilnega sredstva v zasebnih transakcijah. To je zadrževalo inflacijo, kajti takoj ko so centralne banke pretirano povečale količino denarja, so različne zainteresirane osebe svoje papirnate bankovce zamenjale v zlato in s tem bančnemu sistemu odvzele njegove rezerve.¹²⁰

V Združenih državah je bila zlata valuta v veljavi do leta 1934, ko je Franklin Delano Roosevelt podpisal Izvršni nalog 6102 in uzakonil zaplembo zlata v rokah ameriških državljanov. Vsak, ki je imel v lasti za več kot sto dolarjev zlatih kovancev, je bil kaznovan z globo in zaporno kaznijo, in vse zasebne pogodbe, izražene v zlatu, so razveljavili in razglasili za nične. Takrat na dolarskem bankovcu ni bilo več napisa "na zahtevo izplačljivo v zlatu", ki se je pojavljal vse do leta 1913. Z ustanovitvijo centralne banke Federal Reserve tistega leta ga je zamenjal napis "zamenljivo za zakonito plačilno sredstvo Združenih držav pri finančnem ministrstvu ali banki izdajateljici". Velja omeniti, da sta po ameriški ustavi zlato in srebro še naprej zakoniti plačilni sredstvi.

Ko je Rooseveltov izvršilni nalog leta 1933 ameriškim državljanom prepovedal imeti v lasti zlato, certifikatov centralne banke, na splošno imenovanih dolarji, ni bilo več mogoče spreminjati v zlato. Ta prepoved je bila v veljavi do leta 1975, ko so Izvršilni

¹²⁰ Murray Rothbard, *The Case for a 100 Percent Gold Standard*, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama, 1991, 2005, str. 1.

nalog preklicali. Toda konvertibilnost dolarja se ni nikoli več obnovila. Z dolarskih bankovcev so izbrisali tudi napis, ki je jamčil zamenljivost. Zdaj je na dolarjih napis: "ta bankovec je zakonito plačilno sredstvo za vse javne in zasebne dolgove".

Nobenega dvoma ni, da se je Rooseveltova odločitev izkazala za sramotno razlastitev premoženja v lasti ameriškega ljudstva: vlada je plačala 20,67 dolarja za unčo zlata, takoj po izvedeni zaplembi pa je devalvirala dolar in določila ceno v zlatu na 35 dolarjev za unčo. Toda čeprav je Roosevelt v Združenih državah zlati standard ukinil, ni mogel enakega pravila vsiliti drugim državam in zlata valuta je v mednarodnih finančah delovala še naprej. To je pomenilo, da so lahko lastniki dolarjev v tujini kadarkoli zahtevali, da jih zamenjajo za zlato v ZDA in to po menjalnem tečaju 35 dolarjev za unčo.

Sistem konvertibilnosti valut v zlato med državami je bil po manj učinkovitem obrazcu potrjen s slavnim sporazumom iz Bretton Woodsa. Sporazum so sklenili v New Yorku leta 1944 in njegov namen je bil zasnovati novo gospodarsko ureditev med zavezniškimi državami po drugi svetovni vojni. Dogovorjeno je bilo, da bo dolar mednarodna rezervna valuta in nanj so vezali druge valute. Če bi tako, na primer, Anglija videla, da njen funt v primerjavi z dolarjem pada, bi njena centralna banka z dolarji, zbranimi v svojih rezervah, kupovala funte in s tem povečala vrednost funta. V nasprotnem primeru, če bi depreciral dolar, pa bi morala Anglija tiskati funte in z njimi kupovati dolarje, s tem pa deprecirati svojo valuto in uvažati inflacijo iz ZDA. To bi vse vlagatelje vrednostnih papirjev, izraženih v funtih, pomirilo, da bodo njihove investicije v primerjavi z dolarjem ostale stabilne. Poleg tega je bil dolar vezan na zlato v razmerju 35 dolarjev za unčo. S tem so prvotno želeli preprečiti inflacijo ponudbe denarja s strani FED-a. Po novih pravilih nobeno zasebno podjetje ali posameznik ni smel zahtevati konvertibilnosti v zlato: ta pravica je pripadala izključno vladam in centralnim bankam.

Po tem sistemu bi lahko vsaka država, ki bi imela trgovinski presežek, teoretično zamenjala svoj presežek dolarjev za zlato v ZDA. Zaradi tega naj bi bile ZDA

domnevno previdnejše pri tiskanju dolarjev, da ne bi začele njihove zlate rezerve kopneti. Ta sistem je deloval dve desetletji in dal Združenim državam očitno prednost, ker so lahko umetno zvišale vrednost svoje valute. Kot je bilo pričakovati, je povečana proračunska poraba Združenih držav zaradi hladne vojne in socialnih programov silila državo, da je tiskala čedalje več dolarjev. Države, kot je Francija, so se odzvale z zahtevo po zamenjavi svojega presežka dolarjev v zlato. Zaradi tega je začelo zlato odtekati iz ZDA, ki so se znašle pred možnostjo, da bodo izgubile svoje zlate rezerve, to pa bi praktično pomenilo bankrot. Končno se je Richard Nixon leta 1971 odločil, da ukine zlati standard in prisili svet, da prvič preide na sistem papirnatega denarja.

Preostanek zgodbe si lahko predstavljate. Ker ni bilo več prav nobene zavore, ki bi še zadrževala nenasitnost politikov, je FED sprostil inflacijsko spiralo in s tem praktično omogočil financiranje vojaške porabe, subvencije različnim interesnim skupinam, programe državne intervencije in reševanja finančnih ustanov – vse to pa so omogočali ameriški davkoplačevalci.

Naslednji graf kaže, kako je FED po letu 1920 povečeval ponudbo denarja:

(milijarde dolarjev)

Prilagojena monetarna osnova (AMBSL)

Vir: Federal Reserve Bank of St. Louis

2011 research.stlouisfed.org

Kot vidimo, je denarna osnova, to je količina denarja, ki ga je FED ustvaril v najbolj likvidni obliki – bankovcih, kovancih in nekaterih depozitih –, od sedemdesetih let vztrajno naraščala. Oster porast se je zgodil v osemdesetih in devetdesetih, vrtoglav pa po letu 2000. Preostanek krivulje pod kotom 90 stopinj je dogajanje po letu 2008, ko se je denarna osnova v samo treh letih potrojila.

Da bi bile stvari še jasnejše, pogledjmo naslednji graf.

(Indeks 1982–1984 = 100)

Indeks cen življenjskih potrebščin za mestne potrošnike: vsi izdelki (CPIAUCSL)

Vir: Ameriško ministrstvo za delo: Urad za delovno statistiko

2011 research.stlouisfed.org

To je prikaz razvoja inflacije po letu 1950. Če primerjamo ta graf in prejšnjega, vidimo, da večja količina denarja v obtoku pomeni višjo inflacijo, to je nižjo vrednost denarja, ki ga imajo ljudje. Če izračunamo kupno moč dolarja po letu 1970 in jo ocenimo glede na indeks cen življenjskih potrebščin (CPI) v ZDA, vidimo, da je dolar izgubil 80 odstotkov svoje kupne moči, odkar je bila leta 1971 ukinjena zlata valuta. To pomeni, da bi za izdelek, ki je leta 1971 stal 100 dolarjev, morali maja 2011 plačati 551,17 dolarja. Z drugimi besedami, inflacija, ki se je nabrala med letoma 1971 in 2011, je znašala 451,8 odstotka.¹²¹ Če to vajo ponovimo od časa ustanovitve FED-a leta 1913, vidimo, da bi morali za izdelek, ki je leta 1913 stal 100 dolarjev, leta 2011 plačati 2257 dolarjev. To odraža akumulirano inflacijo v višini 2157,2 odstotka. Velja še omeniti, da je pred ustanovitvijo ameriške centralne banke dolar – z izjemo nekaj obdobjij pretresa, kot je bilo obdobje državljanske vojne – ohranjal neokrnjeno kupno moč vse od leta 1800.¹²²

Toda čeprav je ustanovitev FED-a zaznamovala začetek zatona dolarja, je spremembo Amerike v Zapravljivi Dol resnično povzročil konec zlatega standarda leta 1971. Od takrat naprej so Združene države uporabljale in zlorabljale mednarodni status svoje valute, nezadržno tiskale denar in pošiljale svoje dolarje v tujino v zameno za pristne izdelke. Kronični trgovinski primanjkljaj in njegovi že analizirani učinki – deprecijacija dolarja, padec osebnih prihrankov, primanjkljaj zaradi vladne porabe itn. – so neposredno povezani s koncem zlate valute. Ta dogodek je zaznamoval dokončno

¹²¹ Odličen instrument za merjenje izgube kupne moči dolarja in posledično inflacije, ki se je akumulirala po ustanovitvi FED-a leta 1913, je na voljo na:

<http://www.usinflationcalculator.com/>

¹²² Zanimiva kronologija vrednosti dolarja po letu 1800 je na voljo na:

<http://mises.org/images/SeanMaloneRiseFallDollarLarge.jpg>

podreditev celotnega svetovnega monetarnega sistema želim vlad, ki so naposled imele neomejeno veliko denarja za najrazličnejše vojaške in intervencionistične podvige.

PETO POGLAVJE

Napuhovanje mehurčkov

Klasična razlaga finančne krize je, da jo povzročijo ekscesi – pogosto monetarni ekscesi –, ki vodijo v vzpon in neizogibni padec. Ta kriza ni bila nič drugačna: vzpon nepremičninskega trga, ki mu je sledil padec, je privedel do neizpolnjevanja zapadlih obveznosti, implozije hipotek in s hipotekami povezanih vrednostnih papirjev v finančnih ustanovah ter posledično s finančnim pretresom.

John B. Taylor

V.1. – Ameriška centralna banka in inflacijski razcvet pred zlomom

Bilo je več poskusov, da bi ameriško centralno banko (Federal Reserve) ali FED oprostili njene odgovornosti avtorice finančne krize. Toda resnica je, da je bil zlom leta 2008 tako kot že leta 1929 neposredni rezultat inflacijskega razcveta, ki ga je povzročil FED v prejšnjem desetletju. Preden se posvetimo analizi tega dogajanja, se spomnimo, kaj o nastanku gospodarskih ciklov in njihovih posledicah pravi avstrijska šola ekonomske misli.

Po Mises-Hayekovi teoriji je prvi korak ta, da centralna banka z določitvijo umetno nizkih obrestnih mer poveča obseg posojil. Vlagatelji si nizke obrestne mere razlagajo kot znamenje, da je v družbi dovolj sredstev za dolgoročna vlaganja, in to sproži konjunkturo. Potrošniki pa niso zmanjšali svoje potrošnje, zato ta sredstva v resnici ne obstajajo. Ker ni realnih prihrankov, se potrošniki in vlagatelji obupno pehajo za redka preostala sredstva in na obeh koncih dušijo gospodarstvo. Rezultat je naraščajoča inflacija, ki dolgoročno prisili centralno banko, da zviša obrestne mere in konča inflacijski razcvet. Zaradi tega podjetja in banke bankrotirajo in na tisoče ljudi izgubi zaposlitev. Tako se začne recesija – boleče, vendar nujno zdravilo za tegobe, ki so jih povzročile monetarne manipulacije.

Zdaj pa pogledjmo, kako je FED ravnal na stopnji pred razpadom leta 2008. Naslednji graf kaže razvoj obrestne mere oziroma kratkoročne medbančne obrestne mere, kot jo je določal FED. To je obrestna mera, po kateri banke za en dan posojajo denar druga drugi. Ta mera nazadnje določi obrestno mero, ki bo veljala za javnost.

(Odstotek)

Efektivna zvezna kratkoročna medbančna obrestna mera (FEDFUNDS)

Vir: Svet guvernerjev sistema Federal Reserve

2011 research.stlouisfed.org

Kot lahko vidimo, se je FED po propadu delnic dot-com v začetku januarja 2000 lotil agresivnega zniževanja obrestnih mer, da bi "zagnal" gospodarstvo. Tako se je med letoma 2000 in 2004 kratkoročna medbančna obrestna mera znižala z več kot šest odstotkov na vsega en odstotek in na tej ravni je ostala nespremenjena več kot eno leto. To pomeni, da so bile realno gledano obrestne mere negativne, ker so bile nižje od stopnje inflacije. Z drugimi besedami, namesto da bi dolžniki plačevali bankam za denar, ki so si ga sposodili, so banke plačevale dolžnikom, ker so dobili posojilo. Rezultat je bil ta, da je bil trg preplavljen z likvidnostjo. Cene delnic in nepremičnin so vrtooglavo zrasle: indeks Dow Jones se je s 7500 točk ob koncu leta 2002 zvišal na več kot 13.500 točk leta 2007, kar predstavlja povečanje za praktično sto odstotkov v samo petih letih. Cena nepremičnin v Združenih državah je doživljala podobno silovit razvoj. V manj kot desetih letih, to je od leta 2000 do vrhunca mehurčka leta 2006, se je zvišala za skoraj sto odstotkov, kot kaže naslednji graf.

(Indeks 2000 = 100)

S & P Case Shiller: Indeks cen stanovanj v 20 mestih (SPCS20RSA)

Vir: Standard & Poors

2011 research.stlouisfed.org

Kot smo videli, čim večja je likvidnost v sistemu in čim nižje so obrestne mere, tem več posojil se steka v gospodarstvo, to pa prinese nagel razcvet. V primeru zadnje

krize se je likvidnost, ki jo je s svojimi injekcijami vbrizgaval FED, prenesla na trg hipotekarnih posojil in pognala obrestne mere na 30-letna posojila na najnižjo raven, kar jih je izmeril Saint Louis FED (v okviru zvezne centralne banke mu je naloženo opravljanje ekonomskih raziskav – op. prev.)¹²³

Zlasti sprevržen učinek tega umetnega ustvarjanja posojil je bilo znižanje kratkoročnih obrestnih mer v primerjavi z dolgoročnimi. Čeprav so se obrestne mere za 30-letna hipotekarna posojila znižale, kar je prispevalo k polnjenju mehurčka, so se tudi variabilne kratkoročne obrestne mere, navadno na eno leto, znižale in postale privlačnejše. Kot rezultat politike centralne banke se je razlika med tako imenovano prilagodljivo obrestno mero za hipotekarna posojila (ARM) v primerjavi s fiksno obrestno mero za hipotekarna posojila na 30 let povečala z letnih 1,13 % leta 2001 na 1,94 % leta 2004. Z drugimi besedami, medtem ko je bila obrestna mera, ki jo je bilo treba plačati za 30-letno posojilo, 5,84 odstotka vrednosti posojila na leto, je bila v primeru ARM samo 3,90 odstotka.¹²⁴ Zaradi tega se je čedalje več imetnikov hipotekarnih posojil odločalo za variabilne kratkoročne obrestne mere, ker so domnevali, da bo FED nazadnje zvišal kratkoročno medbančno obrestno mero. Tako je politika poceni posojil povečala tveganje, ker ga je z bank delno prenesla na zasebni sektor, ta pa se je tako kot vsi drugi ujel v zanko špekulativne igre.

Analizo avstrijske šole o vlogi FED-a pri nastajanju najnovejše krize je potrdil tudi John Taylor, profesor na univerzi Stanford, ki je v osrednjih ekonomskih krogih splošno priznan po svojem akademskem prispevku na področju monetarne politike.¹²⁵ Taylor je odločno izjavil, da so bili "monetarni ekscesi glavni vzrok za konjunkturo. FED je ohranjal svojo ciljno obrestno mero, zlasti v letih 2003–2005, daleč pod

¹²³ Glej: <http://research.stlouisfed.org/fred2/series/MORTG>

¹²⁴ Lawrence H. White, *How Did We Get into This Financial Mess*, Cato Briefing Papers, številka 10, 18. november 2008, str. 4.

¹²⁵ John Taylor je avtor slovitnega Taylorjevega pravila, ki določa parametre za preprečevanje čezmerno zapravljlive ali stiskaške politike.

monetarnimi smernicami, ki pravijo, da mora biti dobra politika zasnovana na zgodovinskih izkušnjah."¹²⁶

Ironično je bil arhitekt te nove finančne katastrofe prav Greenspan, ki je leta 1966 zlom iz leta 1929 pripisal ekspanzivni politiki FED-a in zagovarjal zlati standard. Greenspan je bil že znan kot prijatelj Wall Streeta zaradi svoje domnevne sposobnosti, da ob vsaki krizi na novo prepoji gospodarstvo s poceni denarjem. Iz tega je v finančnem svetu vzniknil izraz "Greenspanova put opcija", ki se nanaša prav na politiko zniževanja obrestnih mer, kadarkoli nastopijo težave. Greenspan je ta trik izvedel večkrat. Leta 1987, ko je v času zalivske vojne borza padla za 22,61 odstotka, ko je v Latinski Ameriki izbruhnila tako imenovana "kriza tekila", ob razpadu ruskega gospodarstva leta 1998, ki je potisnil v stečaj podjetja, kot je Long Term Capital Management, med azijsko krizo leta 1997 in končno med krizo podjetij dot-com.

Greenspanovo nagnjenje k zniževanju obrestnih mer za reševanje Wall Streeta vsakič, ko je bilo potrebno, je doseglo že takšne skrajnosti, da je leta 2000 *Financial Times* objavil članek, ki je navajal izjavo tedanjega glavnega ekonomista Deutsche Bank Eda Yardenija: "Vlagatelji so zaskrbljeni zaradi trdega pristanka. Mene skrbi manj, ker verjamem, da je FED naš prijatelj."¹²⁷

Težko je očitneje povedati, čigavim interesom je služil FED in kakšni so bili učinki Greenspanove politike. Sam *Financial Times* je opozoril, da "Greenspanova put opcija" povečuje moralni hazard v ameriškem sistemu, ker Wall Streetu preprečuje, da bi prevzel stroške neodgovornih odločitev. To je vodilo k čedalje bolj neprevidnemu vedenju in k postopno vse bolj nepremišljenemu špekuliranju, ki je prineslo veliki propad leta 2008.

¹²⁶ John B. Taylor, *How Government Created the Financial Crisis*, The Wall Street Journal, 9. februar 2009.

¹²⁷ "Greenspan Put Maybe Encouraging Complacency", *Financial Times*, 8. december 2000.

V zvezi s to zadnjo epizodo se je Greenspan poskušal braniti, češ da ni bilo mogoče vedeti, da obstaja nepremičninski mehurček in da so obrestne mere umetno nizke. Dodal je, da konjunktura ni bila posledica monetarne politike centralne banke, ampak presežka prihrankov v državah, kot sta Kitajska in Japonska. Po Greenspanu, Bernankeju in drugih ekonomistih so se ti prihranki stekali v Združene države, zniževali obrestne mere in privedli do konjunkturo in mehurčkov.

Te trditve ne vzdržijo analize. Če bi jo, bi bilo nemogoče razložiti, zakaj so več let pred krizo mnogi ekonomisti – med njimi tudi Taylor – opozarjali na obstoj nepremičninskega mehurčka kot posledice čezmerne likvidnosti zaradi posojilnih injekcij centralne banke.

Toda še pomembnejše je dejstvo, da teorijo o presežkih prihrankov spodbijajo dejstva. Sam Taylor je dokazal, da ni bilo nobenih presežkov prihrankov. Po Taylorjevi raziskavi dokazi kažejo, da še zdaleč ni bilo presežka prihrankov, ampak je imel svet primanjkljaj prihrankov. Po Taylorjevem mnenju je sklep jasen: teza o čezmernih prihrankih "ne vzdrži empiričnega preverjanja s podatki, ki so že dolgo na voljo".¹²⁸

Tako kot ob zlomu leta 1929 semen katastrofe ni zasejala nikakršna nestabilnost, ki naj bi bila neločljiv del kapitalizma, ampak jih je zasejal FED, to je agencija za centralno planiranje, ki jo je ustanovila država z namenom, da se umetno vmešava na posojilni trg.

V.2. – Sokrivci v katastrofi: Fannie Mae in Freddie Mac

Ameriška centralna banka Federal Reserve jasno ni bila edini državni instrument, odgovoren za finančno krizo. Drugi instituciji, ki ju je ustanovil ameriški kongres, podjetji za hipotekarna posojila Fannie Mae (Federal National Loan Mortgage

¹²⁸ John B. Taylor, *The Financial Crisis and the Policy Response: An Empirical Analysis of What Went Wrong*, november 2008, str. 4. Na voljo na:

<http://www.stanford.edu/~hohntayl/FCPR.pdf>

Association – FNMA) in Freddie Mac (Federal Home Loan Mortgage Corporation – FHLMC), sta bili prav tako v središču orkana. Fanny Mae izvira iz Rooseveltovega programa New Deal, ki je, kot smo videli v drugem poglavju, obsežno posegel v gospodarstvo, da bi se boril proti veliki depresiji in postavil temelje socialne države v ZDA. Freddie Mac je nastal leta 1970, deloma kot dopolnitev, deloma pa kot konkurenca Fannie Mae. Po klasični logiki družbenega inženiringa je bil cilj obeh podjetij povečati število ameriških lastnikov hiš, pot do tega cilja pa naj bi bila intervencija na hipotekarni trg v obliki injekcije javnih sredstev.

V letih 1968 in 1970 sta Fannie in Freddie dobila status "državno podprte organizacije" (Government Sponsored Enterprise – GSE). To je agentom iz zasebnega sektorja omogočilo, da so postali delničarji v teh ustanovah. Ti sta delovali še naprej in imeli vrsto privilegijev, ki so na prostem in konkurenčnem trgu nesprejemljivi. Med temi privilegiji je bil tudi dostop do javnih sredstev in posledično jamstva, da ju bodo iz morebitnih težav reševali z javnimi sredstvi. Poleg tega sta bili obe ustanovi oproščeni krajevnega in zveznega davka na dobiček in nista bili zavezani k objavi finančnih izkazov, kar sicer zahteva Odbor za nadzor trga vrednostnih papirjev (Security and Exchange Commission – SEC). Njegova naloga je namreč urejanje in nadzor nad ameriškim finančnim sistemom.¹²⁹

Oseba, ki je najbolje opisala monopolno naravo in uničujoče učinke, ki sta jih imela Fannie in Freddie na hipotekarni trg, je bil sam Alan Greenspan, ki je neverjetno bistroumen pri analiziranju vsega, kar ni povezano z njegovim delom predsednika Federal Reserve. Leta 2004 je v pričanju pred senatnim odborom za bančništvo, stanovanjsko politiko in urbanizem izjavil:

Ker si Fannie in Freddie lahko sposojata po subvencionirani stopnji, lahko izdajateljema njunih hipotek plačujeta višje vsote kot morebitna konkurenca in postopno, a nezadržno prevzemata trg prilagodljivih hipotek. To je Fannie in Freddieju zagotovilo

¹²⁹ Paul A. Cleveland, *Freddie Mac: A Mercantilist Enterprise*. Na voljo na:

<http://mises.org/daily/1765>

močan vzvod in spodbudo za izjemno naglo rast njunih računovodskih izkazov. Omogočilo jima je tudi velik obseg in še dodatne prednosti, ki jih tekmeči iz zasebnega sektorja ne morejo doseči. Pomembno je še, da je sam obseg poslovanja utrdil prepričanja vlagateljev, da v primeru krize, v katero bi bila vključena Fannie in Freddie, politika ne bi imela druge izbire, kot da dolg GSE nedvoumno pokrije z denarjem davkoplačevalcev. To stališče je na trgu zelo razširjeno, čeprav sta Fannie in Freddie sprivatizirani ustanovi in pod nadzorom zasebnih delničarjev, vendar obe še naprej izvajata vladne naloge, imata kreditno linijo s finančnim ministrstvom in druge vladne koristi. V pogledu mnogih vlagateljev jima to daje poseben status.¹³⁰

Tako sta obe GSE po zaslugi svojega privilegiranega položaja napol javnih ustanov prežali na trgu, povzročali množična popačenja na hipotekarnem trgu in po njem v vsem gospodarstvu. Obenem sta obe eksponentno zvišali tveganje v ameriškem finančnem sistemu, ker sta pošiljali vlagateljem signal, da ne glede na rezultat njihovih operacij v primeru krize ne bodo utrpeli izgub, ker jih bo vlada reševala z davkoplačevalskim denarjem. V ironični pripombi glede tega posebnega statusa ju je Nobelov nagrajenec za ekonomijo Vernon Smith poimenoval "agenciji z davkoplačevalskim kritjem".¹³¹

V resnici sta Fanny in Freddie delovala na tako imenovanem drugorazrednem hipotekarnem trgu. To pomeni, da nobena od njiju ni podeljevala hipotekarnih posojil neposredno, ampak sta hipoteke, ki so jih odobrile zasebne banke, kupovali z denarjem, ki sta ga zaradi svojega statusa napol javnih ustanov dobili po izjemno nizkih obrestnih merah. Tako so se hipoteke prečrtale z računovodskih bilanc bank in vnesle v Fanniejino in Freddiejevo bilanco. Ustanovi sta dobivali mesečna odplačila hipotekarnih posojil in prevzeli pripadajoče tveganje. V bistvu je Fannie in Freddieja ustanovila država, da bi tveganje iz zasebnega finančnega sveta prenesla na ameriškega davkoplačevalca.

¹³⁰ Pričanje je na voljo na:

<http://www.federalreserve.gov/boarddocs/testimony/2004/20040224/default.htm>

¹³¹ Vernon Smirh, *The Clinton Housing Bubble*, The Wall Street Journal, 18. december 2007.

Čeprav bi Fannie in Freddie lahko del hipotek obdržala v svojih izkazih uspeha, sta jih navadno "sekuritizirala" – združila sta jih v enoten finančni instrument, ki sta ga pozneje prodala na trgu.¹³² Ideja je bila, da bi združili hipoteke z različno stopnjo tveganja in s tem zmanjšali negativni učinek, ki bi ga lahko povzročil padec cen nepremičnin na določenem zemljepisnem območju. V zameno so ljudje, ki so kupovali te obveznice na trgu, vlagali v določeno tranšo, odvisno od stopnje tveganja, ki so ga bili pripravljene prevzeti. Če dolžniki ne bi bili več zmogli odplačevati posojila, bi bili tisti, ki so investirali v tranše z višjim tveganjem, prvi na izgubi, nasprotno pa bi tisti, ki so vlagali v varnejše tranše, še naprej dobivali obroke odplačil. Tako so finančni instrumenti prišli v epicenter kataklizme kot slavne "hipotekarne obveznice" ali MBS (Mortgage Backed Securities). Mnogi ljudje ne vedo, da MBS še zdaleč niso iznajdba, ki bi jo uvedel Wall Street, ampak jih je ustvarila država. Dejansko je bila izvor tega "finančnega orožja za množično uničevanje", kot jih je poimenoval Warren Buffet, Ginnie Mae (Government National Mortgage Association), tokrat institucija povsem v državni lasti. Tako kot Fannie in Freddie je bila tudi Ginnie Mae umetno ustvarjena, da bi povečala število lastnikov hiš v Združenih državah. Leta 1970 je začela Ginnie Mae kupovati hipoteke in jih združevati, nato pa prodajati vlagateljem, ki so v zameno prejeli mesečna odplačila dolžnikov. Po tem obrazcu so lahko kupci hipotek takoj dobili vrnjen denar, če so hipotekarno obveznico preprosto prodali. To je bila privlačna investicijska alternativa, ker ni bilo več treba čakati 20 ali 30 let, kolikor navadno traja povračilo hipotekarnega posojila, ker so ti vrednostni papirji postali visoko likvidni finančni instrumenti.¹³³ Ta model je pozneje na veliki ravni prevzel Wall Street.

¹³² Sekuritizacija ali "opapirjenje" je postopek, s katerim se več razmeroma nelikvidnih oblik premoženja, kot so hipotekarna posojila, potrošniška posojila, posojila za nakup avtomobila in podobno, združi, da se izda nov finančni instrument – vrednostni papir –, ki se ga nato proda vlagateljem.

¹³³ Johan Norberg, *Financial Fiasco*, Cato Institute, Washington DC, 2009, str. 47.

Toda to še ni vse. Z denarjem od hipotek, ki so ga banke dobile od Fannie in Freddieja, so podeljevale nova hipotekarna posojila in jih nato ponovno prodajala Fannie in Freddieju, ki sta jih sekuritizirala in spet prodala kot MBS z minimalno stopnjo tveganja. Dejansko sta Fannie in Freddie vlagateljem jamčila tako vloženi denar kot plačilo obresti za sekuritizirane instrumente. Tako so se lahko vlagatelji okoristili s finančnimi instrumenti, katerih tveganje je bilo teoretično nično.¹³⁴ Ta sprevrženi mehanizem, ki bi bil brez privilegijev, ki jih je podeljevala država, nemogoč, je obema ustanovama omogočil, da sta prevzeli nadzor nad 90 odstotki trga drugorazrednih hipotekarnih posojil.¹³⁵

Nobenega dvoma ni, da so velikanske likvidnostne injekcije, ki jih je dajal FED, napihovale balon mehurček z drugega konca. Tudi ta denar se je namreč usmeril v podeljevanje hipotekarnih posojil, ki sta jih zatem prevzela Fannie in Freddie. Tako je spirala potrošnje, posojil in dolga vodila oba velikana, da sta kupila in kolateralizirala skoraj polovico od 12 bilijonov dolarjev, vključenih na celoten hipotekarni trg v Združenih državah.¹³⁶ Natančneje, ustanovi sta sami zbrali hipotekarne papirje, vključno z dobršnim odstotkom drugorazrednih posojil v višini 5,3 bilijona dolarjev, to je več kot 40 odstotkov BDP-ja Združenih držav.¹³⁷ In to sta naredili z minimalnim lastnim kapitalom. V resnici leta 2007 lastni kapital obeh institucij skupaj ni presegal 82 milijard dolarjev. To priča o izredno velikem neravnovesju lastnega in tujega kapitala v razmerju kar 1 proti 65. Kot je leta 2008 zapisala revija *The Economist*, ne

¹³⁴ Peggy J. Crawford in Terry Young, *Who are Fannie Mae in Freddie Mac?*, Graziadio Business Review, Vol. 11, 2008. Na voljo na: <http://gbr.pepperdine.edu/2010/08/who-are-fannie-mae-and-freddie-mac/>

¹³⁵ Rolf Alford, *What Are the Origins of Freddie Mac and Fannie Mae?*, 12. avgust 2003. Na voljo na: <http://hnn.us/articles/1849.html>

¹³⁶ Gary Becker, *The Free Market's Trial by Fire*, 22. januar 2009. Na voljo na: <http://www.hoover.org/publications/hoover-digest/article/5554>

¹³⁷ Carol D. Leonnig, *How HUD Mortgage Policy Fed The Crisis*, The Washington Post, 10. junij 2008.

bi nobeni zasebni banki dovolili take stopnje vzvoda in ji nikoli ne bi dali bonitetne ocene AAA.¹³⁸

To astronomsko neravnovesje je bilo podprto z utvaro, da cene nepremičnin v državi nikoli ne bodo padle – to tezo so zagovarjali FED in mnogi ekonomisti osrednjega toka, ki niso razumeli, kaj se dogaja. Kot je bilo pričakovati, se je ta utvara, ki jo je ustvaril inflacijski razcvet, končala, ko je FED zvišal obrestne mere in na milijone dolžnikov – ki na prostem trgu sicer nikoli ne bi mogli dobiti hipotekarnega posojila – ni več zmoglo odplačevati dolga. Tako se je vnela verižna reakcija, zaradi katere je ameriško gospodarstvo razpadlo.

V.3. – *NINJA in njen izvor*

Nemški pesnik Friedrich Hölderlin je v pomembnem opazanju dejal, da je človek iz države naredil pekel na zemlji zato, ker jo je hotel narediti za nebesa. Le malo trditev se tako dobro prilega finančni krizi leta 2008. Ta kriza je bila sad institucionalnega načrta, zasnovanega na domnevi, ki je obenem arbitrarna in nedosegljiva: da imajo ljudje a priori pravico, da so lastniki hiše.

Odkar pomnim, je lastna hiša simbol ameriškega sna. Politiki so to desetletja izkoriščali v svoj prid z različnimi javnimi programi, ki so se v pogledu volilnega rezultata splačali, toda njihove posledice so bile katastrofalne. Eden takih je tako imenovani zakon o ponovnem vlaganju v skupnosti (Community Reinvestment Act – CRA), ki so ga sprejeli leta 1977, v času demokratske vlade predsednika Jimmyja Carterja. Cilj tega zakona je bil zmanjšati "diskriminacijo" manjšin v primeru hipotekarnih posojil. Zakon je zahteval, da banke, pri katerih je za depozite jamčila zvezna vlada, podelijo hipotekarna posojila ljudem s skromnimi sredstvi v skupnostih, kjer so delovale. Glede na število visoko tveganih hipotekarnih posojil, ki so jih te banke podelile, so dobile točke od nekaterih državnih organov, katerih naloga je bila

¹³⁸ *Fannie Mae and Freddie Mac End of illusions*, The Economist, 17. julij 2008.

podeljevanje bonitetnih ocen. Tako je večje število hipotekarnih posojil, odobrenih posameznikom z nizkimi dohodki – z manj kot 80 odstotki povprečnega dohodka –, pomenilo boljšo oceno CRA za banko.

Leta 1995, v času administracije Billa Clintona, so CRA dopolnili in bankam z nizko oceno CRA so grozile drastične kazni. Po tej reformi je država bankam z nizko oceno prepovedala združevanje z drugimi bankami ali širjenje delovanja v druge zvezne države. Poleg tega je nizka ocena lahko povzročila "skupinske tožbe", kar pomeni, da so lahko prebivalci skupnosti kolektivno tožili banko, ker jim ni hotela odobriti visoko tveganih posojil. Zanimivo je, da je sam Barack Obama uporabil Clintonov zakon v sodnem primeru proti bankam z nizko oceno CRA. Tako je Obama leta 1995 v primeru Buycks-Robertson proti Citibank tožil Citibank, ki je bila nazadnje obsojena na plačilo odškodnine, ker je domnevno zavračala posojila etničnim manjšinam.¹³⁹

Obamov primer ni bil osamljen. Clintonov zakon je spodbudil številne skupinske tožbe po vsej državi. Njihov cilj je bil prisiliti banke v podeljevanje posojil etničnim manjšinam in deprivilegiranim skupinam. The Association of Community Organizations for Reform Now (ACORN) je pri tem igral pomembno vlogo. ACORN je civilno združenje, katerega cilj je spodbujanje družbenih reform v prid deprivilegiranim delom družbe. Ena njegovih najbolj znanih aktivistk, Madeleine Talbot, je imela na ducate sestankov z bankami, da bi jih pripravila do znižanja meril za odobritev posojil in zahtev po vnaprejšnjem odplačilu hipotekarnih posojil. Poleg organiziranja javnih protestov proti bankam, ki niso želele znižati svojih posojilnih meril, so imele skupine, kot je ACORN, zaradi nove zakonodaje nepredstavljivo moč, saj so njihove pritožbe upoštevali državni uradniki, ki so podeljevali ocene CRA.¹⁴⁰

Tudi FED je igral vodilno vlogo pri zniževanju posojilnih meril, ker je leta 2003 objavil poročilo z naslovom "Zapiranje vrzeli" (Closing the Gap). To je zahtevalo

¹³⁹ Podrobne informacije o tem primeru so na voljo na:

<http://www.clearinghouse.net/detail.php?id=10112>

¹⁴⁰ Norberg, *Financial Fiasco*, str. 28.

večjo enakopravnost pri podeljevanju hipotekarnih posojil med osebami z visokimi in nizkimi dohodki. Poročilo, ki je pravcati manifest proti diskriminaciji, pripravil pa ga je bostonski FED, je izražalo politično korektne, vendar ekonomsko neuresničljive ideje, kot je, denimo, da pri podeljevanju posojila ni treba upoštevati, v kakšni soseški prosilec živi ali kako dolgo je do zdaj lahko obdržal zaposlitev. Po tej logiki je FED finančne ustanove spodbujal, naj pripravijo "pisno politiko enakih možnosti pri podeljevanju posojil, ki izraža zavezanost ustanove skupnosti, manjšinam in strankam z nizkimi dohodki".¹⁴¹ Toda to še ni bilo vse: FED je tudi svetoval, naj uprava bank uporabi številne vzvode, ki jih je država omogočila za podeljevanje posojil osebam z nizkimi dohodki:

Uprava mora poiskati zvezne in državne hipotekarne programe za pomoč osebam, ki prvič kupujejo stanovanje ali imajo nizke dohodke. Državne in krajevne agencije lahko ponudijo subvencionirane hipoteke druge stopnje, pomoč pri odplačevanju in druge spodbude, ki lahko sicer posojilno sposobnim osebam pomagajo pridobiti standardno hipotekarno posojilo prve stopnje. Uprava se mora tudi zavedati posebnih programov za kupce hiš z nizkimi dohodki, ki jih ponujata Fannie Mae in Freddie Mac.¹⁴²

Seveda poročilo bostonskega FED-a ni ostalo neopaženo v finančnem svetu. FED je eno ključnih teles za upravljanje in nadzor finančnih ustanov in ena od njegovih nalog je zagotavljanje skladnosti s CRA. Zato finančni svet pozorno spremlja, kaj pove FED, in se po njegovih navodilih tudi ravna. Celo tako zelo, da je FED eno največjih bank v državi, malo preden je šla v stečaj, javno hvalil, ker je namenila več kot 600 milijard dolarjev za visoko tvegana posojila.¹⁴³

¹⁴¹ Closing the Gap, Federal Reserve Bank of Boston, str. 19. Na voljo na:

<http://www.bos.frb.org/commdev/commaff/closingt.pdf>

¹⁴² Prav tam, str. 17.

¹⁴³ Glej: Thomas J. DiLorenzo, *How Crackpot Egalitarianism Caused the Sub-Prime Mortgage Crisis*, 18. oktober 2008. Na voljo na:

<http://www.lewrockwell.com/dilorenzo/dilorenzo154.html>.

Rezultat amandmajev k CRA in pritiska FED-a je bilo znatno povečanje odobritev hipotekarnih posojil dolžnikom z nizkimi dohodki, ki bi sicer veljali za preveč tvegane glede sposobnosti odplačevanja posojil. Zato se je med letoma 1995 in 2005 število lastnikov hiš afroameriškega rodu povečalo za 18 odstotkov, število lastnikov hiš hispanškega rodu pa za 13 odstotkov.¹⁴⁴ Ta novi segment trga so poimenovali drugorazredni (subprime), da bi ga razlikovali od prvorazrednega trga manj tveganih posojilojemalcev. Zaradi teh posojil, ki so izvirala iz javne vladne politike, je finančna kriza dobila tudi ime "drugorazredna", drugorazrednih posojilojemalcev pa se je prijel vzdevek NINJA, ker so bili brez prihodkov, brez zaposlitve in brez premoženja (No Income, No Job or Assets).

Državni stroj za socialni inženiring in ustvarjanje "družbe lastnikov hiš" ni bil omejen na Fannie, Freddieja, Ginnie Mae, CRA in FED. Tudi drugi državni organi, zlasti ministrstvo za stanovanjski razvoj in urbanizem (Department of Housing and Urban Development – HUD) in Zvezna stanovanjska uprava (Federal Housing Administration – FHA) sta igrala ključno vlogo pri poslabšanju razmer. Leta 1995 je HUD, ki je od leta 1992 deloval kot nadzorni organ za Fannie in Freddieja, kot minimalni cilj obeh ustanov določil, da je treba 42 odstotkov hipotekarnih posojil nameniti družinam s srednjimi in z nizkimi dohodki, 14 odstotkov pa družinam z zelo nizkimi dohodki. Leta 1999 so ta cilj zvišali na 50 odstotkov za družine s srednjimi in z nizkimi dohodki in 20 odstotkov za družine z zelo nizkimi dohodki.¹⁴⁵ Ustanovi sta ubogali in med letoma 2004 in 2006 odkupili za več kot 434 milijard dolarjev drugorazrednih hipotekarnih posojil. To je predstavljalo 44-odstotni delež na trgu drugorazrednih vrednostnih papirjev leta 2004, 33-odstotni delež leta 2005 in 20-odstotni delež leta 2006.¹⁴⁶ Wall Street seveda ni zapravljaj časa in je hlastno posegel po novih visoko tveganih hipotekarnih posojilih, le-te so se kot MSB prodajale Fannie in Freddieju, ki sta jih potrebovala za doseganje svojih ciljev.

¹⁴⁴ Sinn, *Kasino kapitalismus*, str. 122.

¹⁴⁵ Norberg, *Financial Fiasco*, str. 32.

¹⁴⁶ Carol D. Leonnig, *How HUD Mortgage Policy Fed the Crisis*, *The Washington Post*, 10. junij 2008.

Za piko na i spirali tveganih posojil je svoj delež prispeval FHA, še en državni organ, ki je nastal v času velike depresije kot del preobrazbe ZDA v socialno državo. FHA je bil ustanovljen, da bi z javnimi sredstvi zagotavljal zavarovanje za hipotekarna posojila, ki so jih zasebne ustanove s subvencijami iz javnih sredstev podeljevale "kvalificiranim" posojilojemalcem. Sprva je FHA zahteval polog v višini vsaj 20 odstotkov vrednosti nepremičnine, da je odobril zavarovanje. Že to je bilo malo za zasebni sektor. Toda kot je bilo pričakovati, je stroj socialne pomoči menil, da je ta polog previsok in ga je leta 2004 z 20 odstotkov znižal na vsega tri odstotke.¹⁴⁷

V.4. – FDIC, Basel in agencije za oceno tveganja

Čeprav ni bil nov, pa je bil dodatni dejavnik, ki je povečal tveganje v ameriškem finančnem sistemu, zakon o ustanovitvi Zvezne depozitno-zavarovalne korporacije (Federal Deposit Insurance Corporation – FDIC). FDIC je bila ustanovljena z znamenitim Glass-Steagalovim zakonom leta 1933, da bi jamčila za bančne vloge zasebnih državljanov. Idejo je zavrnil sam Roosevelt, ki je kljub intervencionističnim nagnjenjem spoznal, da bi ta zakon spodbujal nerazumno vedenje bank, ker bi jih morala pred njihovimi strankami zdaj reševati država.

Roosevelt je imel prav. Ta zakon je povečal moralni hazard sistema, stranke je oprostil dolžnosti, da se informirajo o delovanju in finančnem stanju bank, banke pa njihove obveze, da z denarjem svojih strank odgovorno ravnaajo. Ker so bile stranke zdaj gotove, da jih bo v primeru težav reševala država, so iskale banko, ki bi jim zagotovila največji donos na njihov denar. To pa je bila spodbuda bankam, da so začele tekmovati glede pogojev, ki so jih ponujale. Težava je, da višji donos vedno pomeni višje tveganje, to pa v praksi pomeni, da je zakon ustvaril spodbudo za špekuliranje, čezmerno, že kar igralniško tveganje, in sprožil neučinkovito upravljanje s premoženjem.

¹⁴⁷ White, Lawrence *How Did We Get into This Financial Mess?*, str. 5.

Kot se navadno zgodi ob državni intervenciji, so se svetovne vlade z željo omejiti tveganje v finančnem svetu, dogovorile za nova pravila reševanja težav, ki so jih povzročila prejšnja pravila. Iz tega sta nastala baselska sporazuma, Basel I leta 1988 in Basel II leta 2006. Basel I je določil, koliko lastnega kapitala morajo imeti banke v rezervi glede na tveganje zaradi različnih finančnih instrumentov. Tako je bilo določeno, da komercialni banki ni treba imeti lastnega kapitala za kolateralizacijo državnih obveznic, gotovine ali zlata, ki so veljali za najvarnejše premoženje. V primeru hipotekarnih in komercialnih posojil ter obveznic podjetij pa je bil minimalni zahtevani kapital štiri odstotke oziroma osem odstotkov.

V Združenih državah so to regulativo uvedli leta 1991 in od bank zahtevali 10 odstotkov lastnega kapitala, da so veljale za dobro kapitalizirane. Z drugimi besedami, za vsakih deset dolarjev, ki jih je imela banka, je lahko imela za sto dolarjev plasmajev.¹⁴⁸ To normo so spremenili leta 2001 in vzpostavili diferenciran prag tveganja za obveznice, kolateralizirane z različnimi vrstami posojil, med katerimi so tudi hipotekarna posojila. Če so ti instrumenti, imenovani s premoženjem kriti vrednostni papirji (Asset Backed Securities – ABS), dobili visoko oceno – AA ali AAA – ali jih je izdala ena od GSE – Fannie ali Freddie –, so morale banke po tej novi ureditvi nameniti za kritje samo dva odstotka lastnega kapitala.¹⁴⁹ Tako je imela banka, ki je ponujala za 100 dolarjev MBS kot investicijsko alternativo, samo dva dolarja kritja, s katerima bi se odzvala vlagatelju, če bi šlo kaj narobe. Po zgledu ZDA so še druge industrializirane države leta 2006 ta pristop sprejele kot Basel II.

Ta regulativa je ponovno delovala kot spodbuda za prevzemanje povečanega tveganja. Prehod na MBS je bankam omogočil, da so sprostile več lastnega kapitala in povečale svoje finančne vzvode, saj je normalno hipotekarno posojilo zahtevalo dvakrat toliko kapitala kot MBS. Ob istem času so MBS dobivali odlične ocene tveganja od agencij

¹⁴⁸ To je skladno s sistemom frakcijskih rezerv, ki ga bomo razložili pozneje.

¹⁴⁹ Jeffrey Friedman, *A Perfect Storm of Ignorance*, CATO Policy Report, januar/februar 2010, str. 6.

za ocenjevanje tveganja: leta 2008 je bilo 80 odstotkov MBS v rokah komercialnih bank ocenjenih z najvišjo mogočo oceno – AAA.¹⁵⁰

To nas pripelje do drugega vidika krize: neuspeha agencij za ocenjevanje tveganj, ker niso opazile nevarnosti, ki je grozila finančnemu sistemu. Ta neuspeh je deloma posledica uporabe matematičnih modelov, s katerimi so presojali varnostno raven različnih finančnih instrumentov. Vendar je še en dejavnik, ki je enako ali še bolj pomemben, ta pa je spet povezan s slabo odločitvijo vlade. Tokrat je bil za dodatne pravine popačenja na trgu kriv SEC – Odbor za nadzor trga vrednostnih papirjev.

SEC v okviru svojih kapitalskih meril zahteva informacije, povezane s stopnjo tveganja vrednostnih papirjev, ki jih imajo investicijske in poslovne banke. Leta 1975 je SEC želel dobiti uradno opredelitev tveganja, zato je odločil, da lahko finančne instrumente v lasti bank presoja le nekaj agencij, ki jih javna agencija priznava kot nacionalno priznane organizacije za statistično ocenjevanje (Nationally Recognized Statistical Rating Organizations – NRSRO). To je povzročilo, da je ta naloga pripadla izključno peščici agencij, ki jih je izbrala država. To so bile Fitch, Moody's in Standard and Poors.

Ni si težko predstavljati posledic te nove politike, ki jo je uveljavil SEC. Do sedemdesetih let so bonitetne agencije prodajale svoje storitve morebitnim vlagateljem, ki so želeli ugotoviti tveganje, povezano z njihovim denarjem. Po tej reformi, ki jo je uvedel SEC v kontekstu neodločnih ali tako imenovanih "ujetih" potrošnikov in manjše konkurence, pa so začele bonitetne agencije svoje ocene čedalje bolj prodajati bankam, ki so jih nujno potrebovale, da bi zadostile zahtevam SEC-a. Zato je situacija neposredno spodbujala agencije, ki so bile zaradi svojega oligopolnega statusa v prednosti, da so ponujale boljše ocene v zameno za večje tržne

¹⁵⁰ Jeffrey Friedman, *A Perfect Storm of Ignorance*, *CATO Policy Report*, januar/februar 2010, str. 6.

deležu.¹⁵¹ Z drugimi besedami, logika je postala ravno obratna: zdaj bonitetnim agencijam za zanesljive ocene niso več plačevali tisti, ki so prevzeli tveganje – vlagatelji – in bi s pomočjo teh ocen izvajali nadzor nad bankami, ampak so agencijam plačevale banke – torej tisti, ki so tveganje ustvarili –, da bi pridobile ocene v svoj prid.

V.5. – Davčna politika, ki je stvari še poslabšala

Odločenost ameriške politike, da večini Američanov uresniči ameriški sen o lastnem domu, ni odsevala le v socialnem inženiringu, ampak tudi v davčni politiki, ki je imela – skupaj z do zdaj že razčlenjenimi dejavniki – katastrofalne posledice.

V Združenih državah se lahko obresti na hipotekarna posojila odbijejo od dohodnine. Leta 1986 so takšne davčne olajšave ukinili za potrošniška posojila, kar je pomenilo še dodatno spodbudo za hipotekarna posojila in uporabo hiše kot poročstva za najem potrošniškega posojila. Z drugimi besedami, Američani so svoje domove izročili v roke bank, da so lahko odhajali na potovanja, po nakupih, v restavracije in se prepuščali najrazličnejšemu razkošju. Zadošča, če rečemo, da je bilo leta 1994 kar 68 odstotkov nepremičninskih posojil porabljenih za financiranje potrošnje. In čim višje so rasle cene nepremičnin v času napihovanja mehurčka, tem večje so bile možnosti za najetje druge hipoteke na hišo za namene potrošnje.¹⁵²

To reformo je dopolnil zakonski amandma v času administracije Billa Clintona. Leta 1997 so ukinili davek na kapitalske donose na nepremičnine, ostal pa je v veljavi za druge vrste vlaganj, kar je prav tako ustvarilo spodbudo za špekuliranje v nepremičninskem sektorju.

¹⁵¹ Mark A. Calabria, *Did Deregulation Cause the Financial Crisis?*, CATO Policy Report, julij/avgust 2009. Prvotnim trem agencijam so jih pozneje dodali še nekaj.

¹⁵² Glej: Juan Carlos Hidalgo, *Crisis financiera mundial: Requiem del capitalismo o del intervencionismo?*, CATO Institute, 13. januar 2011, str. 3. Na voljo na: http://www.elcato.org/pdf_files/ens-2011-01-13.pdf

ŠESTO POGLAVJE

Zlom leta 2008 in velika recesija

Država se bo še naprej razraščala kot rak in srkala iz naše dežele njeno bogastvo in svobodo, dokler ne bo več mogoče ignorirati zakonov ekonomije.

Ron Paul

VI.1. – Konec inflacijskega razcveta

Kot vse inflacijske razcvete je tudi tistega v 21. stoletju doletel neizogibni konec. Inflacija, ki je bila očitna že nekaj časa, je začela naraščati in je prisilila FED, da je prenehal umetno črpati likvidnost v gospodarstvo. V ta namen je moral zvišati obrestno mero z enega odstotka, kolikor je znašala v letih 2003–2004, na več kot pet odstotkov leta 2007. Toda bilo je že prepozno, da bi preprečili silovit propad.

Mnogi se sprašujejo, zakaj je FED tako dolgo čakal, preden je zvišal obrestne mere. Del odgovora je povezan s slabim razumevanjem, kaj inflacija sploh je, del pa z metodologijo, uporabljeno za merjenje splošnega zvišanja cen. Tako kot vse centralne banke tudi FED zvišuje obrestne mere samo na podlagi uradnih števil. Težava je, da so v vseh državah meritve cen zelo popačene in zmanipulirane, da bi se rezultati politike kazali v dobri luči. Kot nas je opomnil Peter Schiff v knjigi *Crash Proof*, obstaja več razlogov, zakaj se zdi vladam primerno zavajati javnost glede zviševanja cen. Prvi in najočitnejši razlog je, da je zvišanje cen skrajno nepriljubljeno in vedno negativno vpliva na politiko. Drugi razlog je, da statistični podatki o nizki inflaciji ne vplivajo na obresti, po katerih si vlada sposoja denar, saj vlagatelji, ki vladi posojajo denar, pričakujejo od svojih vlaganj realen donos. Tretji razlog je, da so v državah, kot so ZDA, prispevki za socialno varnost povezani z indeksom na osnovi uradnih števil. Tako ohranjanje vtisa, da cene niso zrasle, vladam omogoča, da namenijo manj denarja za programe socialnega varstva. In končno, nizka inflacija omogoča centralni banki, da ohranja obrestne mere umetno nizke, spodbuja potrošnjo in med prebivalstvom vzbuja politično koristen videz gospodarske blaginje.

Obenem pa je več razlogov, zakaj vladam koristi ustvarjanje inflacije, ki jo pozneje prikrijejo s prirejenimi statističnimi podatki. Inflacija jim predvsem omogoča, da del svojega dolga odplačajo preprosto s tiskanjem denarja, to je z razvrednotenjem valute. Drugič, vlade lahko s pomočjo tiskanja denarja financirajo tudi programe socialnega varstva in si s tem prihranijo nepriljubljeno in problematično zviševanje davkov. Tretjič, inflacijska poraba vlade se zamenja za dejansko gospodarsko rast, ker način merjenja BDP-ja vključuje tudi vladno porabo. BDP je teoretično popravljen glede na inflacijo, toda to ne pomeni veliko, če statistični podatki, ki naj bi odražali inflacijo, prikrivajo resnične razmere. In končno, inflacija, ki izvira iz čezmerne likvidnosti, zviša cene vseh vrst dobrin, kot so med drugim delnice, vrednostni papirji in nepremičnine, to pa ustvarja lažen vtis, da je v družbi več bogastva.

V primeru Združenih držav sta glavna kazalca inflacije indeks cen življenjskih potrebščin (Consumer Price Index – CPI) in indeks cen pri proizvajalcih (Producer Price Index – PPI). Oba arbitrarno izračunava nekaj strokovnjakov. Poglobljena analiza metodologije, ki se uporablja za merjenje rasti cen, presega obseg in namen te knjige, zato se bom osredinil le na to, kar je pomembno za razumevanje krize: CPI. Kot sem že omenil, CPI meri razvoj ravni cen, ki jih plačajo potrošniki, glede na izračune vlade. Ena najbolj grotesknih manipulacij, ki doleti ta indeks, je uporaba tehnike, imenovane "hedonska regresija". Beseda izvira iz grščine in se nanaša na "doktrino zadovoljstva". V primeru inflacije uporablja hedonsko tehniko Urad za delovno statistiko (Bureau of Labor Statistic – BLS), agencija, ki izračunava CPI v Združenih državah. Ta tehnika kot del izračuna cene upošteva tudi kvalitativne spremembe. Na primer, če neka računalniška blagovna znamka iz enega leta vključi v naslednje tehnološke inovacije, ki po mnenju birokratov v BLS presegajo zvišanje cene, bodo statistično domnevali, da se je cena znižala. Kadar se ta čarobna metodologija uporablja za serije izdelkov, omogoča, da statistika prikaže znižanje inflacijske stopnje, čeprav je v resnici prišlo do splošne rasti cen. Da se to zgodi, zadošča že, da uradniki, ki izračunavajo inflacijo, menijo, da spremembe v kakovosti

izdelka ustvarjajo več zadovoljstva kot zvišanje njegove cene. Zaradi tega bo tudi realni BDP v uradni statistiki višji, ker ni popravljen z dejansko stopnjo inflacije.

Eksplozivna rast cen nepremičnin v času konjunktura pred zlomom leta 2008 se preprosto ni kazala v CPI, ker je BLS leta 1983 sklenil, da cene hiš ne bo vključil v košarico dobrin, s katerimi merijo inflacijo. Namesto tega je začel BLS uporabljati razmerje med ceno in najemnino. Tako se je, namesto da bi upošteval rast cen hiš kot del inflacije, osredinil na ceno, po kateri bi bili lastniki hiš pripravljene oddati svoje nepremičnine. Posledično je leta 2004, preden je začel FED postopno zviševati obrestne mere, če naj verjamemo CPI – pri katerem je imel stanovanjski dejavnik 23-odstotno težo –, inflacija znašala 3,3 odstotka. Če bi vključili ceno hiš, bi bil rezultat 6,2 odstotka, to pa bi v tistem času veljalo za galopirajočo inflacijo in bi povzročilo velikanski pritisk na FED, naj korenito zviša obrestne mere.¹⁵³ Toda namesto tega je FED lahko obdržal svojo politiko poceni posojil, češ da je inflacija samo zmerna, in je še naprej napihoval mehurček, dokler ga ni predrlo neizogibno zvišanje obrestnih mer. In ker je bilo 60 odstotkov hipotekarnih posojil podeljenih po variabilni obrestni meri, si zlahka predstavljamo kataklizmo, ki jo je to povzročilo v finančnem svetu.

VI.2. – Mit o "prevelikih, da bi propadli"

Ko je FED znatno zvišal obrestne mere, so se vsi zavedeli resničnosti: v ameriški družbi nikoli ni bilo dovolj bogastva, da bi podpiralo nepremičninske projekte, cene delnic na borzi in čezmerno potrošnjo. Vse je bilo le utvara. Ko so se obrestne mere zvišale, imetniki hipotekarnih posojil preprosto niso več zmogli plačevati obrokov. Tako so se začeli stečajni in dražbe: najprej nekaj domov, nato na tisoče in končno na desetisoče. Banke so kmalu ugotovile, da hiše na dražbi prodajajo le za delček vrednosti, vpisane v njihovih poslovnih knjigah. To je povzročilo izbruh panike, kajti če so bile cene hiš dejansko napihnjene, je to pomenilo, da je bilo napihnjeno tudi premoženje bank. In ker so banke delovale z zelo nizko zahtevano kapitalsko rezervo, je znižanje vrednosti premoženja, ki so ga imele kot poroštvo – v obliki MBS

¹⁵³ Steven Gjerstad in Vernon Smith, op. cit.

(hipotekarnih obveznic) in drugih ABS (s premoženjem kritih vrednostnih papirjev) –, pomenilo nesolventnost in stečaj.

Na žalost, kot se je primerilo tudi v primeru velike depresije, je vlada znova posegla v proces prilagajanja gospodarstva in začela reševati tiste, ki bi morali bankrotirati. Z izjemo banke Lehman Brothers, katere stečaj je bil edina razumna odločitev, ki jo je sprejela ameriška vlada, so vse druge velikane rešili s proračunskim denarjem in z likvidnostnimi injekcijami FED-a. Ne bom se spuščal v mračne podrobnosti rabot z Wall Streetom, katerega vodilni so si podeljevali nagrade s šestmestnimi številkami – ki so jim jih odobrili politiki, račun pa izstavili davkoplačevalcem – in se zbirali v luksuznih letoviščih, da so med igranjem golfa snovali načrte reševanj, ne da bi prevzeli kakršnokoli odgovornost za svoje slabe odločitve. Namesto tega se bom posvetil ekonomskim konceptom, ki jih je treba pojasniti, da bi razumeli, zakaj reševanje teh ustanov ni bilo le nekaj nezaslišanega, ampak z gospodarskega stališča tudi izjemno škodljivo.

Ključno, kar moramo razjasniti, je, da, tako kot je vztrajal Mises, izgube in dobički služijo družbenemu namenu. Na prostem trgu je podjetje uspešno in raste zaradi odločitev potrošnikov. Dobički podjetja so signal, da svoje delo dobro opravlja in učinkovito zadovoljuje potrebe potrošnikov. Tako pridobijo vsi: potrošniki, zaposleni – ki so tudi potrošniki – in delodajalci. Če pa se podjetje spopada z izgubami, je to signal, ki ga pošljejo potrošniki in kaže, da podjetje zapravlja sredstva, ki bi jih lahko učinkoviteje uporabilo. Na primer, če se podjetnik odloči odpreti tovarno hladilnikov in hladilniki, ki jih proizvaja, ne ohranjajo hrane sveže, bo najverjetneje bankrotiral. Z izgubami, s katerimi se sooča, mu potrošniki sporočajo, da ne zadovoljuje njihovih potreb in da zato zapravlja sredstva, ki so redka in bi jih bilo mogoče uporabiti na produktivnejši način. Stečaj bo temu podjetniku preprečil, da bi še naprej uničeval dragocena sredstva – surovine, delovno silo, energijo in podobno – oziroma drugače povedano, da bi še naprej siromašil družbo. Če v tem primeru država intervenira in ga reši tako, da nanj prenese določeno vsoto denarja, bo edini rezultat splošno osiromašenje, ker ta denar predstavlja sredstva, ki ne zadovoljujejo potreb

prebivalstva. Preprosto povedano, ta vladna podpora je prenos bogastva s tistih, ki ustvarjajo blaginjo, k podjetniku, ki jo uničuje.

To načelo velja za vsako podjetje ne glede na vrsto poslovanja. Če je šla finančna ustanova v stečaj, ker je prevzela preveliko tveganje, to pomeni, da je zapravljala kapital in uničevala bogastvo. Njeno reševanje osiromaši družbo, ker ohranja pri življenju podjetje, ki prebivalstvu ne prispeva ničesar koristnega. Poleg tega takšno reševanje spodbudi še bolj neodgovorno obnašanje.

Nobenega dvoma ni, da stečaj velikega podjetja prinese brezposelnost. Toda to je nujen korak za preusmeritev sredstev v zadovoljevanje potreb prebivalstva. Neproduktivna delovna mesta nujno prinašajo splošno siromašenje, ker jih morajo podpirati produktivna delovna mesta. Še več, kot smo videli v primeru administracije Warrena Hardinga v dvajsetih letih 20. stoletja, zgodovina kaže, da v primeru, ko se ne posega v procese recesije, hitro pride do okrevanja zaposlenosti in z njo zdravja vsega gospodarstva.

VI.3. –Madisonova nočna mora

James Madison je bil eden od ustanovnih očetov Združenih držav Amerike in glavni arhitekt ustave ZDA. Bil je privrženec Adama Smitha in še zlasti škotskega filozofa Adama Fergusona. Madison se je tako dobro zavedal problema, da lahko državo prevzamejo interesne skupine, da je zasnoval celoten vladni sistem, ki bi tem skupinam preprečeval doseganje tega rušilnega cilja. Kot pravi James Buchanan, je Madison celo predvidel najpogostejši argument javnosti, da tisti, ki so na oblasti, sprejemajo odločitve v svoj prid, ne pa za skupno dobro.¹⁵⁴

¹⁵⁴ James M. Buchanan, *The Callcus of Consent: Logical Foundation of Constitutional Democracy*, v: *The Collected Works of James M. Buchanan*, Vol. III., Liberty Fund, Indianapolis, 1999, str. 26.

Če bi morali izbirati zgodovinsko obdobje, v katerem so se Madisonovi strahovi uresničili, ni dvoma, da bi izbrali obdobje zadnjih tridesetih let. To potrjuje zlasti najnovejša kriza, ko je postalo jasno, da sta FED in kongres delala v prid majhne interesne skupine na škodo interesov večine. To razumemo že, če samo na hitro pogledamo, od kod prihajajo tisti, ki v Ameriki sprejemajo gospodarske odločitve. Tako je bil dovršen del mandata Clintonove administracije finančni minister Robert Rubin, ki je bil član ožjega vodstva banke Goldman Sachs in je sestavil prve načrte za reševanje firm z Wall Streeta, med katerimi je bil tudi Goldman Sachs. Larryja Summersa, ki je obogatel z delom na Wall Streetu, je predsednik Obama prvotno imenoval za predsednika Sveta za nacionalno ekonomijo. Tudi imenovanje Rubinovega učenca Tima Geithnerja za finančnega ministra v Obamovi vladi veliko pove. Geithner je bil nekdanji predsednik Federal Reserve of New York. Vodstvo te centralne banke izbirajo med člani ameriške finančne elite. Tudi več njegovih svetovalcev na finančnem ministrstvu je prišlo iz Goldman Sachsa. Seznam je še veliko daljši in ni vredno razpravljati o njem. Vendar ni treba biti genij, da ugotoviš, da ta majhna skupina ljudi iz finančnih elit ne bi opustila svojih interesov in svojega bogastva za dobrobit anonimne večine. Očitno politiki v zadovoljevanju svojih interesov željno služijo tej eliti v zameno za radodarne prispevke za predvolilne kampanje in stike v svetu razkošja, kakršnega bi si navadni ljudje le stežka predstavljali. Akademika Jacob Hacker z univerze Yale in Paul Pierson z Berkleyja imata prav, ko pravita, da obstaja zarota med gospodarskimi in političnimi elitami, ki koristi obojim. To trditev zagovarjata zelo preprosto:

Trideset let so naraščajoči stroški za predvolilne kampanje in eksplozija lobiranja silili politike iz obeh taborov, da so postali bolj pozorni na skrbi tistih z vrha gospodarske lestvice. Odgovor je bil vrsta političnih odločitev – ali nenamernega neukrepanja –, ki so omogočile velike nagrade tistim na najvišjih klinih gospodarske lestvice.¹⁵⁵

¹⁵⁵ Jacob Hacker in Paul Pierson, *Inside the Wealth Conspiracy*, Bloomberg, 23. november 2010. Na voljo na: <http://www.bloomberg.com/news/2010-11-23/inside-the-wealth-conspiracy-jacob-hacker-and-paul.pierson.html>

Takšno stanje stvari se izraža v tem, da so navadni ljudje trpeli posledice gospodarske krize – ki sta jo povzročili vlada in centralna banka –, bančniki pa so si med seboj razdeljevali večmilijonske nagrade iz davkoplačevalskega denarja in kar naprej ponavljali, da bo konec sveta, če ne bodo dobili še več denarja. Mnogi vodilni ekonomisti in vlagatelji so izrazili svoje ogorčenje nad tem, kako vlada služi interesom Wall Streeta. Nouriel Roubini, Nassim Taleb, Jeffrey Miron, Marc Faber, Peter Schiff in Jim Rogers, med mnogimi drugimi, so vladne načrte reševanja ožigosali kot navaden prenos davkoplačevalskega denarja bankirjem z Wall Streeta, ki jih zaradi njihovega katastrofalnega delovanja v nobenem primeru niso poklicali na odgovornost. Končni izid tega je bil, da so banke zaradi medsebojnega združevanja postale še večje, konkurenca se je zmanjšala in zdaj so s systemskega stališča še močnejše. Zato je vladna intervencija podvojila tveganje za sistem, ker banke vedo, da je zdaj še več razlogov za njihovo reševanje, če bi šlo kaj narobe. Tako je bila tlakovana pot za novo in še bolj uničujočo krizo od prejšnje.

VI.4. – Smrt zaradi prevelikega odmerka: propad keynesianizma

Treba je razumeti, da se inflacijski razcvet izpelje v splošno osiromašenje. Dragocena sredstva se preusmerijo za nepomembne namene, ki ne zadovoljujejo potreb prebivalstva. Tako so na primer zaradi prepričanja, da bodo cen hiš rasle kar naprej, mnoge družine investirale velik del svojih prihodkov v izboljšanje svojih domov in potrošnjo ter se zadolžile za nakup drugih nepremičnin. Če bi te družine namesto kupovanja svetilk, novih kuhinj in drugih luksuznih izdelkov denar raje vložile v majhno podjetje, bi bogastvo odigralo svojo produktivno vlogo in bi še vedno obstajalo. Zdaj pa je izginilo.

Utvara razcveta je spodbudila na stotisoče ljudi – učitelje, medicinske sestre, lastnike podjetij, kmete in še mnoge druge –, da so pustili svojo dejavnost in se vključili v špekulativno mrzlico, da bi na lahek način prišli do denarja na borzi in v nepremičninskem balonu. To je povzročilo ogromno neravnotežje v proizvodni

strukturi v Združenih državah, ki so se spremenile v gospodarstvo storitev in potrošništva, financirali pa so jih Kitajska in drugi trgovinski partnerji.

Proces recesije vse to počisti in lažne signale, ki jih pošilja inflacija, zamenja z zaupanja vrednimi informacijami, zasnovanimi na tržnih dejstvih. Cene hiš se znižajo in nakažejo, da ni več potrebe po še več gradbenikih, arhitektih, nepremičninskih posrednikih in drugih poklicih, povezanih z nepremičninami. Borza in banke propadejo, kar pokaže, da je v finančnem svetu razporejenih preveč ljudi in sredstev. Nenadoma postane kmetovanje spet dobičkonosno in delo medicinske sestre povsem dober način preživljanja. Zato družba pridobi na področju proizvodnje hrane in zdravstvene nege, to je dobrin in storitev, ki so resnično nujne. Res je, da ne kmet ne medicinska sestra nikoli več ne bosta videla tisočev dolarjev, ki sta jih bila vajena videti v nepremičninskem sektorju in na borzi, toda to je del trdega pristanka v resničnost.

Na žalost sta Busheva in Obamova administracija naredili vse, da bi se borili proti procesu prilagajanja, ki je nujen, da se sistem razstrupi čezmerne zadolženosti in potrošnje. Reševanje bank in podjetij in nekritično povečevanje javne porabe v domnevnem boju proti depresiji stvari samo še poslabša. Bush in Obama sta tako postala na las podobna Hooverju in Rooseveltu v tridesetih letih. Zato za svetovno gospodarstvo najhujše šele prihaja, zlasti če upoštevamo ogromno količino denarja, ki so ga natisnile centralne banke po svetu. Ves ta denar ni obrodil nobenega sadu, nekoliko je le preložil neizogibno prilagajanje.

V tem pogledu je še zlasti resna eksplozivna rast javnega dolga v zahodnih državah. Leta 2011 je javni dolg Združenih držav presegel sto odstotkov BDP-ja, če dodamo še dolgove, ki sta jih ustvarila Fannie Mae in Freddie Mac in jih je krilo ministrstvo za finance. Prišteti pa je treba še nekrita poroštva, katerih vrednost za sedemkrat prekaša

BDP.¹⁵⁶ To ni neposredni rezultat gospodarske krize, temveč prav tiste ideologije, ki je spočela krizo, namreč mita o socialni državi.

V Evropi ni nič drugače. Evropska skupnost je zaradi statizma socialne države, ki je prisilil nekaj držav, kot sta Nemčija in Francija, da so prevzele stroške neodgovornih odločitev drugih, na poti k neizogibnemu propadu. Z drugimi besedami, to je popoln stroj za ustvarjanje tveganja. Še en primer izjemne sposobnosti napovedovanja avstrijske šole je iz leta 1976, ko je bila ideja o skupni evropski valuti še v obrisih. Hayek je opozoril, da je to utopija, ki bo še poslabšala razmere vseh:

Močno dvomim o primernosti ustanovitve nove evropske valute, ki bi jo urejal nekakšen nadnacionalni organ. Poleg tega, da je skrajno neverjetno, da bi države članice privolile v politiko, ki bi jo v praksi izvajal skupen monetarni organ (in da bi bilo praktično neizogibno, da bi nekatere države dobile slabšo valuto, kot jo imajo zdaj), se zdi zelo neverjetno, celo v najugodnejših razmerah, da bi z njo upravljali bolje kot s sedanjimi nacionalnimi valutami. Še več, enotna mednarodna valuta v mnogih pogledih ni nič boljša od nacionalne, ampak je slabša od nje, če ni bolje vodena. Država s finančno bolj ozaveščeno javnostjo ne bi imela nobene možnosti, da se izogne posledicam grobih predsodkov, ki usmerjajo odločitve drugih. Naloga mednarodnega organa bi morala biti predvsem varovanje države članice pred škodljivimi ukrepi drugih, ne pa, da jo sili, naj se pridruži njihovim nespametnim odločitvam.¹⁵⁷

Kot se pogosto zgodi in kot je pravilno predvidel Hayek, so vsi filtri in mehanizmi, ki so jih politiki vzpostavili za omejevanje tveganja, postali mrtva črka na papirju, takoj ko se bile ogrožene bližajoče se volitve. Dogovorov, po katerih je bilo prepovedano reševati države članice Evropske unije (EU), ki so se znašle v finančnih težavah, niso spoštovali. Tako kot tudi ne maastrichtske pogodbe, ki postavlja kot najvišjo mejo

¹⁵⁶ Glej: <http://www.usdebtclock.org/>

¹⁵⁷ Friedrich Hayek, *Denationalization of Money*, The Institute of Economic Affairs, 1990, str. 24.

javnega dolga 60 odstotkov BDP-ja, proračunski primanjkljaj pa ne sme presežati treh odstotkov BDP-ja.

Stanje je še poslabšalo dejstvo, da se zaradi ogromnega državnega aparata in čezmerne dolga nekatere države gospodarsko dušijo – kar je še en rezultat mita, da je mogoče z manj dela živeti bolje. Zadošča, če rečemo, da so nekrita jamstva držav EU leta 2009 znašala povprečno 4,34 odstotka BDP-ja.¹⁵⁸ Z drugimi besedami, če bi želele države EU obdržati sedanjo raven porabe, bi morale prihraniti za 4,3 BDP-ja sredstev in večno vlagati, da bi dosegle donos, ki bi bil vsaj približno enak obrestim, ki jih morajo plačevati na svoj nakopičeni dolg. Resnica je, da nobena od teh držav ne bo mogla uresničiti tega, kar njihovi politiki obljublajo že desetletja, da bi zmagali na volitvah. In neizbežni izid bo boleč.

Zahodni politiki so v prizadevanjih za boj proti recesiji stvari še poslabšali, ker so uporabili skrajno različico keynesianizma. Zdaj ne gre za biti ali ne biti samo finančnemu sistemu, ampak visi na nitki tudi usoda vlad, ki so bile že prej v resnih težavah, zdaj pa so še priskočile na pomoč bankam – na račun davkoplačevalcev. Pri tem je treba reči, da velik del dolga obsegajo medbančna posojila, torej to, kar banke dolgujejo druga drugi. Zato namen reševanja ni bil izključno jamstvo denarja varčevalcem, kot trdijo politiki, ampak tudi preprečevanje, da bi banke ustvarile izgube.

Utvara za vsem tem intervencionizmom je, da lahko javna poraba oživi gospodarstvo. Nič ne bi moglo biti dlje od resnice. Javno porabo je treba financirati z davki, ki dušijo gospodarstvo, ali z dolgom, ki ga je treba pozneje odplačati z višjimi davki ali inflacijo, katere rušilne učinke smo že razčlenili. Poti, ki bi prek javne porabe vodila v blaginjo, preprosto ni. Večkrat v zgodovini so jo že poskusili najti, a se nikoli ni izšlo. Keynes, ki je odgovoren za širjenje te ideje, je menil, da je vse samo v povpraševanju. Vlada naj bi v recesiji gospodarstvo znova zagnala tako, da bi tiskala in porabljala

¹⁵⁸ Jagadeesh Gokhale, *Measuring the Unfunded Obligations of European Countries*, National Center for Policy Analysis, Policy Report Number 319, januar 2009.

denar, ki ga zasebni sektor ni pripravljen trošiti. V skladu s tem je Keynes predlagal koeficient, ki pomeni, da se za vsak dolar, ki ga porabi vlada, ustvari za $1 + X$ dolarjev dodatnega bogastva. Za kaj vlada porabi denar, ni pomembno. Na primer, če se odloči, da bo financirala masažo za vse prebivalce mesta, bo to dobro, ker bo maserka plačana z denarjem, ki ga po potrošila v samopostrežbi, ta bo zato zahtevala več izdelkov od dobaviteljev in tako naprej. Po tem pristopu torej javna poraba čudežno ustvarja blaginjo.

Ekonomska logika pokaže, da je to absurdno. Kot smo že omenili, se denar, ki ga država porabi, vzame iz gospodarstva. To uničuje zaposlenost, ker odvrča od proizvodnje in preprečuje, da bi denar investirali ali potrošili zasebni državljani. To je neto uničevanje bogastva, ker država ne da ničesar v zameno za zaplembo denarja, ki predstavlja terjatev na dejanske dobrine, proizvedene v gospodarstvu. Enako zlagano trditev bi lahko uporabili v bran tatu, ki je delavcu ukradel plačo. Lahko bi rekli, da tat dela gospodarstvu uslugo, ker bo denar potrošil za kupovanje hrane in oblek. Ljudje, ki prodajajo te dobrine, bodo ta denar potrošili za druge nakupe, za večerje v restavraciji in podobno. Tako se bo veriga trošenja nadaljevala in ustvarjala blaginjo za vse. To je seveda smešen primer, kajti ljudem daje pravico in gospodarsko podlago za trošenje denarja to, da so prej sami nekaj proizvedli. Če nekdo zahteva izdelek in ga plača z denarjem, ta oseba menja nekaj, kar je sama izdelala prej, za nekaj, kar je izdelal nekdo drug. Kot smo videli v prvem poglavju, je denar samo menjalno sredstvo za že obstoječe dobrine v gospodarstvu. Če tat ukrade denar delavcu, družba od tega nima nobene koristi, ker bi tudi delavec potrošil denar ali pa bi ga vložil na produktiven način. Poleg tega pa kraja ustvarja tudi negotovost glede lastninskih pravic; odvrča od proizvodnje in zvišuje proizvodne stroške, ker je treba sprejeti varnostne ukrepe, ki bi bili sicer nepotrebni. Tat ni produktivni dejavnik, samo nasilno si prisvaja nekaj, kar je proizvedel nekdo drug, in osiromaši osebo, ki je s svojim delom prispevala h količini na trgu razpoložljivih dobrin. Čim več je tatov, tem več neproduktivnih ljudi – parazitov – je odvisnih od produktivnih ljudi in zato je tem manj dobrin razpoložljivih za večje število ljudi. Enako velja za javno porabo. Država se polasti denarja zasebnih

državljanov – to je proizvodnje – s silo in ne da ničesar v zameno.¹⁵⁹ To pomeni, da se količina dobrin v gospodarstvu postopno deli med več ljudi, ker je poleg politikov in birokratov, ki živijo od države, še na milijone ljudi, ki dobivajo socialno podporo in ne proizvajajo dobrin ali storitev. Zgolj terjajo del tega, kar proizvajajo drugi in povzročajo splošno osiromašenje naše družbe.

Slavni keynesianski koeficient nima z empiričnega stališča prav nobenega pomena. Robert Barro s Harvarda je dokazal, da blaginja, ki bi jo ustvarjala javna poraba, preprosto ne obstaja.¹⁶⁰ Če bi bil koeficient 1 ali drugače povedano, če bi za vsak dolar, ki ga porabi vlada, zasebno gospodarstvo proizvedlo en dodaten dolar, javna poraba ne bi prinašala nobenih stroškov. Na primer, če bi država kupila dodatno letalo in bi se gospodarstvo dovolj razširilo, da bi izdelalo to letalo, ne da bi povzročilo zmanjšanje sredstev, ki jih ima prebivalstvo na voljo za potrošnjo ali vlaganje, to letalo družbe ne bi stalo nič.

Kot je pojasnil Barro, je ideja za tem čarobnim obrazcem zmotno mnenje, da se s tem sredstva in kapital, ki so sicer na trgu brez funkcije, usmeri v delo. To vključuje domnevo, da je država boljši upravljalec sredstev kot trg. Če je koeficient večji od 1, potem je, kot je po Barrovih besedah domnevala Obamova ekipa, rezultat še bolj osupljiv, ker se družba po zaslugi javne porabe celo bogati. Tako naj bi bilo poleg letala, ki ga je kupila vlada, še več dobrin na voljo za potrošnjo in zasebna vlaganja.

¹⁵⁹ Obstajajo nekatere dobrine, kot je pravosodni sistem, ki jih država zagotavlja in ki so nujne za vodenje gospodarstva. Toda na splošno država porablja bogastvo, da deluje, zato se mora financirati z davki. Naloge države so tako v bistvu neproduktivne, to pa pomeni, da je treba ob večji javni porabi količino dobrin in storitev, ki so na voljo v družbi, deliti z večjim številom oseb in družba kot celota je osiromašena. Z drugimi besedami, če samo 60 odstotkov prebivalstva izvaja produktivne dejavnosti, 40 odstotkov pa jih je odvisnih od države, bo v družbi samo bogastvo, ki ga ustvarja 60 odstotkov ljudi, deli pa si ga 100 odstotkov ljudi.

¹⁶⁰ Robert Barro, *Government Spending is no Free Lunch*, The Wall Street Journal, 22. januar 2009.

Če bi bilo tako, pravi Barro, javna poraba ne bi smela imeti meja, ker bi neskončno dolgo povečevala bogastvo v družbi. Po tej viziji je vir blaginje država, ne pa trg.

Barro je izračunal, da je v najboljših primerih koeficient v vojnem času 0,8. Takrat namreč vlade astronomsko povečajo porabo, ker so usmerjene v vojno gospodarstvo. V mirnem času pa bi bil koeficient le malo večji od 0. To pomeni, da vsak dolar, ki ga porabi vlada, prinese enakovredno zmanjšanje blaginje prebivalstva, ker se potrošnja in zasebna vlaganja v enakem razmerju zmanjšajo. Skratka, javna poraba siromaši družbo.

Barro meni, da je sklep jasen: namesto da birokrati in politiki zapravljajo denar, bi morali ta denar pustiti v zasebnem gospodarstvu, ki ga je treba z deregulacijami in davčnimi olajšavami spodbujati, da poveča svojo produktivnost. To je najboljši način za boj proti recesiji.

Glede na povedano, bodo prizadevanja Busheve, Obamove in drugih vlad po svetu v boju proti recesiji z javno porabo in povečano regulativo samo podaljšala trajanje recesije in jo spremenila v depresijo, do kakršne je prišlo v tridesetih letih. Če to povežemo z množičnimi monetarnimi spodbudami, je pot v nov gospodarski propad dejansko že tlakovana. To je intelektualna revščina vladnega intervencionizma: nesposobnost zavedanja, da se z vsakim sedanjim posegom samo poskuša reševati težave, ki so jih povzročili posegi v preteklosti, in se ob tem ponuja povsem enaka opravičila. To ustvari intervencionistično spiralo. Če je ne zaustavimo pravočasno, privede samo do razpada gospodarskih in družbenih struktur, na katerih temeljita svoboda in blaginja civiliziranih narodov.

SEDMO POGlavJE

Kaj svet potrebuje: pristni kapitalizem

Prav nič nismo napredovali, da bi postavili meje političnim voditeljem, ki delujejo po svojih naravnih nagnjenjih brez vsakršnega vsaj osnovnega razumevanja, kako deluje kapitalizem.

James Buchanan

VII.1. – Ukinitev centralnih bank

Po vsej tej knjigi sem jasno pokazal, da nista kapitalizem ali prosti trg tista, ki sta povzročila gospodarski katastrofi velike depresije v tridesetih letih in finančnega zloma leta 2008. Zato rešitev težav gospodarskega cikla ne moreta biti povečanje državnega intervencionizma ali večji nadzor centralnih bank nad gospodarstvom. Potrebujemo ravno nasprotno: ukinitve centralnih bank, ki so odgovorne za ustvarjanje inflacijskih konjunktur, in povečano konkurenčnost na finančnem trgu.

Argument v bran obstoja centralnih bank je, da bi bilo gospodarstvo brez njih nestabilno in nagnjeno k ponavljajočim se finančnim panikom. Trdijo, da brez njih gospodarstvo ne bi bilo dovolj moderno. Ko so ustanovili FED, je predsednik računskega sodišča ZDA celo izjavil, da se po zaslugi njegove ustanovitve "finančne in trgovske krize ali panike ... ki jih spremljajo nesreče in izčrpavanje, zdijo matematično nemogoče", in dodal, da od zdaj stečajev državnih bank praktično ne bo več.¹⁶¹ Toda resnica je, da trg nikoli ni bil bolj nestabilen in krize nikoli bolj uničujoče kot od nastanka Federal Reserve naprej. Po podatkih Ameriškega državnega urada za ekonomske raziskave so Združene države od leta 1913, ko je bil ustanovljen FED, doletele naslednje recesije: 1918–1919, 1920–1921, 1923–1924, 1926–1927, 1929–1933, 1937–1938, 1945, 1948–1949, 1953–1954, 1957–1958, 1960–1961, 1969–1970, 1973, 1975, 1980, 1981–1982, 1990–1991, 2001 in končno 2007, ki še vedno traja. Očitno je moralo biti z matematičnimi izračuni nekaj hudo narobe.

¹⁶¹ Ron Paul, *End and Fed*, Grand Central Publishing, New York, 2009, str. 24.

V Združenih državah je razprava o potrebi po centralni banki potekala že takoj po neodvisnosti. Njena glavna protagonist sta bila Alexander Hamilton in Thomas Jefferson. Hamilton je bil izjemno bistroumen mož z avtoritarnimi nagnjenji in je želel ustanoviti osrednjo vlado, ki bi jo vodila državna gospodarska elita. Ob podpori trgovcev s severa se je z vsemi močmi boril za ustanovitev centralne banke in sistema papirnatega denarja. Drugi, Jefferson, genij, ki se je navdihoval s pristopom *laissez-faire* francoskih fiziokratov in s pisci, kot so John Locke, Adam Smith in Jean Baptist Say, je ostro nasprotoval obojemu. Za Jeffersona bi centralna banka, ki jo je predlagal Hamilton, služila samo gospodarskim elitam na škodo večine, zlasti kmetov. Razlika med njima je sprožila eno najpomembnejših ustavnih razprav v zgodovini ZDA. Medtem ko je Jefferson trdil, da ustava ne daje pooblastil za ustanovitev takega organa, je bistroumni pravnik Hamilton trdil, da ustava "implicitno" v vsem pooblašča vlado, da izpolnjuje svoje naloge. Hamiltonovo tezo je nazadnje potrdil predsednik vrhovnega sodišča John Marshall v primeru *McCulloch proti Marylandu* leta 1819. Toda kongres je že leta 1791 ustanovil prvo centralno banko, imenovano First National Bank, katere obstoj je bil omejen na 20 let. Banka je bila v bistvu zasebna, toda vlada je imela v lasti 20 odstotkov njenih delnic. Kot se je Jefferson bal, je banka začela kupovati državni dolg, to pa je privedlo do naraščanja inflacije, zato je kongres leta 1811 zavrnil podaljšanje obstoja banke. Toda leta 1816 je kongres ustanovil Second National Bank, ki je prinesla porazne inflacijske rezultate in zato postala središče napada vladnega programa predsednika Andrewa Jacksona.¹⁶² Ko je v govoru pred senatom upravičeval svoj veto na zakon, ki bi podaljšal obstoj Second National Bank, je z zavidljivo jasnostjo opozoril na škodo in prevaro, ki jo je prinesel obstoj banke: "Vsak monopol in vsi ekskluzivni privilegiji gredo na račun javnosti, ki bi morala biti upravičena do svojega deleža." In dodal: "Obžalovanja vredno je, da bogati in vplivni vse prepogosto priredijo vladna dejanja v svoje sebične namene."¹⁶³

¹⁶² Murray Rothbard, *A History of Banking in the United States: the Colonial Era to World War II*, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama, 2002, str. 69.

¹⁶³ Andrew Jackson: *Veto Message Regarding the Bank of the United States*, 10. julij 1832.

Na voljo na: <http://avalon.law.vale.edu/19thcentury/ajveto01.asp>

Jackson je v svoji politični zapuščini šel celo še dlje in – z enakimi besedami, kot bi jih uporabili ekonomisti avstrijske šole – razložil sprevržene gospodarske učinke sistema, ki združuje papirnati denar in centralno banko. Jacksonova opažanja so tako pomembna, jasna in veljavna, da jih velja tu ponoviti, da jih rešimo pred popolno pozabo, v katero so zdrsnila:

Sistem papirnatega denarja, ki temelji na zaupanju javnosti in sam zase nima nobene vrednosti, je odgovoren za velika in nenadna nihanja, zaradi katerih premoženje ni več varno, plače delovne sile pa neenakomerne in negotove. Na korporacije, ki ustvarjajo papirnati denar, se ni mogoče zanesti, da bodo ohranjale zmerno količino tega menjalnega sredstva v obtoku. V časih blaginje, ko je zaupanje na vrhuncu, jih lahko obide skušnjava po zaslužku ali pa pridejo pod vpliv tistih, ki upajo, da se bodo okoristili s povečanjem svojih papirnih vrednotnic nad preudarno mejo in razumne zahteve poslovnih krogov. Če se to tiskanje nadaljuje iz dneva v dan, dokler zaupanje javnosti ni omajano, pride do odziva – posojila takoj umaknejo in nenadoma ustavijo tiskanje. To povzroči nepričakovano in uničujoče krčenje menjalnega sredstva v obtoku, kar občuti vsa skupnost. Banke s tem rešujejo same sebe, pogubne posledice njihove nepremišljenosti ali pohlepa pa doletijo javnost. Toda zlo se s tem še ne konča. Ta nihanja valute in nepreudarno večanje posojil naravno spodbujajo špekulacije, ki škodujejo dobrim navadam in značaju ljudi. ... Če valuta še naprej ostaja izključno v papirju, kot je zdaj, bo spodbujala to željo po kopičenju bogastva brez dela, povečevalo se bo število ljudi, odvisnih od dogovorov z bankami in njihovih uslug. Skušnjava po pridobivanju denarja, ne glede na žrtve, bo postajala čedalje močnejša in neizogibno bo vodila v korupcijo, ki si bo utrla pot v javne odbore in – in ta dan ni tako daleč – uničila neomadeževanost vlade. ... Nedavni dogodki so dokazali, da je sistem papirnatega denarja v tej državi mogoče uporabiti za spodkopavanje svobodnih ustanov; in tisti, ki želijo predati vso oblast v roke peščice in vladati s korupcijo in silo, se zavedajo njegove moči in so jo pripravljene udejanjiti. Banke zdaj zagotavljajo edino menjalno sredstvo v obtoku in od količine teh vrednostnih papirjev je odvisno, ali je denarja veliko ali malo. Dokler se po obsegu kapitala ne razlikujejo bistveno, so tekmice v poslu in nobena med njimi ne more doseči prevlade nad drugimi. In čeprav

lahko ob sedanjem stanju valute banke škodljivo vplivajo na uveljavljene navade v tem poslu, gmotno stanje in moralni ton družbe – in to tudi počnejo –, se zaradi svojega števila in razpršenosti ne morejo združiti z namenom političnega vplivanja. Ne glede na voljo nekaterih med njimi je treba njihovo možnost za zlorabe nujno omejiti na ozek prostor, da jo bo čutili samo v njihovi neposredni sosesčini. Toda ko je kongres odobril ustanovitev Banke Združenih držav, je sklenil zaroto sistema papirnatega denarja in dal njegovim zagovornikom položaj, ki so si ga želeli doseči vse od ustanovitve zvezne vlade do zdaj. Ogromen kapital in posebni privilegiji, ki so bili dodeljeni Banki Združenih držav, so ji omogočili despotsko prevlado nad drugimi bankami v vseh delih države. Zaradi svoje večje moči lahko resno rani, če ne tudi uniči, poslovanje katerekoli od njih, ki bi se ji zamerila; in odkrito si je prilastila moč urejanja valute po vseh Združenih državah. Z drugimi besedami, zahtevala (in nedvomno pridobila) je moč, da po svoji volji, ob vsakem času in kjerkoli v Zvezi določa, ali je denarja veliko ali malo, ker nadzoruje vrednostne papirje drugih bank in svojevoljno omogoča širjenje menjalnega sredstva v obtoku ali pa izsili njegovo splošno krčenje. Druge bančne ustanove so bile občutljive na njeno moč in so na splošno hitro postale ubogljiva orodja v njenih rokah, pripravljene kadarkoli izpolnjevati njena navodila. Bankam pa je neizogibno sledila številna skupina oseb v naših mestih, katerih solventnost in poslovna sredstva so odvisni od bančnih posojil in ki so zato zaradi lastne varnosti prisiljeni goreče in vdano služiti denarni oblasti ter pokorno sprejemati njene usluge. Zaradi te zakonodaje, ki se je ravnala po slabih nasvetih in ustanovila ta velik monopol, se je vsa denarna moč zveze z neomejenimi sredstvi korupcije in s številnimi, ki so od nje odvisni, nakopičila pod upravo enega samega potrjenega organa. S tako organiziranostjo posebnega interesa v okviru enega organa in z zagotovitvijo njegove enotnosti in usklajenega delovanja po vseh Združenih državah se mu je omogočilo, da lahko kadar koli vso svojo moč nameni za podporo ali zavrnitev katerega koli vladnega ukrepa. V roke te nepredstavljljive moči, ki je tako dovršeno urejena, se je izročila tudi neomejena oblast nad količino menjalnega sredstva v obtoku. S tem je ta organ dobil moč, da določa vrednost lastnine

in sadov dela v vseh delih Zveze in prinaša blaginjo ali propad v katero koli mesto ali kraj v državi, kakor ustreza njegovim interesom ali politiki.¹⁶⁴

Ustanovitev centralne banke FED je sledila natanko tisti logiki, ki jo je ožigosal Jackson. Bila je sad spretnega lobiranja ameriških finančnih elit – zlasti vplivnih rodbin Morgan, Rockefeller, Kuhn in Loeb –, ki sta jim kongres in predsednik Woodrow Wilson nazadnje podelila – kot nekakšnemu kartelu – ves denar v državi, ki je že bila prva svetovna sila. Pred ustanovitvijo FED-a so bile banke dolžne krotiti monetarno ekspanzijo in konkurirati druga drugi, po njegovi ustanovitvi pa so lahko usklajeno napihnale ponudbo denarja, ob dodatni prednosti, da so se lahko zanašale na centralno banko kot posojilodajalko v skrajni sili, ki jim bo priskočila na pomoč in jih rešila, če bi zašle v težave. Od takrat naprej je bil samo FED pooblaščen za tiskanje denarja. Zakon je zavezal tudi vse nacionalne banke – ki so obstajale v več zveznih državah –, da so se pridružile temu kartelu, imenovanem Federal Reserve, to pa je povsem zatrl konkurenco. Tudi krajevne banke so se pokorile FED-u, ker so bile od njega odvisne za prejemanje denarja.

Vloga vodilnih bankirjev pri nastanku FED-a je bila tako velika, da so sami pripravili osnutek zakona, s katerim so leta 1913 ustanovili centralno banko. Novembra leta 1910 se je smetana ameriške finančne elite po intenzivnem lobiranju na politični ravni in naveličana ostre in naraščajoče konkurence krajevnih bank skrivaj zbrala v lokalu Jekyll Island Club v Georgii pod pretvezo izleta z lovom na race. Na sestanku so se zbrali senator Nelson W. Aldrich, ki je bil tast Johna D. Rockefellerja, Paul M. Warburg, partner družbe Kuhn, Loeb & Co., Frank A. Venderlip, podpredsednik Rockefellerjeve National City Bank, Charles D. Norton, predsednik Morganove First National Bank of New York, in Piatt Andrew, ekonomist s Harvarda in Aldrichev svetovalec v senatnem monetarnem odboru, ustanovljenem v tistem času. Ti možje so

¹⁶⁴ Andrew Jackson, *A Political Testament*. Na voljo na:

<http://xroads.virginia.edu/~cap/jackson/jack~1.htm>

pripravili osnutek zakona za ustanovitev centralne banke, ki so ga z nekaj dopolnitvami sprejeli leta 1913.¹⁶⁵

Skupno sestavlja sistem Federal Reserve dvanajst bank – St. Louis, Atlanta, Dallas, Kansas, Minneapolis, Richmond, Boston, Cleveland, Philadelphia, San Francisco, New York in Čikago –, katerih delnice so v lasti komercialnih bank iz teh okrožij. Vsaka krajevna Federal Reserve ima devet guvernerjev: tri med njimi izberejo zasebne banke iz vsakega okrožja; drugi trije predstavljajo trgovino, industrijo in kmetijstvo, zadnje tri pa izbere Federal Reserve Board v Washingtonu DC. Po zakonu mora biti eden od teh zadnjih treh guvernerjev nekdanji bančnik. Tako je v praksi sedem od devetih članov vsakega sveta guvernerjev krajevne centralne banke (Federal Reserve Board of Governors) iz sveta financ. Nad vso to strukturo je Federal Reserve Board (svet zvezne centralne banke), sestavljen iz sedmih članov, ki jih vse imenuje predsednik Združenih držav; dva od njih morata biti nekdanja bančnika.

Federal Reserve je seveda dolžan ves dobiček izročiti ministrstvu za finance. Toda to ne pomeni kaj dosti, kajti namen organiziranja bančnega kartela je okoriščanje z inflacijsko politiko in ne z dobički, ki jih centralna banka ustvarja s svojimi operacijami.

Odprava FED-a in vseh centralnih bank ne bi predstavljala le velikanskega koraka k doseganju stabilnosti svetovnega gospodarskega sistema, ker bi s tem znatno zmanjšali gospodarske cikle, ki privedejo do finančnih katastrof, kakršni sta bili v letih 1929 in 2008, ampak bi naredila konec pokvarjenemu korporativizmu med finančnimi elitami in vladami. Šele takrat, ko bomo opravili z monetarnim centralnim planiranjem, kot sta ga predlagala Marx in Engels v *Komunističnem manifestu*, bomo lahko govorili o pristnem kapitalizmu. Za zdaj ima Amerika centralno planiranje v socialističnem slogu in vlado – to je politike in birokrate –, ki je ujetnica majhnih interesnih skupin. To

¹⁶⁵ Murray Rothbard, *The Federal Reserve as a Cartelization Device*, v: *Money in Crisis: The Federal Reserve, the Economy, and Monetary Reform*, uredil Barry N. Siegel, CA: Pacific Institute for Public Policy Analysis, San Francisco, 1984, strani 89–136.

prinaša gospodarske katastrofe brez primere v zgodovini in povzdignjenje zelo majhne družbene skupine na račun večine. V tem pogledu je le malo Jacksonovih mnenj dandanes tako veljavnih kot to, kar je povedal v svojem političnem volilu:

To je resno zlo v našem sedanjem bančnem sistemu, ki omogoča enemu družbenemu razredu, in to nikakor ni številen razred, da zaradi nadzora nad valuto deluje v škodo interesov vseh drugih in ima več kot le upravičen vpliv na politične zadeve.

VII.2. – Konec sistema delnih rezerv

Kot dodaten ukrep poleg zaprtja centralnih bank je treba ukiniti tudi sistem delnih rezerv. Zaradi tega sistema lahko zasebne banke ustvarjajo denar iz nič, odvisno od kapitalskih zahtev, ki jih določa zakon. To lahko pomaga pojasniti naslednji primer. Recimo, da zakon določa, da morajo banke v svojih izkazih ohranjati vsaj 10 odstotkov zahtevanih rezerv. To pomeni vzvod v razmerju 1 proti 10. Če začne banka delovati s kapitalom 100 dolarjev, je torej obvezana obdržati 10 dolarjev v rezervi, preostalo pa lahko posodi. Zdaj si predstavljajmo, da si nekdo sposodi teh 90 dolarjev, ki jih banka lahko posodi, in jih porabi za plačilo tretji stranki. Ta tretja stranka bo nato šla v banko, odprla tekoči račun in nanj položila 90 dolarjev. Banka mora spet obdržati 10 odstotkov tega denarja, to je 9 dolarjev, preostalih 81 dolarjev pa lahko posodi. Teh 81 dolarjev bo spet položila v banko neka druga tretja stranka, ki bo v njej odprla račun. Z novo operacijo bo banka posodila 72,9 dolarja in 8,1 dolarja obdržala kot rezervo. Vidimo, da je v samo treh operacijah prvotnih 100 dolarjev postalo 243,9 dolarja v posojilih ($90 + 81 + 72,9$) in 243,9 dolarja v depozitih, ker je banka denar imetnikov tekočih računov pozneje posodila. Toda banka ima kritja samo za 27,1 dolarja ($10 + 9 + 8,1$); preostalih 72,9 dolarja kroži v gospodarstvu. Če se krog posojil in depozitov sklene, pridemo do tega, da ima banka z obvezno 10-odstotno rezervo kapitalskega kritja 100 dolarjev – prvotnih 100 dolarjev – plus 1000 dolarjev v posojilih in 1000 dolarjev v obveznostih – v depozitih ali poroštvi, ki jih bo pozneje unovčila. To se ne spremeni, tudi če je vključenih več bank, ker je bančni krog zaprt.

Ta pomnožitev denarja ni nič drugega kot računovodska ukana bank, s katero prepričujejo svoje stranke, da imajo določeno vsoto denarja, čeprav je v resnici nimajo. V določeni meri je to goljufija, ker bankam omogoča, da z ustvarjanjem inflacije umetno povečujejo ponudbo denarja. Zato je Rothbard to poimenoval "sistem goljufivih rezerv". Ta goljufija je razlog, zakaj banke tako hitro bankrotirajo in povlečejo za seboj še druge, če počti samo en člen verige poplačil. V našem primeru vsi upniki banke – imetniki tekočih ali varčevalnih računov – verjamejo, da je skupna vsota denarja na njihovih računih 1000 dolarjev, toda resnica je, da je samo 10 odstotkov te vsote. Preostalo je izmišljotina. Če se nenadoma – kar se v času kriz dogaja – nekaj vlagateljev odloči dvigniti 200 dolarjev, ki jih po trditvi banke imajo na svojih računih, banka ne bo mogla kriti te vsote in bo bankrotirala, ker ima kot rezervo samo 100 dolarjev. Podobno bo tudi banka, če ji dolžnik ne odplača 120 dolarjev, ki mu jih je posodila, zaradi kritja te izgube postala nesolventna, ker njene kapitalske rezerve 20 dolarjev ne zadoščajo za potrebno vsoto. Ko gre banka v stečaj, vse bogastvo, za katero so imetniki bančnih računov mislili, da ga imajo – 1000 dolarjev –, izgine enako spontano, kot je nastalo. Tak je navidezni svet sistema frakcijskih rezerv.

V popolnem sistemu 100-odstotnih rezerv bi bile banke dolžne imeti kritje za vsak cent, ki ga posodijo ali za katerega pravijo, da ga imajo v svojih računovodskih knjigah. Poleg astronomskega znižanja tveganja sistema, ki bi ga to prineslo, bi tudi preprečilo trajno inflacijo ponudbe denarja, ki je značilna za sedanjí bančni sistem in kriva za prenos bogastva s prebivalstva na finančne elite. Slavnega navala v banke ob krizi ne bi bilo več, ker bi bile banke dovolj kapitalizirane, da bi se odzvale na zahteve svojih varčevalcev. Prav tako ne bi bilo treba imeti centralne banke, ki bi banke reševala s tiskanjem denarja, da bi krila to, za kar banke trdijo, da imajo, a nimajo. In ne bi potrebovali vladnih načrtov reševanja, ki se izvajajo z davkoplačevalskim denarjem. Skratka, velik del pregreh sistema bi odpravili. Banke bi se tako vrnile k vlogi, za katero so bile ustvarjene: to je k preusmerjanju razpoložljivih sredstev v gospodarstvu na področja, kjer je njihova uporaba učinkovitejša in produktivnejša.

VII.3. – Obnovitev zlatega standarda

Poleg ukinitve sistema delnih rezerv se moramo tudi vrniti k zlatemu standardu oziroma vzpostaviti bimetalnega sistema zlata in srebra, ne da bi zakon določal menjalno razmerje med njima. Zlati standard bi takoj postavila meje izdajanju denarja, bodisi s pooblastilom vlade – če bi ga obdržali – ali zasebnih bank, če bi bila taka funkcija v njihovi pristojnosti. Ugovor proti temu ukrepu je, da ni praktičen, ker je transport zlata zahteven. Resnica je, da so tako, kot je bilo v veljavi že stoletja, za delovanje tega sistema potrebni samo certifikati, unovčljivi v zlatu. Tako bi oseba, ki nekaj plača s certifikatom, ki ima kritje v eni unči zlata, v bistvu prenesla instrument, ki jamči dejstvo, da ima banka v svojem trezorju količino zlata, navedeno na certifikatu. Prejemnik bi lahko certifikat unovčil v banki brez dodatnega papirnega dela. Zato bi banke morale imeti v svoji zalogi zlata tudi zlatnike, ki bi jih lahko imetniki računov dvignili in brez težav vzeli s seboj. V primeru večjih vsot bi zlato lahko prevažala varnostna podjetja, kot se dogaja že zdaj.

Če bi banka umetno povečala izdajo zlatih certifikatov, bi bila prisiljena zmanjšati inflacijo vrednostnih papirjev, ker bi imetniki računov, ki banki ne bi zaupali, zahtevali svoje zlato nazaj in bi lahko banko prisilili v stečaj, če zlata ne bi imela. Toda to še ni vse. V odsotnosti centralne banke bi banke nadzorovale druga drugo. Ker so vrednostni papirji bank vedno zbrani tudi v knjigah njenih konkurentk, bi banka X, ki bi imela preveč certifikatov, izdanih od banke Y, zahtevala konverzijo certifikatov v zlato in s tem naredila konec inflacijski goljufiji. Po tem obrazcu banke nikoli ne bi mogle usklajeno in sočasno povečati ponudbe denarja in siloviti gospodarski cikli bi ostali pod nadzorom.

Zlati standard bi tudi postavila meje primanjkljaju zaradi javne porabe. Vrnili bi se v razmere, v katerih posojilodajalci vladi preprečujejo, da bi povečala svoj dolg. Če bi se namreč zatekla k tiskanju denarja, bi upniki hitro zahtevali zlato v zameno za državne obveznice in tako izpraznili proračunske skrinje. To se je zgodilo Nixonu, ki se je ob soočenju s potrebo po kleščanju socialne in vojaške porabe odločil, da naredi konec zlatemu standardu.

Alan Greenspan je leta 1966, ko je še zagovarjal libertarne ideje, z neprekosljivo jasnostjo opozoril na pomen zlata kot sredstva za preprečevanje nenasitnosti centralnoplanskih politikov. Takole je zapisal:

Nasprotovanje zlatemu standardu v kakršni koli obliki – na primer nasprotovanje naraščajočega števila zagovornikov socialne države – je sprožilo veliko bolj prikrito spoznanje: da je zlati standard nespravljiv s kroničnim proračunskim primanjkljajem zaradi javne porabe (zaščitnim znakom socialne države). Če opustimo akademske izraze, socialna država ni nič drugega kot mehanizem, s katerim vlade zaplenijo bogastvo produktivnih članov družbe, da podpirajo najrazličnejše programe socialnega varstva. Dobršen del te zaplembe se izvede z obdavčitvijo. Toda zagovorniki socialne države so hitro ugotovili, da je treba obseg obdavčitve omejiti, če želijo obdržati politično oblast, zato so se morali zateči k programom množične proračunske porabe: z izdajanjem državnih obveznic so si morali sposojati denar, da so financirali stroške za socialne programe na veliki ravni.¹⁶⁶

Poleg tega, da zlati standard deluje kot zavora za politike, zavzete za vojaške in socialne pustolovščine, omogoča tudi popravljanje trgovinskih neravnotežij, ker bi se čezmerno

tiskanje denarja preneslo v trgovinski primanjkljaj, tega pa bi bilo treba pokriti s prenosom zlata k trgovinskemu partnerju. To bi samodejno pomenilo krčenje ponudbe denarja v državi, ki je z inflacijo povečala količino svoje valute, in bi domače dobrine postale privlačnejše od uvoženih. Če bi, na primer, Francija z inflacijo povečala obseg svoje valute, bi cena njenih izdelkov zrasla, zato bi bili izdelki, uvoženi z Japonske, privlačnejši. Zaradi tega bi morala Francija plačati Japonski in ji prenesti del svojih zlatih rezerv, na katerih temelji njen papirnati denar. S tem bi se povečale zlate rezerve Japonske, zato bi Japonska izdala več svojega denarja. Medtem ko bi se količina denarja v Franciji skrčila, to pa bi spremljal padec cen, zaradi katerega bi bili francoski izdelki privlačnejši za domače in tuje kupce, bi imela Japonska inflacijo, zaradi katere

¹⁶⁶ Greenspan, *Gold and Economic Freedom*.

bi se cene njenih izdelkov zvišale in bi zdaj postali privlačnejši izdelki, uvoženi iz Francije. Tako bi zlati standard deloval kot stabilizator.

VII.4. – Več tržne discipline in manj regulative

Kar naprej poslušamo, da je bil finančni zlom leta 2008 posledica deregulative. Kot smo videli, je resnica ta, da je bila zaradi posegov, ki jih je država izvajala prek centralne banke in socialnih programov, vsaka regulativa neuporabna. Če je v sistemu preveč likvidnosti, ne more noben predpis preprečiti, da se ne bi napihnil mehurček, ali nadzorovati, da gredo ti tokovi likvidnosti v določeno smer. Toda kljub temu načelu osnov ekonomije trditve, da je v obdobju pred zlomom leta 2008 obstajala deregulacija, kratko malo niso resnične. Poglejmo trdna dejstva. Vlada ZDA je leta 1960 za urejanje področja bančništva in finančnih ustanov porabila 190 milijonov dolarjev, leta 2000 je ta poraba znašala 1,9 milijarde dolarjev in se je leta 2008 povečala na 2,3 milijarde dolarjev. V času administracije Georgea W. Busha se je proračun SEC-a, agencije, katere naloga je bil nadzor Wall Streeta, povečal za 76 odstotkov. Osebe, ki ga zaposluje SEC, se je izjemno povečalo: z 2841 stalno zaposlenih uradnikov leta 2000 na 3568 stalno zaposlenih uradnikov leta 2008. Znatno se je povečalo tudi število predpisov. Ministrstvo za finance je v devetdesetih letih izdalo 400 novih predpisov, v prvem desetletju 21. stoletja pa 500. V istem desetletju je SEC izdal povprečno 74 predpisov na leto.¹⁶⁷

Dokazi kažejo, da trditev, da je Bush dereguliral banke ali celo, da je pred zlomom leta 2008 prišlo do splošne deregulative, ni resnična. Ko so v času predsednika Clintona leta 1998 preklicali Glass-Steagallov zakon, ki je zahteval ločitev investicijskega in poslovnega bančništva, tega ne moremo resno šteti kot krivca za krizo. Resnica je, da se je leto pred preklicem tega zakona 10 odstotkov vseh hipotekarnih posojil, podeljenih v Združenih državah, uvrščalo med drugorazredne. Do leta 2005 se je

¹⁶⁷ Mark. A. Calabria, *Did Deregulation Cause the Financial Crisis?*, strani 5–6.

njihov odstotek zvišal na 21 odstotkov.¹⁶⁸ Torej je problem dosegel kritične razsežnosti pred spremembo predpisov. Poleg tega so se zelo redke banke v Združenih državah odločile za združitev investicijskega in poslovnega področja. Lehman Brothers in Bear Stearns, ustanovi, katerih propad simbolizira zlom leta 2008, nista bili povezani s poslovnim bančništvom, zato ne bi bilo prav nič drugače, tudi če bi Glass-Steagallov zakon še veljal.

Težko se je ne čuditi skoraj religiozni veri tistih, ki zahtevajo več vladnih posegov in predpisov, ki bi jih oblikovali vodilni birokrati. Skoraj tako je, kot da bi ti ljudje samo zato, ker so zdaj del države, pridobili vizionarske sposobnosti in moralno držo, zaradi katerih so nekaj več od navadnih smrtnikov. Ti "pravi verniki" statizma so bili tiho, ko je postalo javno znano, da kriza divja – znaten del uradnikov SEC-a je med delovnim časom gledal pornografijo. Še huje je, da so bili ljudje, ki so se večino časa posvečali tej dejavnosti, v glavnem višji uslužbenci SEC-a s plačami v razponu od 100.000 do 220.000 dolarjev na leto. Eden od njih si je povprečno osem ur dan ogledoval spletne strani s pornografsko vsebino, drugi jih je obiskoval povprečno 16.000-krat na mesec.¹⁶⁹ Medtem se je svetovno gospodarstvo sesipalo.

Birokrati te iste ustanove, ki so jih opozorili zasebni posamezniki, zaskrbljeni zaradi možnosti goljufije, so večkrat obiskali Bernarda Madoffa, preden se je razkrila največja prevara v zgodovini sveta. Toda vse se jim je zdelo v najlepšem redu. Nazadnje sta bila Madoffova sinova tista, ki sta ga predala zveznim oblastem.

Odmevni fiasko SEC-a potrjuje, kako iluzorno je pričakovati, da se bodo birokrati obnašali bolje od drugih ljudi, in kako nesposobne so državne agencije pri preprečevanju in reševanju težav. Še več, te agencije na splošno le še poslabšajo razmere in stanejo davkoplačevalce pravcato bogastvo. Najboljša rešitev za

¹⁶⁸ Frank Shostak, *Does It Make Sense to Resurrect the Glass-Steagall Act?*, Na voljo na: <http://mises.org/daily/4100>

¹⁶⁹ <http://abcnews.go.com/GMA/sec-pornography-employees-spent-hours-surfing-porn-sites/story?id=10452544>

zmanjšanje posledic in pogostosti gospodarskih katastrof je, da prepustimo trgu, da vzpostavi disciplino s tem, da dopusti bankrot tistih, ki delujejo neodgovorno, in konkurenci na odprtem trgu omogočimo njeno vlogo skrbnega nadzora nad tekmeči.

VII.5. – Sprememba načina razmišljanja

Najpomembnejša sprememba za zagotovitev večje blaginje in stabilnosti v svetovnem gospodarstvu se mora zgoditi v naših glavah. Trenutno akademske kroge in kulturo sploh nadzoruje ideologija, ki vidi svobodo trga kot izvor neznosnega zla: neenakosti. Posledično milijone ljudi bombardirajo z idejami o statizmu in tako usmerjajo družbeni razvoj k vse večjemu omejevanju svobode.

Ekonomisti avstrijske šole so se dobro zavedali, da je nemogoče doseči boljši prihodnost, če se ne borimo za ideje, ki iz javnega mnenja odstranijo utvare o kolektivizmu in etatizmu, ki so se tako močno razširile po svetu. Ludwig von Mises je pojasnil, da moramo odgovorne za uničujoče politike in ideje našega časa iskati med intelektualci, ne med množicami. Razlog je preprost: Mises pravi, da množice sledijo voditeljem prav zato, ker ne morejo razviti svojih filozofij.¹⁷⁰ Mises je dodal, da ideologij, ki so povzročile katastrofe 20. stoletja, niso razvile množice, temveč so bile sad "psevdo eruditov" in "psevdo intelektualcev". Opozoril je tudi na dejstvo, da so te ideje širili časopisi, knjige, gledališke igre, filmi in radijske oddaje. Mises je v tistem času dejal, da so imele te ideje takšno moč zato, ker so jih objavljala vsa množična občila, vse nasprotne glasove pa so dejansko utišali.¹⁷¹

Zato je izziv zmaga v boju proti takim idejam in spreminjanje filozofij, ki že desetletja prevladujejo v razmišljanju Zahodnjakov, namreč o mitu socialne države – stari utopični ideji, da je mogoče brez dela bolje živeti. Ne smemo oklevati z nasprotovanjem ideji, da mora država igrati ključno vlogo v delitvi dohodka, in utvari,

¹⁷⁰ Ludwig von Mises, *Planificació para la libertad*, Centro de Estudios Sobre la Libertad, Buenos Aires, 1986, strani 236–237.

¹⁷¹ Prav tam.

da lahko to prinese blaginjo. Kajti resnica je, kot je opozoril veliki francoski ekonomist Frédéric Bastiat, da država ne more dati ničesar, kar ni prej vzela nekemu drugemu, ta proces pa vedno prinaša uničevanje bogastva.

Pomembnost boja proti tem idejam najbolj nazorno kaže zgodovina Združenih držav. Obrazec, ki je spremenil to državo v najmogočnejšo gospodarsko silo, kar jih pozna svetovna zgodovina, je temeljil na globokem nezaupanju do javne oblasti in enako globokem zaupanju v posameznika in trg. Filozofija, ki ga je navdihovala, pa je bil libertarizem piscev, kot so John Locke, David Hume, Adam Smith in Adam Ferguson ter predstavniki škotskega razsvetljenstva sploh. Nasprotno pa je francoska revolucija, ki se je navdihovala v egalitarizmu in racionalističnih naukih Rousseauja, Condorceta in francoskih enciklopedistov, pripeljala do strahovlade jakobincev – predhodnikov marksistov in nacionalsocialistov – in deifikacije države s pogubnimi posledicami. Sam Bastiat je prepoznal to ključno razliko med Francozi in Američani, ko je dejal, da prvi iščejo vir sreče v državi, slednji pa prepuščajo iskanje sreče posamezniku. Bastiat je izjemno bistroumno izpostavil posledice francoskega pristopa, ki je eden od vogelnih kamnov mita o socialni državi:

Menim, da je bila prav deifikacija vlade v preteklosti in bo tudi v prihodnje rodoviten vir pretresov in revolucij. Na eni strani je javnost, na drugi vlada – dve različni stvari; in slednja je prvi zavezana podeliti vse mogoče človeške koristi, prva pa jih ima pravico od slednje zahtevati.¹⁷²

Za ustanovne očete Združenih držav ni bilo nič nevarnejšega od ideologije. Že sam koncept je povzročil takšno zavračanje, da je John Adams ob omenjanju idej francoske revolucije dejal, da je "ideologija znanost idiotov" in dodal, da so se vse francoske

¹⁷² Frédéric Bastiat, *Government*, v: *The Bastiat Collection*, Vol. I, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama, 2007, strani 101–102.

ustave doslej navdihovale pri idiotskem razmišljanju.¹⁷³ Britanski filozof Edmund Burke, ki je tako kot Adams videl francosko revolucijo kot sad neuravnovešene filozofije, ki je deificirala državo, je bil naklonjen ameriški revoluciji, ker je razumel, da gre v tem primeru za pristen boj za svobodo. Zanj kolonisti v Združenih državah "niso le vdani svobodi, temveč svobodi v skladu z angleškimi idejami in angleškimi načeli". Dodal je, da v ameriškem primeru nasprotno od francoskega "ni mogoče najti abstraktne svobode".¹⁷⁴ Angleške ideje, na katere se je Burke navezoval, so bile natanko tiste, iz katerih je izšel klasični liberalizem, predhodnik libertarizma avstrijske ekonomske šole.

Burke je razumel, da bo zaupanje v svobodo posameznika in trgov v Združenih državah utrlo pot zgodovini uspeha. In tako se je tudi zgodilo, dokler se ni v razmišljanje postopno vrnila ideologija s svojim obetom, da bo iz države naredila raj na zemlji. Tu se skriva glavni vzrok ameriškega zatona. Vsi tisti ducati javnih programov in predpisov, s katerimi naj bi zagotovili hiše ljudem, ki niso kreditno sposobni, skupaj s prizadevanji FED-a, da zagotovi potrebna sredstva za uresničitev utopije o "družbi lastnikov hiš", so ustvarili popoln vihar. Brez te mitologije, usmerjene v socialno državo, kriza ne bi dosegla tako tragičnih razmerij in finančno preživetje Združenih držav ne bi bilo tako ogroženo, kot je danes.

¹⁷³ John Adams, *Discourses on Davila, The Works of John Adams, Second President of the United States: with a Life of the Author, Notes and Illustrations by his Grandson Charles Francis Adams*, Vol. VI, Little, Brown and Co., Boston, 1856, str. 269.

¹⁷⁴ Edmund Burke, *Reflections on the Revolution in France, v: Select Works of Edmund Burke*, Vol. II, Liberty Fund, Indianapolis, 1999, str. 142.

Sklep

Obstaja le malo razsežnosti, v katerih svetopisemske besede, da nas bo resnica osvobodila, bolj držijo in so bolj oprijemljive kot v gospodarskih zadevah. Če se lahko iz zgodovine česa naučimo, je to dejstvo, da ni plodnejših tal za razvoj kolektivizma, kot je nevednost. V tej knjigi sem poskušal ponuditi z dejstvi podprt pogled – vendar neizogibno nepopoln –, kako deluje gospodarstvo in kaj se je v resnici zgodilo med dvema najpomembnejšima gospodarskima krizama v zgodovini.

Moj namen je bil bralcu, ki ni strokovnjak na tem področju, prikazati pristop k ekonomiji brez zapletenih matematičnih postopkov, ki včasih zabrišejo bistvo ekonomije in jo spremenijo v ekskluzivno domeno peščice izvedencev, ki zase trdijo, da so na višji intelektualni ravni kot vsi drugi. Seveda obstaja tudi na tisoče tehničnih podrobnosti, ki so del zgodbe, zlasti v zadnji finančni krizi. Vendar se mi njihovo vključevanje v knjigo, kot je ta, ni zdelo smiselno, ker bi le še povečale zmedo glede tematike, ki je jeziku navadnih ljudi tuja. Ob tem vprašanju sem želel ostati zvest avstrijski šoli razmišljanja. Ta sicer razvija tudi koncepte in ideje, ki jih je glede na raven teoretske abstraktnosti včasih morda težko razumeti, vendar nikoli ne preidejo v nerazumljivo znanstveno latovščino drugih šol. Dejstvo, da so Avstrijci spremenili ekonomijo v vedo, ki jo lahko razumejo prav vsi, je verjetno glavni razlog, da jih osrednja akademska struja zavrača. To je zato, ker razgaljanje čarovnije razkrinka tudi čarovnika, to pa pomeni dokončen poraz ekonomske astrologije, ki je prevladovala v zadnjih desetletjih. Ko bo avstrijska šola zavzela središčni prostor, bo redukcioniistične matematične poenostavitve zamenjalo tehtno razmišljanje. Moderni ekonomisti bodo tako spet dolžni razmišljati. To pa je neskončno bolj zapleteno, negotovo in plodno od preračunavanja.

Bibliografija

Adams, John, *Discourses on Davila, The Works of John Adams, Second President of the United States: with a Life of the Author Notes and Illustrations, by his Grandson Charles Francis Adams*, Vol. VI, Little, Brown and Co., Boston, 1856.

Alford, Rolf, *What Are the Origins of Freddie Mac and Fannie Mae?*, 12. avgust 2003.

Anderson, Benjamin, *Economics and the Public Welfare: A financial and Economic History of the United States, 1914–1946*, D. Van Nostrand Company, Princeton, New Jersey, 1965.

Atkeson, Andrew and Kehoe, Patrick, *Deflation and Depression: Is There an Empirical Link?*, National Bureau of Economic Research, Working Paper No. 10268, janua 2004.

Barro, Robert, *Government Spending is no Free Lunch*, The Wall Street Journal, 22. januar 2009.

Bastiat, Frédéric, *Government, The Bastiat Collection*, Vol. II, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama, 2007.

Becker, Gary, *The Free Market's Trial by Fire*.

Bernanke, Ben, *The Great Moderation*.

Böhm-Bawerk, Eugen von, *The Positive Theory of Capital*, Stechert & Co., New York, 1930.

Buchanan, James, *Economists Have No Clothes, Perspectives in Moral Science*, ed. by M. Baurmann & B. Lahno, 2009.

– *The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy, The Collected Works of James M. Buchanan*, Vol. III, Liberty Fund, Indianapolis, 1999.

Buffet, Warren, *Squanderville vs. Thriftville*, Fortune Magazine, 10. november 2003.

Burke, Edmund, *Reflections on the Revolution in France, Select Works of Edmund Burke*, Vol. II, Liberty Fund, Indianapolis, 1999.

Calabria, Mark A., *Did Deregulation Cause the Financial Crisis?*, CATO Policy

Report, julij/avgust 2009.

Cleveland, Paul A., *Freddie Mac: A Mercantilist Enterprise*.

Crawford, Peggy J. and Young Terry, *Who are Fannie Mae and Freddie Mac*, Graziadio Business Review, Vol. 11, 2008.

DiLorenzo, Thomas J., *How Cract Egalitarianism Caused the Sub-Prime Mortgage Crisis*, 18. oktober 2008

Edwards, Chris, *The government and the Great Depression*, Cato Institute, Tax and Budget Bulletin, No. 25, september 2005.

Federal Reserve Bank of Boston, *Closing the Gap*.

Ferguson, Niall, *The Ascent of Money*, Penguin, London, 2008.

Financial Times, *Greenspan Put Maybe Encouraging Complacency*, 8. december 2000.

Fisher, Daniel, *The Global Debt Bomb*, Forbes Magazine, 8. februar 2010

French, Douglas Edward, *Early Speculative Bubbles and the Increase in the Money Supply*, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama, 2009.

Friedman, Jeffrey, *A Perfect Storm of Ignorance*, CATO Policy Report, januar/februar 2010.

Friedman, Milton, *Capitalism and Freedom*, University of Chicago Press, Čikago, 2002.

Gjerstad, Steven and Smith, Vernon, *From Bubble to Depression?*, The Wall Street Journal, 6. april 2009.

Greenspan, Alan, *Gold and Economic Freedom*.

Gokhale, Jagadeesh, *Measuring the Unfunded Obligations of European Countries*, National Center for Policy Analysis, Policy Report No. 319, januar 2009.

Hacker, Jacob and Pierson, Paul, *Inside the Wealth Conspiracy*, Bloomberg, 23. november 2010.

Harding, Warren, *Inaugural Address*.

Hayek, Friedrich von, *Prices and Production*, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama, 2008.

– *The Pretension of Knowledge*.

– *Denationalization of Money*, The Institute of Economic Affairs, 1990.

Hazlitt, Henry, *Economics in One Lesson*, Three Rivers Press, New York, 1979.

Hidalgo, Juan Carlos, *Crisis financiera mundial: Requiem del capitalismo o del intervencionismo?*, Cato Institute, 13. januar 2011.

Higgs, Robert, *How FDR Made the Depression Worse*, The Free Market, februar 1995, Vol. 13, No. 2.

- *Depression, War and Cold War*, The Independent Institute, Oakland, Kalifornija, 2006.

Hoppe, Hans Herman, *Economic Science and the Austrian Method*, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama, 2007.

Huerta de Soto, Jesús, *Money, Bank Credit and Economic Cycles*, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama, 2009.

Jackson, Andrew, *A Political Testament*.

- *Veto Message Regarding the Bank of the United States*, 10. julij 1832.

Johnson, Paul, *A History of the American People*, Harper Perennial, New York, 1999.

Kennedy, David M, *Freedom from Fear: The American People in Depressions and War*, New York, Oxford University Press, 1999.

Keynes, John Maynard, *The General Theory of Employment, Interest and Money*, Harvest/Harcourt, New York, 1964.

Klein, Daniel B with Barlett, Harika Anna, *Left Out: A Critique of Paul Krugman Based on a Comprehensive Account of His New York Times Columns, 1997– 2006*, Econ Journal Watch, Vol. V, No. 1, januar 2008.

Krugman, Paul, *Fifty Herbert Hoovers*, The New York Times, 28. december 2008.

- *New Deal Economics*, The New York Times, 8. november 2008.
- *The Return of Depression Economics*, Penguin, London, 2008.

Leonnig, Carol D., *How HUD Mortgage Policy Fed the Crisis*, The Washington Post, 10. junij 2008.

Marx, Karl and Engels, Friedrich, *Manifest der Kommunistischen Partei*, Reclam, Stuttgart, 2009.

McCarthy, Jonathan and W. Peach, Richard, *Are Home Prices the Next Bubble?*, FRBNY Economic Policy Review, december 2004.

Mises, Ludwig von, *The Austrian Theory of the Trade Cycle*, in: *The Austrian Theory of the Trade Cycle*, Compiled by Richard M. Ebeling, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama, 2008.

- *Human Action*, Fox & Wilkes, Fourth Edition, San Francisco, 1996.

- *The Ultimate Foundations of Economic Science: An Essay on Method*. Princeton, N.J.: D. Van Nostrand, 1962.

- *Planificación para la libertad*, Centro de Estudios Sobre la Libertad, Buenos Aires, 1986.

Murphy, Robert, *The Depression You've Never Heard Of*

Niskanen, William, *How to Turn a Recession into a Depression*, Cato Policy Report, maret/april 2009, Vol. XXXI No. 2.

Norberg, Johan, *Financial Fiasco*, Cato Institute, Washington DC, 2009.

Ohanian, Lee E., *What or Who Started the Great Depression?* National Bureau of Economic Research, Working Paper No. 15258, avgust 2009.

Paul, Ron, *End the Fed*, Grand Central Publishing, New York, 2009.

Robbins, Lionel, *The Great Depression*, Books for Library Press, New York, 1974.

Rothbard, Murray, *Economic Depressions: their Cause and Cure*, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama, 2009.

- *The Mystery of Banking*, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama, 2008.

- *America's Great Depression*, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama, 2000.

- *The Case for a 100 Percent Gold Standard*, Auburn, Alabama, Mises Institute, 1991, 2005.

- *The Federal Reserve as a Cartelization Device, Money in Crisis: The Federal Reserve, the Economy, and Monetary Reform*, edited by Barry N. Siegel, San Francisco, CA: Pacific Institute for Public Policy Analysis, 1984.

- *A History of Banking in the United States: the Colonial Era to World War II*, Auburn, Alabama, Ludwig von Mises Institute, 2002.

Rowley Charles K and Smith, Nathanael, *Economic Contractions in the United States: a Failure of Government*, The Locke Institute, Fairfax, Virginia, 2009.

Salerno, Joseph T., *An Austrian Taxonomy of Deflation with Application to the U.S.*

Quarterly Journal of Austrian Economics 6, zima 2003.

Schiff, Peter, *Crash Proof*, John Wiley & Sons., Hooboken, New Jersey, 2007.

Selgin, George, *Less than Zero: The Case for Falling Prices in a Growing Economy*, Institute of Economic Affairs, 1997.

Sennholz, Hans F., *The Great Depression*, The Freeman, oktober 1969.

Shostak, Frank, *Does It Make Sense to Resurrect the Glass-Steagall Act?*

Sinn, Hans Wener, *Kasino Kapitalismus*, Econ, Berlin, 2009.

Smith, Adam, *An Inquiry Into the Nature and Causes of the Wealth of Nations, Vols. I and II*, ed. R. H. Campbell and A. S. Skinner, Vol. II of the Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith, Liberty Fund, Indianapolis, 1981.

Smith, Vernon, *The Clinton Housing Bubble*, The Wall Street Journal, 18. december 2007.

Solow, Robert, *Building a Science of Economics for the Real World*, Prepared Statement, House Committee on Science and Technology Subcommittee on Investigations and Oversight, 20. julij 2010.

Spitznagel, Mark, *The Man Who Predicted the Depression*, The Wall Street Journal, 6. november 2009. |

Taleb, Nassim, *The Black Swan*, Penguin, London, 2008.

Taylor, John B., *How Government Created the Financial Crisis*, The Wall Street Journal, 9. februar 2009.

The Economist, Fannie Mae and Freddie Mac of illusions, 17. julij 2008

The Financial Crisis and the Policy Responses: An Empirical Analysis of What Went Wrong, november 2008.

Thornton, Mark and Weise, Chetley, *The Great Depression Tax Revolts Revisited*, Journal of Libertarian Studies, Vol. XV, No. 3, pozimi 2001.

Thornton, Mark, *The Great Depression: Mises vs. Fisher*, Quarterly Journal of Austrian Economics, 11, 2008.

Weber, Max, *La ética protestante y el espíritu del capitalismo*, Sarpe, Madrid, 1984.

White, Eugene, *Lessons from the Great American Real Estate Boom and Bust of the 1920s*, National Bureau of Economic Research, Working Paper No. 15573, december 2009.

White, Lawrence H., *How Did We Get into This Financial Mess?*, CATO Briefing Papers, No. 10, 18. november 2008.

Woods, Thomas, *Meltdown*, Regnery Publishing, Washington, 2009.

– *The Forgotten Depression of 1920*

<http://www.youtube.com/watch?v=i2AqGQirWIY>

<http://www.youtube.com/watch?v=9QpD64GUoXw&feature=related>

<http://www.youtube.com/watch?v=nU30J1fixt0>

<http://www.reuters.com/article/idLISTRE68R2SK20100928?pageNumber=2>

<http://www.downsizinggovernment.org/>

<http://www.downsizinggovernment.org/overpaid-federalworkers#edn5>

<http://prudentbear.com/index.php/household-sector-debt-of-gdp>

<http://research.stlouisfed.org/fred2/series/MORTG><http://www.federalreserve.gov/boarddocs/testimony/2004/20040224/default.htm>

<http://www.usdebtclock.org/>

<http://abcnews.go.com/GMA/sec-pornography-employees-spent-hours-surfing-porn-sites/story?id=10452544>

<http://www.clearinghouse.net/detail.php?id=10112>

<http://mises.org/images/SeanMaloneRiseFallDollarLarge.jpg> <http://www.usinflationcalculator.com/>

#zadnja platnica#

Axel Kaiser je pravnik in finančni kolumnist z dvema magisterijema na univerzi v Heidelbergu, kjer trenutno pripravlja doktorat. Je avtor treh knjig in dobitnik več nagrad, tako mednarodnih kot v svoji domovini Čilu, kjer se je odlikoval kot eden najuspešnejših in najvplivnejših intelektualcev svoje generacije. Leta 2012 je postal izvršni direktor Fundación para el progreso s sedežem v Santiagu, prestolnici Čila.

Intervencionizem in revščina: 1929–2008 Axela Kaiserja je pomembno delo. Kot sam duhovito pravi, je ekonomija postala astrologija. Čim revnejša postajajo naša gospodarstva, tem prevzetnejši postajajo poklicni ekonomisti. [...] Statizem oziroma državno vodeno gospodarstvo temelji na veri, ne na razumu. Črni kamen iz Kaabe – prvina vsega – današnjih kanonskih ekonomistov je trditev, da je veliko gospodarsko krizo v tridesetih letih prejšnjega stoletja nekako povzročil prosti trg, potem pa je ni mogel ozdraviti. Kaiser to trditev neposredno in argumentirano kritizira kot temeljni mit, na katerem je zgrajen statizem, ta najmodernejša religija. Primerno razgali večino zunanega leska teoretske legitimnosti, od katere je statizem odvisen.

Iz predgovora Ralpa Benka, pisca kolumne *A Golden Age* v reviji Forbes